BOGDAN FICEAC

TEHNICI DE MANIPULARE

În piesa vieții, fiecare dintre noi ar vrea să-şi scrie rolul şi să-şi interpreteze destinul în aşa fel încât să ajungă la un final conform cu propriile sale dorințe. Dar pentru că suntem ființe sociale, monologul nu este o soluție. Trebuie să ne alegem replicile astfel ca ele să se integreze unui cor anume. Uneori, sau chiar adesea, este foarte posibil ca replicile imaginate de noi să fie disonante sau să nu fie acceptate de ceilalți actori. De aceea este nevoie de un Regizor care să-şi asume rolul de a pune în acord toate rolurile personale. Supunându-ne lui, ne pierdem autonomia şi ne integrăm sistemului. Cu timpul, nu mai putem spune cât anume din destinul personal l-am scris noi înşine şi cât a fost scris de alții. Nu mai putem preciza cu exactitate cât din ființa noastră ne reprezintă Eul şi cât este rezultatul sfaturilor, antrenamentelor, educației, sugestiilor, recomandărilor sau ordinelor pe care ni le impun ceilalți. Nu mai ştim unde se termină rolul pe care ni l-am scris noi înşine şi unde începe cel scris de alții. Nu mai putem spune cine, de ce şi când a scris scenariul care ne comandă ce să gândim, ce să facem, ce să simțim. Iar de multe ori se întâmplă ca vreun Regizor să-şi depăşească simpla condiție de dispecer abilitat să pună ordine într-un sistem şi începe să se creadă demiurg, să-i socotească pe ceilalți simpli figuranți într-o piesă scrisă de el, pentru el, care lor, evident le este străină. În astfel de cazuri, mai devreme sau mai târziu, piesele se transformă în tragedii oribile...

Această carte se ocupă tocmai de Regizorii care se cred demiurgi, de modul în care îşi scriu scenariile şi de tehnicile prin care transformă actori talentați în figuranți fără voie. Este un domeniu care, dincolo de impresia ocultă pe care o degajă, are reguli precise. Cei mai mulți dintre noi, pradă impresiei bune pe care o avem despre propria noastră persoană, nu credem că putem deveni prea uşor victimele artizanilor manipulării. Dar lucrurile stau cu totul pe dos. Încercările de manipulare vin tot timpul, de pretutindeni. Şi cele mai uşoare victime sunt cei care nu vor să creadă...

Există nenumărate sfaturi, exerciții şi algoritmi de a induce individului rezistența față de presiunea celor care încearcă să-i remodeleze gândirea, simțurile, comportamentul, conform intereselor lor. Toate însă au la bază cunoaşterea tehnicilor de manipulare. Fiind avertizat de presiunile ce se exercită permanent asupra lui, ştiindu-le substratul şi finalitatea, fiecare individ îşi poate găsi propria sa cale de a rezista, de a se regăsi pe sine însuşi în orice împrejurare, de a nu deveni un simplu figurant...

Această carte nu este un manual. Nici nu îşi propune să fie aşa ceva. Ea se adresează cetățeanului obişnuit, celui supus în permanență manipulărilor. Analiza tehnicilor de influențare şi a efectelor acestora, cu exemple arhicunoscute sau abia sesizabile, din istorie sau din zilele noastre, poate reprezenta un avertisment. "Knowledge is power" (Cunoaşterea înseamnă putere), spunea cândva filozoful englez Francis Bacon. Cunoscând tehnicile de manipulare putem să rezistăm în fața lor. Putem evita rolul de figuranți în propria noastră viață...

În acelaşi timp, o astfel de carte este extrem de necesară cititorului român. În România, subiectul a fost tabu timp de aproape o jumătate de secol. Cuvântul manipulare *nici măcar nu există în* Micul Dicționar Enciclopedic. *Iar în* Dicționarul Explicativ al Limbii Române *este*

prezentată doar semnificația sa tehnică. Motivele sunt lesne de înțeles, dar golul trebuie umplut, pentru a nu se mai repeta ororile din trecut...

Am reuşit conturarea acestei cărți după ce am urmat cursurile Catedrei de psihologie socială de la Universitatea Stanford din California. Lecțiile predate studenților de profesorul Philip Zimbardo, şeful Catedrei, precum şi referințele bibliografice indicate de Domnia sa mi-au fost de un real folos. Faptul că am putut studia la Universitatea Stanford se datorează Fundației Reuter din Londra, care mi-a acordat o bursă de un an de zile, precum şi Programului de burse Knight de care am beneficiat la Stanford. Mulțumesc tuturor celor care m-au ajutat ca această carte să poată apărea şi să ajungă la cititori.

Argument cu regizori şi figuranți

În seara de Halloween (31 octombrie) a anului 1938, în Statele Unite, un program de radio ce transmitea muzică spaniolă a fost întrerupt de un buletin de ştiri în cadrul căruia se anunța observarea unor explozii neobişnuite pe planeta Marte. După care, programul muzical a continuat. Ceva mai târziu, din nou o întrerupere, pentru a transmite în direct un reportaj din Grover's Mill, o micuță localitate din statul New Jersey, unde un "cilindru uriaş" a lovit Pământul "cu o forță teribilă". Se pare că în acel moment, circa un milion de americani ascultau emisiunea. Curiozitatea a fost înlocuită treptat de teamă atunci când reporterul, şi el speriat, a început să descrie cum se deşurubează capătul exterior al cilindrului (în difuzoare se auzeau nişte scrâşnete cu adevărat lugubre) şi din interiorul "maşinăriei" apar nişte creaturi uriaşe, sclipitoare, cu tentacule imense şi ochi ca de şarpe.

Pe măsură ce continua "reportajul de la fața locului", panica se răspândea. Înfricoşați, reporterii relatau cum această "avangardă a invadatorilor de pe Marte" a început să cucerească New Jersey, să ucidă pe oricine ar fi încercat să i se opună şi să se îndrepte spre inima New Yorkului. În cadrul emisiunii se auzeau tot mai des apeluri ale autorităților către populație, pentru evacuarea unor întregi zone.

În studiile sale consacrate efectelor acestei emisiuni de radio, psihologul american Hadley Cantril a observat că sute de mii de oameni au intrat în panică şi mulți dintre ei şi-au părăsit locuințele pentru a scăpa de invazia "marțienilor".

Ce se întâmplase de fapt? În fiecare an, în noaptea de Halloween, americanii se deghizează în fantome, monştri, vampiri şi alte figuri de groază. Sărbătoarea provine dintr-un vechi obicei celt, care urmărea îmbunarea spiritelor celor morți. Datina s-a răspândit în Statele Unite, Canada şi teritoriile britanice, devenind un prilej de carnaval şi distracție. Copiii merg cu colindul, deghizați în fantome, şi "amenință" gazdele că le vor face surprize neplăcute dacă nu îi vor îmbuna cu ceva dulciuri, iar adulții se întrec în păcăleli. În noaptea de 31 octombrie 1938, Orson Wells, cel care avea să devină unul dintre cei mai vestiți regizori şi actori americani, s-a gândit să adapteze radiofonic celebrul roman ştiințifico-fantastic *Războiul lumilor,* scris de H.G. Wells. Împreună cu colegii săi, actorii de la Mercury Theater, au interpretat extrem de realist momentele dramatice ale "invadării" Americii de către hidoasele "creaturi marțiene". Efectele speciale au

fost improvizate şi ele cu foarte multă abilitate, reuşind amplificarea tensiunii şi inducerea sentimentului de panică. Spre exemplu, pentru a reda sonor celebra deşurubare a cilindrului, tehnicienii au găsit un borcan cu capac, pe care l-au deschis în bazinul WC-ului pentru a da o rezonanță specială scrâşnetelor.

Cum de au căzut atât de mulți americani pradă păcălelii? În primul rând trebuie amintit că piesa a fost transmisă în 1938, deci înainte de "era televizorului". Pe atunci, radioul era unica sursă de muzică, divertisment, piese de teatru, dar şi de ştiri de ultimă oră. Apoi, piesa copia foarte exact sistemul de transmitere a ştirilor şi a reportajelor în direct, în plus, foarte mulți dintre ascultători pierduseră începutul când emisiunea fusese clar prezentată ca o adaptare radiofonică a romanului *Războiul lumilor.* Orson Wells a ales ora începerii emisiunii cu puțin înainte de finalul unui foarte îndrăgit spectacol radiofonic, *Charlie McCarthy,* ce se desfăşura pe un alt post de radio. Majoritatea ascultătorilor au aşteptat finalul acelui spectacol şi abia după aceea au comutat pe frecvența postului de muzică spaniolă, pierzând astfel prezentarea din debutul emisiunii.

Dincolo de aceste explicații, mai există şi o alta ținând de structura psihicului uman, de psihologia socială. Auzind acele "reportaje" înfricoşătoare, dar şi aproape incredibile, foarte mulți dintre ascultători au căutat să vadă cum se comportă cei împreună cu care audiau emisiunea. Cum toți erau îngrijorați şi speriați, orice îndoială a dispărut. *Ne-am sărutat unii pe alții pentru că ne aşteptam să murim dintr-o clipă în alta,* îşi amintea un ascultător, citat de Cantril.

Mulți dintre cei convinşi că tot ceea ce aud la radio se întâmplă cu adevărat au găsit chiar şi corespondențe în realitatea imediată, interpretând instinctiv, "în cheie proprie", observațiile, pentru a se potrivi cu ceea ce se transmitea în difuzoare. *Ne-am uitat pe fereastră şi Wyoming Avenue era negru de maşini. Mi-am dat seama că oamenii încercau să fugă, să scape...,* spunea un ascultător, pentru ca altul să adauge: *Pe strada mea nu se zărea nici o maşină. M-am gândit că drumurile erau blocate de ambuteiaje, din cauză că foarte multe căi de acces fuseseră distruse de invadatori.* (Cantril)

Fenomenul care a produs o asemenea psihoză în masă (a fost denumit *Contagiune)* printr-un paralelism cu termenul medical ce semnifică răspândirea unei epidemii. În psihologia socială, co*ntagiunea* reprezintă transmiterea rapidă la nivelul mulțimilor de oameni, a emoțiilor şi a manifestărilor de comportament. De fiecare dată când un individ se află într-o situație ambiguă, el încearcă să se adapteze reacțiilor celorlalți. Din păcate, într-o astfel de situație confuză, nici ceilalți nu ştiu mai mult decât el. Din cauza contagiunii, psihozele în masă capătă, uneori, proporții incredibile.

În acelaşi timp, efectele emisiunii radiofonice *Războiul lumilor* arată cât de puternice, dar, uneori, şi periculoase, pot deveni sursele de informație atunci când ele sunt manipulate într-un anume scop. În acea noapte a lui 1938, foarte puțini au fost cetățenii care nu au crezut în ceea ce auzeau la radio şi au încercat să afle amănunte de la alte posturi radiofonice. Dar nu au găsit nicăieri vreo ştire referitoare la respectivul "eveniment". Au telefonat diverselor cunoştințe, dar nici acestea nu aveau informații suplimentare, singura sursă referitoare la "invazie" fiind, pentru toți, postul ce transmitea "reportajele de la fața locului". Lipsa datelor suplimentare, "tăcerea" celorlalte posturi au sporit deruta. Fapt ce demonstrează că existența unei singure surse de informare poate amplifica la maximum efectele manipulării. Cazul emisiunii lui Orson Wells este doar un exemplu particular, mai ales că s-a petrecut în condițiile existenței unui număr considerabil de posturi radiofonice. Lipsa informațiilor suplimentare a generat confuzia şi a facilitat răspândirea psihozei.

Cu mult mai puternică însă este influenţa unei surse de informaţie în condiţiile în care nu există o alternativă. Un exemplu edificator îl constituie revoluţia română din decembrie 1989, când televiziunea naţională reprezenta singura sursă majoră de informare. Nimeni nu avea posibilitatea, atunci, să verifice dacă într-adevăr existau cei "şaizeci de mii de morţi" despre care se vorbea pe post. La fel, zvonurile despre teroriştii care "trag din toate poziţiile", despre iminenta aruncare în aer a Combinatului Petrochimic de la Piteşti, despre otrăvirea apei potabile ş.a.m.d. erau imposibil de verificat. Însuşi faptul că principalul obiectiv vizat de cei care au participat la revoluţie, dar mai ales de cei care au dirijat-o, a fost Televiziunea Română, demonstrează rolul vital al mijloacelor de informare în masă, al acestei televiziuni în special, în canalizarea energiilor umane spre un anume scop. În anii următori, mineriadele, ce au afectat grav imaginea României în lume, au fost posibile tot din cauza păstrării televiziunii naţionale ca singură sursă de informare a marii majorităţi a populaţiei. Prezentarea voit distorsionată a evenimentelor pe postul naţional de televiziune a indus o anume psihoză în masă, pregătind terenul pentru evenimentele regretabile ce au urmat.

Trebuie reamintit totuşi că nu doar studierea mecanismelor de propagare a psihozelor în masă constituie obiectul acestei cărţi, ci mai ales tehnicile prin care, cu bună ştiinţă, ele sunt induse la nivelul unui grup de oameni cât mai larg, de un grup restrâns de indivizi care urmăreşte un anume scop.

Rămânând în sfera creării psihozelor în masă, merită amintită o altă isterie colectivă de proporţii, care, la o analiză mai atentă, poate părea o glumă prostească, fără nici o şansă de reuşită. Şi totuşi, la vremea respectivă, sute de mii de oameni s-au lăsat antrenaţi în ceea ce mai târziu va fi consemnată în tratatele de psihologie socială drept *Epidemia ciupiturilor de parbrize din Seattle.*

În ultima decadă a lunii martie din 1954, în ziarele din Seattle au început să apară tot mai multe informaţii despre avarierea parbrizelor de automobile din pricina unor ciupituri foarte fine şi a unor mici bule apărute în sticlă. Până atunci, nimeni nu remarcase fenomenul şi viaţa decurgea în linişte. După ce au citit respectivele relatări din ziare, mai toţi posesorii de automobile din Seattle au descoperit că, într-adevăr, parbrizele le erau ciupite şi presărate ici-colo de bule minuscule. În următoarele trei săptămâni, s-a răspândit zvonul că respectivele stricăciuni erau produse de nişte bande de vandali care terorizau oraşul. Telefoanele circumscripţiilor de poliţie au început să sune continuu. Mii de cetăţeni raportau noi stricăciuni la parbrizele lor, iar alţii chemau poliţia pentru a-i prinde pe vandalii care tocmai dispăruseră "după colţul străzii". Poliţia s-a dovedit depăşită de evenimente, mai ales că nu reuşise să prindă nici un bandit. Pe 15 aprilie, primarul din Seattle a declarat că stricăciunile raportate sunt mult prea numeroase pentru a mai încredinţa cazurile poliţiei şi a cerut guvernatorului statului Washington (a cărui capitală este Seattle), precum şi preşedintelui Statelor Unite, Dwight D. Eisenhower, să ia măsuri urgente. Oamenii au început să-şi acopere parbrizele cu ziare sau cuverturi, ori să le ţină numai în garaje. Nefiind depistată nici o bandă de vandali, a început să se răspândească zvonul că ciupiturile ar fi produse de un praf meteoric sau de căderile radioactive ce au urmat unor testări ale bombei cu hidrogen efectuate cu puţin timp în urmă. Câteva săptămâni mai târziu, tot ziarele au fost cele care au arătat că tot ceea ce se întâmpla în Seattle nu era decât o isterie colectivă, provocată de faptul că, pentru prima dată, oamenii au fost determinaţi să se uite cu atenţie la parbrizele maşinilor (întotdeauna ciupite şi cu bule minuscule), în loc să privească *prin* ele, aşa cum fac de obicei. *Epidemia ciupiturilor de parbrize din Seattle* a dispărut la fel de brusc precum apăruse. Nu se mai ştie cine a avut năstruşnica idee de a provoca respectiva psihoză. Atunci a fost vorba de un renghi jucat cititorilor. Tehnica însă rămâne valabilă. Ea a fost şi va mai fi utilizată de artizanii manipulării în scopuri mult mai grave decât o simplă farsă.

Filmul *Triumful voinței,* realizat de Leni Riefenstahl, înfățişează grandioasa manifestație cu care debuta Congresul Partidului Național Socialist German din septembrie 1934. Filmul Începe cu o vedere panoramică a cerului de un albastru splendid. Apoi, dinspre munții tiviți cu nori albi, apare un avion argintiu. Dedesubtul său, camera începe să înregistreze turnurile şi zidurile maiestuoase ale unui oraş medieval: Nürnberg. Umbra avionului trece peste o coloană uriaşă de oameni în cămăşi brune, aflată în marş. Apar alte şi alte străzi, toate pline cu şiruri de oameni mărşăluind. În cele din urmă avionul aterizează şi se opreşte într-un loc fastuos amenajat. Din cabina sa sclipitoare, ca o zeitate coborâtă din ceruri, apare Adolf Hitler. O mulțime în extaz îi vine în întâmpinare.

Deşi realizat în scop de propagandă, *Triumful voinței* conține imagini reale, şocante, ce dezvăluie unele dintre metodele folosite pentru manipularea pe scară largă a colectivității umane, precum şi rezultatele cutremurătoare ale acestei manipulări. Circa un milion şi jumătate de cetățeni s-au strâns la Nürnberg, în septembrie 1934. Şi nu au fost aduşi cu forța. Asemenea uriaşe adunări de oameni, care participau la procesiuni în lumina torțelor, asistau laparade militare impresionante, ascultau discursuri incendiare, ținute de la înălțimea unor tribune grandioase, pavoazate cu gigantice însemne naziste, şi scandau la unison urale precum: *Sieg heil!,* reprezentau o componentă vitală a "noii ordini" pe care naziştii o impuseseră Germaniei, după ce au preluat puterea în 1933.

Dincolo de asemenea manifestații grandioase şi de prezentarea unor filme precum *Triumful voinței,* propaganda nazistă a pus la punct numeroase alte metode de îndoctrinare. Pictura, arhitectura, teatrul, radioul, ziarele, muzica, toate au fost supuse unei cenzuri stricte, pentru a putea fi utilizate cu maximum de eficiență în controlul gândurilor, emoțiilor şi comportamentului fiecărui cetățean din cel de-al Treilea Reich. Un vast sistem de manipulare a fost construit pentru a putea supraveghea şi dirija permanent fiecare mijloc de exprimare.

Studierea acestui sistem şi analiza tehnicilor utilizate în cadrul său pot oferi un posibil răspuns la întrebarea: "Cum a fost posibil ca naziştii să ajungă la putere în Germania şi să declanşeze cel mai devastator conflict armat din istoria omenirii?"

La rândul lor, regimurile comuniste au aplicat, în linii generale, aceleaşi metode de manipulare precum cele utilizate de naziştii ai căror duşmani de moarte erau. În fond, şi fascismul şi comunismul sunt ideologii totalitare, ce presupun strategii asemănătoare de preluare a puterii şi apoi de menținere a acesteia.

Spre exemplu, manifestările grandioase ce marcau discursurile lui Adolf Hitler fac parte din aceeaşi categorie cu spectacolele ce acompaniau cuvântările lui Kim Ir Sen sau ale lui Nicolae Ceauşescu. Doar recuzita era diferită.

Un alt element comun, din păcate, îl reprezintă dezastrul şi nenumăratele victime umane pe care le lasă în urmă prăbuşirea regimurilor totalitare. Şi iarăşi, din păcate prea târziu, apar între-bări de genul: "Cum a fost posibil ca astfel de lucruri să se întâmple?" Unul dintre capitolele acestei cărți radiografiază tocmai mecanismele intime utilizate de propovăduitorii totalitarismului pentru a remodela gândirea celor pe care îi conduc.

În campania electorală din vara lui 1988, în Statele Unite, vicepreşedintele George Bush se situa mult în urma guvernatorului Michael Dukakis în cursa pentru fotoliul de la Casa Albă. Majoritatea observatorilor erau convinşi că avantajul lui Dukakis era imposibil de întrecut. Şi totuşi, spre surpriza generală, în numai câteva luni, George Bush a redus handicapul, l-a anulat şi a câştigat alegerile. Cei mai mulți analişti politici sunt de părere că Willie Horton a jucat rolul

principal în această spectaculoasă răsturnare de situație. Revista *Time* îl denumea: *Cel mai valoros jucător din echipa lui George Bush.*

Cine era acest Willie Horton? Nu făcea parte dintre cei care au susținut financiar campania electorală a lui Bush şi nici nu se număra printre consilierii viitorului preşedinte. De fapt, cei doi nici nu se întâlniseră vreodată.

Willie Horton era un delincvent afro-american, care fusese eliberat dintr-o închisoare din statul Massachusetts, înainte de termen, în cadrul unui program de reabilitare. Imediat după eliberare, el a fugit în statul Maryland, unde a violat o femeie după ce i-a rănit concubinul. Michael Dukakis era guvernator în Massachusetts atunci când a fost inițiat respectivul program de reabilitare.

Bush l-a acuzat pe Dukakis că acționează prea "moale" atunci când se pune problema combaterii criminalității. Echipa lui Bush a pregătit imediat o serie de clipuri electorale pentru televiziune, precum şi articole publicitare pentru presă, în care era prezentată figura lui Horton, în cele mai sinistre posturi. De asemenea erau transmise imagini cu delincvenți intrând şi ieşind în voie prin uşa turnantă a unei închisori.

Asemenea clipuri şi articole au atins coarda sensibilă a multor americani, care se temeau de escalada violenței, şi au indus în rândurile opiniei publice sentimentul că justiția americană este prea blândă cu criminalii şi chiar îi favorizează în detrimentul cetățenilor obişnuiți. Pe de altă parte, faptul că Horton era negru a resuscitat anumite prejudecăți rasiale în rândurile albilor, care totuşi constituie majoritatea electoratului.

Evident, în toate clipurile, Dukakis era făcut răspunzător pentru susținerea programelor de reabilitare a deținuților, programe ce aveau ca rezultat alte noi crime.

În replică, Michael Dukakis a venit cu o impresionantă cantitate de statistici şi argumente. El a subliniat că Massachusetts era numai unul din multele state în care se introduseseră programele de reabilitare şi că însuşi guvernul federal (în cadrul căruia George Bush era vicepreşedinte) eliberase deținuți înainte de termen. Dukakis a demonstrat cu date concrete că respectivele programe erau eficiente. Din cei cincizeci şi trei de mii de deținuți eliberați înainte de termen în 1987, foarte puțini au recidivat. Pe lângă toate aceste argumente în favoarea reabilitării criminalilor, Dukakis şi-a continuat campania electorală şi cu numeroase alte promisiuni: patru sute de mii de noi locuri de muncă, reducerea masivă a taxelor, creşterea numărului de polițişti pe străzi ş.a.m.d.

Dar americanii erau sătui de statistici şi de promisiuni la modul general. Dacă Dukakis ar fi avut un consilier specializat în psihologia socială, acesta i-ar fi putut spune că oamenii sunt profund îngrijorați şi chiar furioşi din cauza faptului că ei sau cei care le sunt dragi pot fi atacați, bătuți şi chiar omorâți în plină stradă, că nu sunt interesați de statistici, grafice sau date generale, ci de alegerea ca preşedinte a unui tip "dur", care să le asigure liniştea. Aşa cum promitea să facă George Bush...

Nimeni nu poate spune dacă George Bush a fost un preşedinte mai bun decât ar fi putut să fie Michael Dukakis. Cert este însă că el a avut o mai bună echipă de specialişti în campanii electorale, o echipă care a ştiut cum să influențeze decisiv opiniile electoratului, speculându-i starea de spirit şi speculând momentul.

Faptul că oamenii sunt mai puțin interesați, în momentele decisive, de analiza la rece a datelor şi a fenomenelor, preferând să se ghideze după simțuri şi după ceea ce le dictează

instinctul de conservare este demonstrat şi de un alt exemplu, care, la prima vedere, ar părea în contradicţie cu concluziile trase în urma campaniei electorale descrise mai sus. În ultimele două decenii, în Statele Unite s-a desfăşurat o campanie vastă împotriva fumatului. În acelaşi timp, companiile producătoare de ţigări au pus în joc uriaşe sume de bani pentru publicitate.

Campania antifumat se axa pe prezentarea a numeroase date şi statistici referitoare la bolile grave cauzate de fumat şi la efectele devastatoare ale acestora. În replică, producătorii de ţigări au lansat clipuri şi articole publicitare, în care ţigările erau asociate cu distracţia, cu aventura, cu dragostea, cu tinereţea. Nimic despre date, nimic despre statistici. Şi totuşi adversarii fumatului au avut succes. În două decenii, numărul fumătorilor americani s-a înjumătăţit. Contradicţia cu confruntarea Bush-Dukakis este doar aparentă. Deşi campania antifumat utiliza statistici şi date concrete, esenţa ei se referea la însăşi supravieţuirea individului. Iar pentru foarte mulţi, sănătatea şi viaţa s-au dovedit mai preţioase decât aventura ori distracţiile.

În acelaşi timp, nu trebuie neglijat faptul că antifumătorii au folosit, pe lângă numeroasele date medicale, şi clipuri de televiziune în care se făcea apel la cele mai profunde sentimente umane, precum dragostea şi preocuparea pentru copii, pentru sănătatea şi viitorul lor. Spre exemplu, unul dintre aceste clipuri, avansat ca model în mai toate manualele destinate agenţilor de publicitate, prezenta un băieţel şi o fetiţă, în podul unei case. Copiii descoperă un cufăr vechi şi scot din el hainele de miri ale părinţilor. Fetiţa îmbracă rochia albă, mult prea mare pentru ea, încalţă pantofii uriaşi ai mamei şi începe să se machieze cu stângăcie, în faţa unei oglinzi vechi. Băiatul, la fel, îşi pune pe el hainele largi ale tatălui, apoi vine lângă fetiţă şi se privesc amândoi în oglindă. Clipul nu are nici o explicaţie. Abia în final, pe ecran apare un text lapidar: *Copiii tind să-şi imite părinţii. Dumneavoastră fumaţi?* Statisticile au demonstrat că prezentarea acestui clip a avut efecte sensibil mai mari decât toate celelalte clipuri referitoare la urmările negative ale fumatului asupra sănătăţii.

Acest ultim exemplu ilustrează unul dintre puţinele cazuri în care tehnicile de influenţare a opiniei publice sunt utilizate în scopuri nobile. Din păcate, cel mai adesea, manipularea în masă este exercitată de un grup restrâns, în folosul propriu şi în detrimentul intereselor celor mulţi. Însă, indiferent de scop, tehnicile rămân aceleaşi...

Despre Guyana, opinia publică mondială nu are prea multe cunoştinţe. Situat în nordul continentului sud-american, statul are cea mai mare parte a suprafeţei acoperită cu mlaştini şi păduri tropicale de nepătruns. Puţin peste şapte sute de mii de oameni trăiesc în localităţile de pe coastă. Numele statului a căpătat la un moment dat o oarecare popularitate datorită cărţii fostului ocnaş-evadat Papillon, în rest viaţa guyanezilor este învăluită de un anonimat deplin. Şi totuşi, în noiembrie 1978, Guyana a ajuns brusc în atenţia întregii lumi. Ziarele, posturile de radio şi televiziune aveau ca principal subiect o inexplicabilă tragedie petrecută undeva în jungla înconjurată de mlaştini. Pe 18 noiembrie, în acel an, nouă sute unsprezece oameni, adepţi ai sectei *Templul poporului,* s-au sinucis în cadrul unei ceremonii bizare. Secta era condusă de pastorul Jim Jones, care a murit împreună cu adepţii săi.

Povestea lui Jim Jones începuse cu peste două decenii în urmă, în Indiana, unde el a fondat *Templul poporului.* Pe atunci, Jones propovăduia toleranţa interrasială, iar adepţii săi îi ajutau pe sărmani, îi hrăneau, le găseau uneori locuri de muncă. Pe măsură ce congregaţia sa creştea, Jim Jones a început să pretindă tot mai mult devotament şi supunere adepţilor săi. În 1965, urmat de

circa o sută de oameni, s-a mutat în California. Secta a început să se dezvolte, au fost înființate nuclee noi, iar Cartierul General s-a stabilit la San Francisco.

Dincolo de imaginea sa publică, de lider spiritual foarte iubit de adepți, militând pentru armonia interrasială, "părintele" Jones a început să-şi construiască şi în cadrul sectei sale imaginea unui Mesia, venit ca o binecuvântare în mijlocul oamenilor. El i-a determinat pe adepții săi să-l venereze şi să i se închine în cadrul unor ritualuri tot mai sofisticate. În acelaşi timp, se folosea de numărul tot mai mare al membrilor sectei, precum şi de supunerea lor desăvârşită în fața ordinelor sale, pentru a-şi spori influența politică.

Templul poporului a căpătat amploare. Pentru a avea puterea absolută asupra supuşilor săi, Jim Jones le-a cerut o loialitate absolută, a inițiat un sistem foarte riguros de disciplinare a "rătăciților" şi a început să prezică, în cuvântările sale, sfârşitul lumii în urma unei iminente catastrofe nucleare. Evident, singurii care ar supraviețui holocaustului ar fi cei care credeau sincer în el. În multe din predicile sale ataca rasismul şi sistemul capitalist, însă cele mai virulente atacuri erau îndreptate împotriva inamicilor *Templului poporului* şi, mai ales, împotriva acelor adepți care se mai îndoiau de caracterul său mesianic.

Secta a început să-i îngrijoreze tot mai mult pe locuitorii din San Francisco. Rudele celor racolați făceau apel la autorități, ziarele publicau tot mai multe articole defavorabile lui Jones, iar tensiunea a atins punctul culminant o dată cu o veritabilă bătălie juridică în urma căreia Jim Jones amenința să obțină custodia asupra unui băiețel de şase ani, în ciuda opoziției rudelor acestuia.

Predicatorul a simțit că zilele sectei sale sunt numărate în California, de aceea a hotărât să plece, împreună cu aproape o mie dintre adepți, în Guyana. Acolo, izolați în jungla înconjurată de mlaştini, au construit aşezarea Jonestown.

Foarte puține informații au mai ajuns în Statele Unite despre ceea ce se petrecea în "comunitatea socialistă creştină" din Jonestown, după cum o denumea însuşi pastorul. Cei care doreau să părăsească secta, sau doar se îndoiau de Jones, erau supuşi unor pedepse severe, mergând de la umilirea publică până la bătăi crâncene.

În noiembrie 1978, Leo Ryan, membru al Congresului Statelor Unite, a plecat spre Guyana spre a verifica informațiile conform cărora, în Jonestown, oamenii erau ținuți împotriva voinței lor. Ryan a luat cu el câțiva ziarişti şi câteva rude îngrijorate ale unora dintre sectanți. Ajunşi la Jonestown, au petrecut acolo o seară şi începutul zilei următoare, ascultându-i pe membrii comunității cum îşi laudă viața paradisiacă. Toți îşi exprimau dorința fermă de a rămâne acolo. Şi totuşi, două familii au reuşit să-i strecoare lui Ryan mesaje în care îl implorau să-i ia cu el la plecare. După încheierea vizitei, în timp ce Ryan, echipa sa şi "ereticii" se pregăteau să urce în avion, câțiva pistolari din garda lui Jim Jones au deschis focul şi au ucis cinci oameni, inclusiv pe Leo Ryan.

În timp ce dinspre pista de aterizare se auzeau împuşcăturile, Jones a adunat toată comunitatea, le-a spus oamenilor că inamicii sunt pretutindeni şi că este timpul să treacă la "sinuciderea revoluționară", aşa cum o exersaseră, teoretic, de nenumărate ori până atunci. Oamenii de încredere ai lui Jones şi-au luat armele pentru a supraveghea mai bine ritualul. Un bol mare de cristal, conținând suc de fructe în care se turnaseră sedative şi cianură, a început să circule printre oameni. Adulții au fost sfătuiți să-şi ucidă întâi copiii, apoi să-şi ia şi ei viața. Câțiva au protestat, însă reacția mulțimii i-a redus la tăcere.

Acel ultim discurs al lui Jim Jones, întrerupt de intervențiile unora dintre adepți, a fost imprimat pe casete audio şi a ajuns apoi la cunoştința opiniei publice. Este halucinant ce s-a întâmplat acolo, în numai câteva minute...

Jones: *Mi-am dat toată silința să vă asigur o viață mai bună. Dar în ciuda tuturor încercărilor mele, o mână de oameni, cu minciunile lor, ne-au făcut viața imposibilă. Dacă nu putem trăi în pace, atunci să murim în pace!...* (mulțimea aplaudă)... *Am fost atât de crunt înşelați... În următoarele câteva minute unul dintre oamenii din acel avion îl va împuşca pe pilot... Ştiu asta... Nu am plănuit-o, dar ştiu că se va întâmpla... Nu avem scăpare... Aşa că părerea mea este să fiți blânzi cu copiii, să fiți blânzi cu bătrânii şi să luați poțiunea aşa cum o făceau vechii greci. Să treceți dincolo în linişte, pentru că noi nu ne sinucidem, acesta este un act revoluționar... Nu mai există cale de întoarcere. Doar duşmanii se vor întoarce pentru a spune alte şi alte minciuni...*

O femeie: *Simt că atât timp cât mai există viață, există şi speranță...*

Jones: *Şi totuşi, cândva fiecare trebuie să moară...*

Mulțimea: *Aşa este! Aşa este!*

Jones: *Ce au făcut şi ce fac acei oameni, ce ne pregătesc ei înseamnă o viață mai rea decât iadul... Pentru mine, moartei nu este un lucru înspăimântător... Viața este cea blestemată... Nu merită să trăim cum vor ei...*

Femeia: *Dar mi-e frică să mor...*

Jones: *Nu cred. Nu cred că ți-e frică...*

Femeia: *Cred că sunt prea puțini cei care ne-au părăsit, pentru ca o mie două sute de oameni să-şi dea viețile pentru ei... Mă uit la toți copiii aceştia şi cred că ei merită să trăiască...*

Jones: *Eu cred că merită mai mult... merită liniştea. Cel mai bun lucru pe care îl putem face este să părăsim această lume blestemată...* (mulțimea aplaudă în delir)

Un bărbat: *S-a terminat, surioară... Am trăit o zi minunată...* (aplauze)

Al doilea bărbat: *Dacă ne spui că trebuie să ne dăm viețile acum, suntem pregătiți...* (aplauze)

Peste țipetele copilaşilor forțați să înghită otrava, vocea lui Jones se aude insistând asupra necesității sinuciderii, grăbindu-i pe oameni...

Jones: *Vă rog, luați doctoria. Este simplu, foarte simplu. Nu veți avea convulsii... Nu vă fie teamă să muriți... Altfel veți vedea curând oameni aterizând aici... Venind să ne tortureze poporul...*

A doua femeie: *Nu trebuie să ne îngrijorăm. Fiecare să-şi păstreze calmul şi să încerce să-i liniştească pe copii... Ei nu plâng de durere, ci numai pentru că gustul poțiunii este puțin amar...*

A treia femeie: *Nu este nimic de plâns. E ceva care ar trebui să ne înveselească...* (aplauze)

Jones: *Vă rog, pentru numele lui Dumnezeu, să trecem mai repede peste asta... Este o sinucidere revoluționară. Nu este o simplă sinucidere menită să ne distrugă...* (vocile se roagă: *"Tată..";* aplauze)

Al treilea bărbat: *Tatăl ne-a adus atât de departe. Eu aleg să merg cu El mai departe...*

Jones: *Trebuie să murim cu demnitate. Mai repede, mai repede, mai repede... Trebuie să ne grăbim... Încetați istericalele. Moartea este de un milion de ori mai preferabilă decât să trăim încă o zi din viața asta blestemată... Dacă ați şti ce vă aşteaptă, ați fi fericiți că treceți dincolo în noaptea asta...*

A patra femeie: *A fost o mândrie să merg alături de voi în această permanentă luptă revoluționară... nu îmi mai pot dori altceva decât să-mi dau şi viața pentru socialism, pentru comunism. Îți mulțumesc, Tată, pentru tot...*

Jones: *Doamne, primeşte-ne viețile... Nu ne sinucidem. Facem un act revoluționar de sinucidere, pentru a protesta împotriva unei lumi inumane...*

A doua zi, când echipele trimise de autorități au ajuns în Jonestown, au descoperit acolo o priveliște terifiantă. Sute de cadavre zăceau în jurul podiumului de pe care le vorbise Jim Jones. Sectanții muriseră îmbrățişați sau ținându-se de mână. Doar câțiva se pare că rezistaseră, motiv pentru care li s-a turnat otrava cu forța pe gât ori li s-a injectat. Cadavrul lui Jim Jones se afla printre cele ale adepților săi.

Întreaga lume a fost şocată de ceea ce s-a întâmplat în micuța aşezare din jungla Guyanei. Nimeni nu putea înțelege cum au ajuns sute de oameni simple marionete, cum şi-au urmat liderul fără să raționeze, cum au ajuns să-i îndeplinească dorințele şi să se supună într-atât, încât să-şi omoare copiii şi apoi să se sinucidă. Această carte îşi propune să dea un posibil răspuns la astfel de întrebări. Mai ales că tot ceea ce s-a întâmplat la Jonestown nu reprezintă un caz singular. Chiar dacă numărul victimelor nu a atins asemenea dimensiuni ca în Guyana, istoria s-a repetat, în linii mari, cu secta davidienilor, în 1993.

David Koresh, conducătorul sectei, a refuzat să permită autorităților accesul în veritabilul fort pe care îl construise, din lemn, în apropiere de localitatea Waco, din Texas. Oamenii legii voiau să verifice unele zvonuri conform cărora membrii cultului îşi maltratau copiii. Forțând intrarea în fort, patru agenți federali au fost uciși în cadrul unui schimb de focuri cu sectanții baricadați în interior. A urmat un asediu de cincizeci şi una de zile. Deşi unii dintre membrii cultului au părăsit fortăreața, Koresh a refuzat să se predea. În cele din urmă, polițiştii au hotărât să dea asaltul decisiv, precedat de aruncarea unor grenade cu gaz lacrimogen în incinta fortului. În lupta ce a urmat, clădirile au fost cuprinse de flăcări şi mistuite complet în mai puțin de treizeci de minute. Cercetările ulterioare au demonstrat că focul fusese pus de davidieni, după ce, mai întâi, şi-au ucis copiii, într-un gest disperat de a refuza să se predea. Nimeni dintre cei aflați înăuntru nu a scăpat din incendiu. După ce s-au stins flăcările, au fost descoperite rămăşițele a şaptezeci şi cinci de persoane. Şi din nou au apărut întrebări de genul: "Cum a fost posibil să se întâmple aşa ceva?"

În 1995, de data aceasta în Europa, opinia publică a fost din nou şocată de sinuciderea colectivă a unora dintre adepții sectei *Templul soarelui,* ale căror trupuri au fost găsite într-o vilă izolată din Elveția. Şi exemplele pot continua.

Însă cazurile amintite până acum reprezintă doar urmările duse până la extrem ale unor încercări de remodelare totală a gândirii umane, în cadrul unor secte, care, la început, par cu totul

inofensive. Numeroase alte exemple, fără conotația tragică a celor de mai sus, dar generând o îngrijorare la fel de mare, apar aproape la tot pasul. Adepții cultului *Hare Krishna* au dezvoltat tehnici extrem de subtile de manipulare, nu numai pentru a face noi prozeliți, ci şi cu scopul de a strânge fonduri pentru sectă, pe stradă, de la trecători obişnuiți. Membrii sectei *Biserica Unificării,* conduse de sud-coreeanul Sun Myung Moon, participă periodic, pe stadioane, la ceremoniile unor căsătorii în masă. Mii de cupluri sunt unite în acelaşi timp, fără ca mirii să se fi cunoscut vreodată. Cuplurile sunt alcătuite de Moon şi de suita sa. Adepții sectei *Copiii Domnului,* conduse de David Berg, îşi donează de bună-voie întreaga avere bisericii, în fapt conducătorului acesteia. În România, conform relatărilor din presă, tinerii adepți ai unei pseudosecte, conduse de un anume Gregorian Bivolaru, participă la orgii sexuale în grup, ajungând chiar să accepte un ritual în care îşi beau unul altuia urina, convinşi fiind de liderul lor că aceasta reprezintă un "izvor de sănătate".

Din nou apar întrebări de genul: "Cum este posibil?"

Trebuie amintit, ca o ironie a sorții, că atunci când echipele trimise de autorități au sosit la locul tragediei din Jonestown au văzut deasupra podiumului înconjurat de sute de cadavre, de unde Jones îşi ținuse discursurile, o pancartă pe care scria cu litere de-o şchioapă: "ACEIA CARE NU ÎŞI AMINTESC TRECUTUL, SUNT CONDAMNAȚI SĂ-L REPETE".

Tocmai pentru a nu se repeta un astfel de trecut, şi nu numai de aceea, o asemenea carte este necesară...

Tehnicile de manipulare sunt dintre cele mai diverse, de la foarte simple la extrem de sofisticate, de la cele cu efecte imediate până la cele ale căror urmări se văd după ani de zile sau chiar după decenii, de la unele utilizate pentru influențarea unei anumite persoane, într-o anumită împrejurare, până la altele axate pe remodelarea unei întregi societăți.

Pe lângă exemplele de până acum, cu largă rezonanță, este interesant de amintit şi un caz de manipulare din cele aparent fără prea mare importanță.

În 1736, Benjamin Franklin mărturisea că a utilizat învățămintele din înțelepciunea populară ca strategie politică. Episodul va fi cunoscut mai târziu, după preluarea sa ca exemplu, în manualele de psihologie socială, drept: "Manipularea Ben Franklin". Despre ce este vorba?

Pe când era membru în forul legislativ al statului Pennsylvania, Franklin era tot timpul contrat de un oponent politic, care părea chiar să-l antipatizeze. Situația devenise enervantă, motiv pentru care Ben Franklin a început să se gândească tot mai des la o soluție prin care să-l reducă la tăcere pe respectivul oponent. Şi a găsit-o. Iată-l povestind singur în ce mod a acționat:

Nu mă încânta ideea sâ-i câştig favorurile manifestând un respect servil față de el, aşa că am folosit o altă metodă. Auzind că are în biblioteca lui o carte foarte rară şi valoroasă, i-am scris un bilețel în care îmi exprimam dorința de a citi cu atenție respectivul volum şi îl rugam să-mi facă favoarea de a mi-l împrumuta pentru câteva zile. Mi l-a trimis imediat, iar eu i l-am restituit peste vreo săptămână împreună cu un alt bilețel în care îmi arătam recunoştința pentru favoarea pe care mi-o făcuse. Când m-a întâlnit din nou la Cameră, s-a apropiat de mine şi mi-a vorbit (ceea ce nu făcuse niciodată înainte), folosind un ton extrem de civilizat. Apoi, în toate ocaziile şi-a arătat bunăvoința în a mă servi, aşa că am devenit buni prieteni, iar prietenia

noastră a durat până la moartea lui. Acesta este un alt exemplu al adevărului cuprins într-o veche zicală, pe care am învățat-o și care spune: "Cel care ți-a făcut odată o favoare, este mult mai disponibil să te ajute din nou decât acela care îți este obligat."

Scepticii ar putea fi înclinați să creadă că succesul lui Franklin fusese determinat, în mare măsură, de farmecul său personal şi mai puțin de strategia aplicată. Pentru a clarifica problema, doi cercetători în psihologie, Jon Jecker şi David Landy, au imaginat, în 1969, un experiment care să determine cât mai obiectiv efectul "Manipulării Ben Franklin". Ei au propus unei grupe de studenți să participe la un test oarecare, în prezența unui experimentator. De pe urma testului fiecare student a câştigat o anumită sumă de bani. Ceva mai târziu, experimentatorul a abordat o treime dintre studenți, explicându-le că a finanțat testul din propriul său buzunar şi că nu mai are nici un fel de fonduri pentru a continua cercetările. La sfârşit i-a întrebat: *Ca o mare favoare pentru mine, ați fi dispuşi să returnați banii pe care i-ați câştigat?* Aceeaşi cerere a fost făcută şi celei de-a doua treimi dintre studenți (diferite de prima), însă de această dată cel care a formulat-o nu a mai fost experimentatorul, ci secretarul Catedrei de psihologie, care le-a explicat studenților că banii provin din fondurile universității, care au ajuns la limita inferioară. Restul de studenți (a treia treime) nu au primit nici o solicitare în ceea ce priveşte banii. În cele din urmă, fiecare student a fost rugat să mai completeze un chestionar, care îi cerea, printre altele, să-i acorde o notă între 1 şi 10 experimentatorului.

Media notelor acordate de "neutri" (cei cărora nu li s-a pomenit de returnarea fondurilor) a fost 5,8. Media notelor date de cei cărora favoarea le-a fost cerută de către secretarul Catedrei a fost de 4,4. Cei care au fost rugați de experimentator să returneze banii i-au dat note cu o medie de 7,2, convinşi fiind că este un tip simpatic şi merită să fie ajutat.

Experimentul a dovedit că "Manipularea Ben Franklin" nu depinde de farmecul celui care o aplică, ci are un caracter strict obiectiv...

Pe 4 noiembrie 1991, în *New Yorker* apărea o scurtă ştire: *În ultimele două săptămâni, în tunelurile metroului din New York au fost uciși un cerşetor, un lucrător de la întreținere şi un câine. Nouăzeci de oameni au telefonat la Autoritatea de Tranzit pentru a-şi exprima îngrijorarea în legătură cu soarta câinelui, însă numai trei apeluri au fost în legătură cu lucrătorul. Nimeni nu s-a interesat de cerşetor.*

Ştirea ilustrează elocvent fenomenul dezumanizării. În termenii psihologiei sociale, dezumanizarea înseamnă actul de a percepe victimele ca ființe nonumane. Dezumanizarea slăbeşte sentimentul de respingere instinctivă a violenței şi facilitează escalada actelor de agresiune, sub diversele lor forme.

Încă un exemplu care demonstrează că, din nefericire, fenomenul de dezumanizare nu este deloc rar. Conform articolelor apărute în presa românească, ce preluau date furnizate de Institutul Medico-Legal din Bucureşti, în timpul celor două săptămâni de viscol puternic din noiembrie 1995, circa o sută cincizeci de oameni şi-au pierdut viața pe străzi, în marea lor majoritate cerşetori şi cetățeni fără locuințe. O tragedie de proporții, care nu a declanşat însă nici o reacție. Oficialitățile au consemnat faptul ca pe ceva obişnuit în astfel de perioade cu vreme rea, politicienii nu i-au dat nici cea mai mică importanță, dar cel mai îngrijorător este faptul că nici măcar opinia publică nu a reacționat în vreun fel. Victimele au fost catalogate drept "cerşetori", "vagabonzi", "bețivi" ş.a.m.d., extrem de puțini fiind cei care le-au privit ca pe nişte ființe

umane, ca pe nişte semeni, indiferent de starea lor materială, de vârstă sau de eventualele vicii, pentru care, într-o mare măsură, societatea este responsabilă. O sută cincizeci de oameni au murit pe străzi, în câteva zile, fără ca semenii lor să se sinchisească şi să ceară măcar construirea unui banal azil de noapte pentru adăpostirea vitregiților de soartă.

Fenomenul dezumanizării există şi el este îngrijorător de răspândit. Însă mult mai îngrijorător este faptul că artizanii manipulării îl pot induce şi exploata la maximum, prin tehnici specifice, atunci când interesele lor o cer. Iar efectele sunt înspăimântătoare. Exterminarea celor şase milioane de evrei în a doua conflagrație mondială, lansarea bombelor de la Hiroshima şi Nagasaki, masacrele ce au provocat şi continuă să provoace milioane de victime în toate războaiele de pe glob, miile de vieți distruse în atentatele teroriste, nenumăratele victime ale regimurilor totalitare şi multe alte atrocități au fost şi sunt posibile şi prin aplicarea tehnicilor de dezumanizare la adresa inamicului. Naziştii ucideau *evrei* nu oameni, comuniştii ucideau *duşmani ai* po*porului,* nu oameni, comandourile teroriste arabe ucideau *agenți ai imperialismului,* nu oameni ş.a.m.d.

Prima etapă în a determina oamenii obişnuiți să-şi ucidă sau să-şi prigonească semenii este dezumanizarea potențialelor victime prin tehnici specifice de manipulare, pe care se bazează întregul sistem propagandistic menit să declanşeze şi să susțină conflictele...

Iată numai câteva argumente care fac necesar studiul tehnicilor de manipulare a conştiințelor. Pentru a putea rezista celor care doresc să pervertească mințile semenilor lor, transformându-i în simple marionete sau într-o masă de manevră, pentru a putea rezista chiar şi încercărilor minore de a fi forțați să acceptăm sau să facem lucruri care nu ne sunt în fire, cunoaşterea unor asemenea tehnici este un prim pas...

Scurtă clasificare a manipulărilor

Situațiile sociale exercită un control semnificativ asupra comportamentului uman. Acțiunile şi reacțiile individului la stimulii dintr-un anumit mediu social sunt determinate de forțe şi constrângeri specifice acelui mediu, într-o măsură mult mai mare decât ar fi de aşteptat dacă s-ar avea în vedere doar personalitatea intimă a celui în cauză. Chiar şi aspecte care par banale, nesemnificative, pot determina schimbări majore în comportamentul persoanelor aflate într-o anume situație socială. Cuvinte, etichete, lozinci, semne, regulamente, legi şi, într-o mare măsură, prezența celorlalți sunt factori cu o mare putere de influență asupra individului, dirijându-i reacțiile şi comportamentul uneori chiar fără ca respectivul să-şi dea seama.

În termenii psihologiei sociale, putem vorbi de *manipulare* atunci când o anume situație socială este creată premeditat pentru a influența reacțiile şi comportamentul *manipulaților* în sensul dorit de *manipulator.*

Manipulările pot fi clasificate în funcție de diverse criterii. Profesorul Philip Zimbardo, de la Universitatea Stanford, California, utilizează drept criteriu amplitudinea modificărilor efectuate într-o anumită situație socială. Astfel "manipulările mici" sunt cele obținute prin schimbări minore ale situației sociale. Trebuie remarcat că, deşi în această accepțiune manipulările pot fi clasificate ca mici, medii şi mari, consecințele lor nu respectă o corespondență strictă cu amplitudinea modificărilor inițiale. Spre exemplu, schimbări mici pot avea consecințe majore şi invers.

Manipulările mici, obținute prin modificări minore ale situației sociale, pot avea, uneori, efecte surprinzător de ample. De pildă, donațiile pot creşte simțitor atunci când cererea este însoțită de un mic serviciu, aparent nesemnificativ, de un apel la binecuvântarea cerească sau chiar numai de înfățişarea celui care formulează cererea. Membrii sectei *Hare Krishna* au pus la punct un sistem extrem de simplu şi de eficient pentru adunarea fondurilor. Un membru al sectei, ras în cap şi înveşmântat în specifica togă albă, se plasează în sala de sosiri a unui aeroport şi îi aşteaptă pe călători cu o floare în mână. Când aceştia încep să iasă, își ocheşte imediat o "victimă" şi îi oferă floarea insistând să fie primită fără nici o obligație, doar aşa, ca semn al bucuriei de a trăi şi al iubirii față de semeni. Dacă darul este acceptat, imediat membrul sectei scoate o mică revistă a cultului şi o oferă şi pe aceasta, dar de astă dată contra unei... mici donații. Foarte puțini sunt cei care pleacă numai cu floarea, fără a face vreo donație. La fel, cei care adună fonduri pentru diverse acțiuni de protejare a mediului, de pildă, îi roagă pe trecători să semneze într-un registru voluminos, despre care se afirmă că va constitui unul din "argumentele" respectivei organizații în acțiunile de convingere a autorităților. De asemenea, semnatarului i se oferă şi o insignă sau o mică plantă. Abia la sfârşit se formulează cererea pentru o donație "nesemnificativă". Din nou, foarte puțini sunt cei care, după ce au semnat şi au primit insigna, pleacă fără să-şi subțieze portmoneul.

Cerşetorii utilizează şi ei nenumărate trucuri pentru a stimula spiritul caritabil al trecătorilor. La cerşit sunt trimişi mai ales copiii, dezbrăcați iarna, plângând vara, uneori mutilați intenționat pentru a spori mila cetățenilor. Sume importante sunt plătite celor care compun versurile şi muzica unor cântece deosebit de lacrimogene, gen: *Fără mamă, fără tată...* Sărbătorile de iarnă sunt exploatate cu săptămâni de zile înainte sau după, prin îngânarea de colinde care să sensibilizeze potențialul donator etc. Sume incredibil de mari sunt adunate de spălătorii de parbrize, care îşi deghizează cerşetoria sub aparența unor servicii utile celor aflați la volan. În Bucureşti, pentru mai puțin de treizeci de secunde cât durează curățatul unui parbriz, se primeşte, în medie, o sumă echivalentă cu câştigul unui muncitor în treizeci de minute. Însă foarte puțini dintre cei care dau banii se gândesc la acest lucru.

În 1966, Scott Fraser şi Jonathan Freedman au imaginat un experiment care a demonstrat obiectivitatea unor asemenea tehnici de manipulare minoră. Despre ce era vorba? Într-un cartier obişnuit, casele au fost luate la rând şi fiecărui proprietar i s-a propus să permită instalarea, în fața curții sale, a unui panou imens pe care scria *Conduceți cu prudență.* Deşi s-a făcut apel la spiritul lor civic, numai şaptesprezece la sută au acceptat să-şi umbrească gazonul cu aşa ceva. O a doua grupă de experimentatori s-a deplasat într-o altă zonă a cartierului şi a colindat casele cerându-le proprietarilor să semneze o petiție în favoarea introducerii unor reguli stricte de circulație preventivă. Aproape toți au acceptat să-şi depună semnătura pe un act ce nu le atrăgea vreo obligație. Două săptămâni mai târziu, echipa a vizitat din nou proprietarii ce semnaseră petiția, propunându-le instalarea panoului. De data aceasta, procentul celor care au acceptat a fost de trei ori mai mare față de primul caz. Deci pentru a determina oamenii să accepte o

concesie majoră, este convenabil să li se prezinte mai întâi o cerere nesemnificativă, dar de aceeaşi natură, căreia aproape fiecare îi va da curs, pentru ca abia după aceea să se vină cu cererea avută în vedere de la bun început. După cum arată rezultatele experimentului descris anterior, şansele de reuşită se vor tripla utilizând respectiva tehnică, denumită de psihologi: *Piciorul-în-uşă.* Deşi tehnica se bazează pe stimuli sociali minori, efectele ei pot fi extrem de puternice, uneori la nivelul unei societăţi întregi.

Un minim contact social poate determina de asemenea schimbări semnificative de comportament. Spre exemplu, pe plajă, un necunoscut se adresează "vecinului de cearşaf: *Vă rog să vă uitaţi puţin la lucrurile mele. Lipsesc doar câteva minute.* În momentul apariţiei unui hoţ care adună respectivele lucruri şi fuge, cetăţeanul rugat să le păzească porneşte de cele mai multe ori în urmărirea hoţului şi se agită pentru a determina prinderea lui. Lucru care s-ar întâmpla cu o probabilitate mult redusă în cazul în care rugămintea nu ar fi fost făcută. Uneori, hoţii utilizează asemenea trucuri pentru a-l jefui tocmai pe cel rugat să aibă grijă de lucrurile unui necunoscut.

Micile manipulări pot avea şi efecte de o extremă gravitate la nivelul întregii societăţi. Spre exemplu, în 1992, în România, televiziunea naţională a prezentat mai multe zile la rând informaţii oficiale privind o iminentă criză de pâine, din cauza lipsei de grâu. S-a indus astfel un sentiment de panică la nivelul întregii societăţi. Câteva zile mai târziu, oamenii au răsuflat uşuraţi aflând, tot de la televiziune, că guvernul a rezolvat situaţia prin acceptarea unor masive importuri de grâu. Abia mult mai târziu, în presă au început să apară materiale privind substratul ocult al afacerii. Criza fusese artificial creată pentru a justifica masivele importuri, aducătoare de comisioane fabuloase pentru cei care le-au derulat beneficiind de complicitatea guvernului. În realitate, ţăranii din România aveau suficient grâu pentru a satisface necesarul la nivel naţional, însă preţul de achiziţie care le-a fost oferit era ridicol de mic, tocmai pentru a-i determina să refuze comercializarea stocurilor în aşteptarea unui preţ mai bun. Preţul grâului importat a fost de trei ori mai mare decât cel propus ţăranilor, dar afacerea s-a derulat pentru încasarea respectivelor comisioane. Efectele s-au regăsit atât în creşterea generală a preţurilor, cât şi în deteriorarea situaţiei financiare a micilor proprietari agricoli, care nu au avut posibilitatea să-şi valorifice recoltele pentru a obţine surse de finanţare a lucrărilor din anii următori. O strategie similară a fost folosită şi pentru generarea unor alte crize artificiale precum cea a uleiului, a zahărului, a orezului etc. Numeroase fabrici de ulei sau zahăr din România au fost aduse premeditat în stare de faliment pentru a permite importurile aducătoare de comisioane fabuloase.

Crizele amintite pot fi prezentate ca rezultate grave ale unor manipulări minore, dar pot fi reluate şi în subcapitolul marilor manipulări, dacă se analizează întreg contextul ce le-a făcut posibile. Spre exemplu, păstrarea deliberată a televiziunii naţionale ca unic mijloc de informare pentru marea majoritate a cetăţenilor, lucru ce a făcut, între altele, posibilă inducerea panicii generale prin comunicate privind iminenta criză de pâine, nu mai intră în categoria manipulărilor minore, ci a celor de anvergură.

O altă tehnică de manipulare este*:Trântitul-uşii-în-faţă.* Deşi total opusă, ca esenţă, cu *Piciorul-în-uşă,* etectele sunt aceleaşi. Prin această tehnică, oamenii sunt determinaţi să accepte o anume concesie, prezentându-li-se în prealabil o cerere mult mai mare, de aceeaşi natură, care are toate şansele să fie refuzată. Abia după aceea se vine cu cererea avută în vedere de la bun început. Aceasta are toate şansele de a fi acceptată, deoarece, prin comparaţie cu solicitarea inacceptabilă de dinainte, pare foarte rezonabilă.

În 1975, psihologul Robert Cialdini şi colegii săi au imaginat un experiment menit să analizeze efectul acestei tehnici. Ei i-au întrebat pe elevii unui colegiu dacă acceptă să însoţească şi să supravegheze un grup de copii handicapaţi, pentru două ore, într-o vizită la grădina zoologică. Numai şaisprezece la sută dintre cei întrebaţi au acceptat. Unui alt grup de elevi i s-a

prezentat, în prealabil, o propunere mult mai amplă. *În mod obişnuit, recrutăm voluntari dintre elevi, pentru a lucra fără plată, în calitate de consilieri la Centrul de detenţie a minorilor,* a spus experimentatorul. Apoi a continuat: *Serviciul constă în două ore de muncă pe săptămână, timp de doi ani. Cine se oferă?* După cum era de aşteptat, nimeni nu a acceptat un angajament pentru o perioadă atât de lungă. În urma refuzului, experimentatorul a făcut o a doua propunere, cea referitoare la însoţirea copiilor handicapaţi. Circa cincizeci la sută din elevi au acceptat. Deci şi în cazul tehnicii *Trântitul-uşii-în-faţă,* ca şi în cazul *Piciorului-în-uşă,* şansele de obţinere a unei concesii au crescut de trei ori, în comparaţie cu cazurile în care cererea a fost normală.

Ca o scurtă recapitulare, *Piciorul-în-uşa* constă în obţinerea prealabilă a unei mici concesii, care să determine sporirea disponibilităţii celui vizat de a accepta o concesie mai mare, *Trântitul-uşii-în-faţă,* la rândul său, constă în prezentarea prealabilă a unei cereri aproape imposibil de acceptat, prin comparaţie cu care următoarea solicitare să pară mult mai rezonabilă şi să aibă mult mai multe şanse de a fi acceptată.

Trebuie precizat încă o dată că asemenea tehnici pot aparţine categoriei micilor manipulări, dar la fel de bine pot constitui componente ale unui sistem de manipulare pe scară largă. Ele pot fi utilizate pentru a influenţa deciziile unei singure persoane sau pot să genereze efecte puternice la nivelul întregii societăţi, aşa cum se va vedea şi dintr-un studiu de caz ce face subiectul unui capitol aparte al volumului de faţă.

Manipulările medii se referă la modificări importante ale situaţiilor sociale, cu efecte care, uneori, depăşesc în mod dramatic aşteptările, tocmai pentru că enorma putere de influenţă a situaţiilor sociale asupra comportamentului uman este subevaluată în cele mai multe cazuri.

Cu două decenii în urmă, Stanley Milgram a iniţiat o serie de experimente cu rezultate de-a dreptul şocante în ceea ce priveşte supunerea individului faţă de o anume autoritate.

În cadrul experimentului standard, li se propunea voluntarilor să participe la un test menit să studieze capacitatea de memorare şi influenţarea acestei capacităţi prin administrarea unor pedepse în caz de greşeală. Voluntarul era introdus într-o încăpere şi aşezat la o masă pe care se afla pupitrul de comandă al unui aparat de generat şocuri electrice. Printr-un geam de sticlă, voluntarul vedea o altă încăpere, în care un tip de patruzeci şi şapte de ani, uşor supraponderal, cu o înfăţişare agreabilă, şedea pe un scaun, conectat la electrozii ce urmau să administreze şocurile. În aceeaşi cameră cu primul voluntar, care va fi denumit "profesorul", se afla un experimentator sobru, care începea prin a spune că persoana aflată dincolo de geam se oferise tot de bună-voie pentru testare.

Testul consta în citirea unor perechi de cuvinte pe care cel cu electrozii, numit "elevul", trebuia să le memoreze. Apoi "profesorul" începea să spună câte un cuvânt, iar "elevul" să răspundă cu perechea lui. Pentru fiecare greşeală, "profesorul" trebuia să-i administreze "elevului" un şoc electric începând cu cincisprezece volţi şi putând ajunge până la patru sute cincizeci de volţi, în trepte de câte cincisprezece volţi. Pentru a-l avertiza pe "profesor" asupra a ceea ce urma să-i facă "elevului", experimentatorul îi aplica, demonstrativ, primului un şoc de patruzeci şi cinci de volţi, destul de dureros.

Testul începe. Primele răspunsuri ale "elevului" sunt corecte. Apoi, la prima greşeală, "profesorul" îi administrează cincisprezece volţi, provocându-i o tresărire evidentă. Urmează

încă o greşeală şi un şoc de treizeci de volţi. Treptat, pe măsură ce timpul trece şi şocurile cresc în intensitate, suferinţa "elevului" devine tot mai evidentă, iar "profesorul" începe să aibă mustrări de conştiinţă. Dar la fiecare ezitare a acestuia, experimentatorul îl îndeamnă sobru: *Vă rog, continuaţi.* Peste şaptezeci şi cinci de volţi, "elevul" începe să ţipe de durere, la o sută cincizeci urlă pentru a fi lăsat să plece, acuzând dureri de inimă, la o sută nouăzeci şi cinci strigătele devin insuportabile. "Profesorul" este şi el înnebunit, speriat, dărâmat. Insă la fiecare ezitare, vocea sobră a experimentatorului îl îndeamnă: *Experimentul vă cere să continuaţi,* apoi: *Este absolut esenţial să continuaţi,* după care urmează: *Nu aveţi altă alegere, trebuie să continuaţi.* Dacă, totuşi, "profesorul" încă ezită, văzând că până şi marcajele de pe pupitrul de comandă indică pericolul extrem al voltajului la care s-a ajuns, experimentatorul adaugă: *Şocurile sunt dureroase, dar im produc nici o rană. Continuaţi, vă rog.* În caz că "profesorul" vrea să se oprească pe motiv că "elevul" nu mai suportă, experimentatorul îi spune: *Indiferent dacă celuilalt îi place sau nu, trebuie să continuaţi până va memora corect perechile de cuvinte. Vă rog, continuaţi.* La două sute şaptezeci de volţi, "elevul" începe să agonizeze, iar "profesorul" este îngrozit. Şi totuşi, la îndemnurile sobre ale experimentatorului, continuă să mărească voltajul şocurilor şi să apese pe comutator...

Trebuie menţionat că, de fapt, "elevul" este în înţelegere cu experimentatorii pentru a mima foarte bine efectele şocurilor electrice, pe care, în realitate, nu le primeşte. Studiul capacităţii de memorare este doar un pretext pentru adevăratul scop al experimentului, acela de a vedea până la ce limită a cruzimii pot merge oamenii obişnuiţi sub presiunea unei autorităţi, reprezentate de experimentatorul cel sobru. Este necesar să adăugăm că, în afara îndemnurilor permanente de a continua, nici o altă presiune nu s-a făcut asupra celui aflat în postura "profesorului". El putea oricând să se ridice şi să plece.

Întrebarea: "Câţi ar accepta să meargă până la limita de patru sute cincizeci de volţi?" a fost pusă, în cadrul unor chestionare, mai multor grupuri, ce includeau atât oameni obişnuiţi, cât şi studenţi sau psihologi. Răspunsul a fost aproape unanim: "Circa unu la sută". Nimeni nu-şi putea închipui că limita bunului-simţ şi a unui comportament general uman ar putea fi depăşită.

Însă rezultatul experimentului a infirmat dramatic toate aceste previziuni: 62,5 la sută dintre voluntarii puşi în postura de "profesor" au administrat şocurile maxime de patru sute cincizeci de volţi, iar 80 la sută au continuat să apese comutatorul şi după ce "elevul" a început să urle de durere şi să spună că poate suferi de la o clipă la alta un atac de cord!

Nenumărate întrebări au fost generate de rezultatele terifiante ale acestui experiment, majoritatea legate de cauzele cruzimii inexplicabile de care au dat dovadă nişte oameni obişnuiţi, aflaţi sub permanenta presiune psihică a "autorităţii" reprezentate de experimentator.

Pentru a găsi motivaţiile intime ale generării unui comportament inuman în cazul oamenilor obişnuiţi, Milgram a reluat experimentul în alte variante.

Trei "profesori" au fost introduşi simultan în aceeaşi încăpere. Doi erau în înţelegere cu experimentatorii şi, la un moment dat, au refuzat să mai continue testul. În astfel de situaţii, numărul celor care au mers cu şocurile până la limita maximă s-a diminuat de peste şase ori! Ceea ce înseamnă că sentimentul de supunere necondiţionată faţă de autorităţi scade drastic atunci când individul vede că sunt şi alţii care gândesc asemenea lui şi acţionează în sensul considerat de el drept a fi corect.

Într-o altă variantă, experimentatorul iese la un moment dat din încăpere şi locul său este luat de un alt "voluntar" care îi repetă "profesorului" obişnuitele ordine de a continua. În asemenea cazuri, numărul celor care au mers până la voltajul maxim a scăzut de trei ori. Fapt ce

dovedeşte că atunci când cel care întruchipează autoritatea nu este prezent, spiritul de supunere necondiționată, din nou, scade simțitor.

O altă variantă s-a desfăşurat cu doi experimentatori şi un "profesor". În momentul în care "elevul" a început să țipe "de durere", experimentatorii au inițiat o discuție în contradictoriu asupra oportunității de a continua testul, lăsând decizia la voia celor aflați în postura de "profesori". Nimeni nu a mai continuat administrarea şocurilor.

Trebuie remarcat faptul că, în nici una dintre variante, decizia "profesorilor" de a părăsi experimentul nu a fost determinată de reacțiile "elevului", ci de comportamentul experimentatorilor ce întruchipau autoritatea. În acelaşi timp, revenind la ultima variantă a experimentului, trebuie observat că, în momentul în care capacitatea autorității de a stăpâni o situație devine discu-tabilă, iar "cei de jos" refuză să se mai supună şi îşi urmează propria lor conştiință şi propriile lor interese.

Ultima variantă a experimentelor lui Milgram a fost cea în care participanților li s-a spus că pot merge până la limita maximă a voltajului, pentru că sunt o mulțime de lucruri interesante de studiat la fiecare etapă, apoi au fost lăsați să acționeze singuri. Numai 2,5 la sută au mers până la limita maximă, procent foarte apropiat de cel obținut în chestionarele celor întrebați despre posibilele rezultate ale unui asemenea test.

Experimentele lui Stanley Milgram reprezintă o formă aproape abstractă de studiere a unora dintre tehnicile de manipulare medie. Având în vedere concluziile testelor descrise până acum, se poate face o paralelă revelatoare cu cazuri reale, precum cel al revoluției române din decembrie 1989.

În România acelui an, autoritatea supremă era reprezentată de Nicolae Ceauşescu. Cultul personalității fusese în asemenea măsură dezvoltat, încât distanța dintre el şi restul ierarhiei comuniste era imensă. Comitetul Politic Executiv, spre exemplu, crea impresia unei adunări de marionete al căror unic rol era de a aplauda şi de a aproba deciziile dictatorului. În acest context, trebuie remarcat faptul că debutul revoluției s-a produs la Timişoara, exact în zilele în care Ceauşescu se afla într-o vizită în Iran. Lipsa autorității supreme din țară a făcut mult mai uşoară ridicarea maselor în numele redobândirii acelei libertăți mult visate. Amploarea evenimentelor de la Timişoara, datorită cărora mulți alți locuitori ai României au văzut că sunt şi alții care gândesc asemenea lor şi au curajul de a refuza supunerea necondiționată, a uşurat extinderea la nivel național a acțiunilor de protest, urmându-se lozinca bine cunoscută *Azi în Timişoara, mâine-n toată țara.* Revenit de urgență la Bucureşti, Ceauşescu a convocat un mare miting popular, ce s-a transformat într-un veritabil butoi cu pulbere căruia îi lipsea o singură scânteie. Şi aceasta a venit din partea unui mic grup, ale cărui acțiuni au determinat explozia mulțimii şi fuga precipitată a dictatorului. Însă chiar şi fugărit, simpla lui prezență era o amenințare, aşa că, după ce a fost capturat, s-a luat măsura eliminării sale fizice, în urma unui proces extrem de sumar. O dată cu el a fost împuşcată şi Elena Ceauşescu, deoarece, în ultimul timp, dictatura devenise de fapt bicefală şi trebuia ca ambele capete să dispară, pentru că simpla lor prezență putea avea efecte greu de controlat pentru noua conducere a țării.

Peste o mie de oameni au fost ucişi în revoluția română fără ca autorii să fie descoperiți. Până în 22 decembrie, situația s-a caracterizat printr-o anume confuzie. Puțini dintre cei descoperiți că au tras susțin că nu au făcut decât să execute nişte ordine, iar cei care au dat respectivele ordine susțin că nu s-au referit, de fapt, la eliminarea fizică a manifestanților. S-a creat astfel o fragmentare a acțiunilor de ucidere, încât nimeni să nu aibă întreaga responsabilitate a crimelor, de la ordin, până la execuție.

Acelaşi lucru s-a întâmplat în nenumărate alte cazuri, la scară mai mare sau mai mică. Stanley Milgram aminteşte că până şi lui Eichman i se făcea rău atunci când vizita lagărele de exterminare. Dar de fiecare dată el se întorcea la masa de lucru şi continua să pritocească hârtiile ce conţineau planuri ale unor noi acţiuni de ucideri în masă. În acelaşi timp, gardianul care arunca pastilele de Cyclon-B în camerele de gazare îşi justifica acţiunile pe baza faptului că nu făcea altceva decât să se supună ordinelor. În acest mod, invocându-se şi anumite distorsiuni în transmiterea ordinelor sau în recepţionarea lor, responsabilităţile se restrângeau, iar persoana care ar fi trebuit să urmărească actul criminal de la un capăt la altul şi să răspundă atât pentru îndeplinirea lui, cât şi pentru consecinţe, nu mai exista.

În regimurile totalitare trebuie anihilată până şi impresia că ar putea exista, în structurile superioare, persoane care să poată fi făcute responsabile de vreo acţiune cu consecinţe negative asupra populaţiei. Serviciile specializate în dezinformare au, printre altele, şi misiunea de a susţine zvonul că, deşi s-ar putea să existe unele aspecte negative, cu siguranţă şeful regimului nu le cunoaşte. Deoarece dacă le-ar cunoaşte, ar lua imediat măsuri, continuă argumentaţia zvonului. De fapt, conducătorii regimurilor totalitare sunt extrem de bine informaţi, chiar despre situaţii care scapă atenţiei cetăţeanului de rând. Astfel se şi explică menţinerea lor la putere dincolo de orice raţiune.

Starea de confuzie creată în timpul revoluţiei române, deruta şi nevoia de a găsi cât mai repede o autoritate care să o înlocuiască pe cea veche, pentru a reordona sistemul social şi pentru a restrânge haosul, zvonurile despre terorişti şi despre tragedii iminente, toate la un loc au sporit starea de tensiune şi au inhibat raţiunea, determinând oameni, altfel obişnuiţi, să îşi ucidă semenii. Straniu este faptul că, deşi autoritatea supremă din România a fost înlăturată de la putere pe 22 decembrie, totuşi marea majoritate a victimelor s-a înregistrat după această dată. Nu s-a oferit o explicaţie oficială coerentă care să motiveze această ciudăţenie. Există doar părerea neoficială că numărul mare de morţi, de care era făcut responsabil fostul dictator, a avut rolul de a legitima rapid, în faţa întregii lumi, noul regim de la Bucureşti.

Revoluţia română reprezintă un material faptic de excepţie pentru identificarea nenumăratelor tehnici de manipulare ce au funcţionat perfect, începând cu războiul radioelectronic şi sfârşind cu rolul decisiv al televiziunii în magnetizarea maselor. Singurul lucru care lipseşte, după şase ani, este identificarea oficială, clară, a celor care au imaginat şi pus în funcţiune tot acest mecanism. Însă chiar menţinerea unei permanente încordări reprezintă o tactică menită să vulnerabilizeze individul şi să-l facă mult mai uşor de manipulat.

Pe lângă tehnicile menite să inducă sentimentul de supunere faţă de autorităţi sau, dimpotrivă, să declanşeze revolte puternice, alte exemple de manipulări medii pot fi şi cele prin care se urmăreşte dezumanizarea victimelor sau dezindividualizarea atacatorilor, în vederea încurajării spiritului agresiv.

După cum s-a precizat anterior, aceste tehnici pot intra în categoria manipulărilor medii, datorită faptului că, deşi sunt relativ simple, efectele lor depăşesc orice aşteptări.

În principal, tehnicile de dezumanizare a inamicului se utilizează pentru a face posibilă exterminarea acestuia fără ezitări şi fără remuşcări din partea executanţilor, majoritatea proveniţi dintre oamenii obişnuiţi.

Scopul fundamental al tehnicilor de dezumanizare este curăţarea imaginii inamicului de orice trăsătură umană, prezentarea lui drept un monstru nedemn şi periculos pentru specia umană, identificarea lui prin porecle sau prin orice alte denumiri care nu trebuie să mai păstreze nici o conotaţie omenească. La nevoie, însuşi sensul cuvintelor este pervertit pentru a nu lăsa

vreo fisură prin care viitorii agresori să sesizeze că, de fapt, inamicii le sunt semeni întru rațiune. La modul concret, metodele utilizate în propaganda de dezumanizare a inamicului constau în impunerea prin mass-media a unor caricaturi oribile, a unor sloganuri agresive, a unor materiale de presă falsificate, în care inamicii sunt prezentați drept nişte troglodiți violenți şi periculoşi.

Psihologul Elliot Aronsor povesteşte o întâmplare elocventă în ceea ce priveşte efectele acestei propagande. Cu mai mulți ani în urmă, a angajat un zugrav pentru a-şi renova casa. Omul era foarte liniştit şi plăcut. Între altele, i-a spus că, după terminarea colegiului, se înrolase în armată şi luptase în Vietnam. După lăsarea la vatră se apucase de zugrăvit şi devenise un meseriaş priceput şi onest. Lui Elliot îi făcea o reală plăcere să lucreze cu el şi să discute pe diverse teme. La un moment dat, în timpul unei pauze de cafea, au abordat problema conflictului din Vietnam şi aici părerile lor s-au dovedit a fi total contradictorii. Zugravul susținea că războiul era just şi urma să facă lumea mai sigură pentru democrația în plină dezvoltare. Elliot l-a contrazis, spunându-i că luptele erau murdare, provocând moartea, mutilarea şi arderea cu napalm a mii de oameni nevinovați, îndeosebi copii, femei şi bătrâni, care nu aveau nici o legătură cu politica sau cu războiul. Celălalt l-a privit lung, apoi a surâs cu sinceritate: *La naiba, doctore, ăia nu sunt oameni, ăia sunt vietnamezi!* Toate cuvintele au fost spuse pe un ton deschis, fără urmă de vehemență. Elliot a rămas perplex. *Nu reuşeam să pricep cum putea să aibă o asemenea concepție omul acela blând, manierat şi sincer. Cum putea el să excludă o întreagă națiune din rasa umană,* îşi va aminti Elliot mai târziu. Peste câteva zile, cu prilejul altor discuții, zugravul i-a spus că ucisese şi el civili în cadrul unor acțiuni în Vietnam. Elliot a înțeles că putea să reziste asaltului remuşcărilor doar continuând să nu-i considere pe vietnamezi ființe umane...

Dezindividualizarea este o tehnică mult mai simplă, dar cu efecte la fel de şocante. În accepția psihologiei sociale, dezindividualizarea este definită ca un sentiment al pierderii în anonimat. Eliberarea de sub constrângerile inerente, impuse de un comportament normal si corecț în societate, eliberare obținută prin această cufundare în anonimat, conduce la o creştere a agresivității, a manifestărilor deviante.

Cercetătorul Brian Mullen a publicat în 1986 rezultatul cercetărilor pe care le-a făcut asupra a şaizeci de cazuri de linşaj, săvârşite în Statele Unite între 1899 şi 1946. Cruzimea, s-a constatat, era cu atât mai mare, cu cât creştea numărul participanților la asasinatul colectiv.

În 1973, Robert Watson a efectuat un studiu asupra a douăzeci şi patru de culturi, în ceea ce priveşte caracteristicile lor etnografice. S-a dovedit că războinicii care îşi schimbă înfățișarea, vopsindu-şi chipul sau corpul, ori punându-şi măşti înainte de a pleca la luptă, comit mult mai multe acte de sadism, asasinate, mutilări, decât cei care nu se maschează.

Dezindividualizarea prin ascunderea chipului în spatele unor măşti se regăseşte în numeroase cazuri atât din istorie, cât şi din realitatea imediată. Membrii organizațiilor Ku Klux Klan poartă măşti în timpul întrunirilor şi acțiunilor. Membrii unor secte satanice, de asemenea. Chiar şi introducerea uniformei are printre scopurile ei crearea unui sentiment de uniformitate, care să cufunde individul în anonimat, pentru a-l face mult mai disponibil pentru comiterea unor acte inumane, precum uciderea inamicului.

Pe de altă parte, pierderea sentimentului identității are şi rolul de a face individul mult mai uşor de manipulat. De aceea unele regimuri totalitare pretind supuşilor să se îmbrace la fel. În China sau în Coreea de Nord, ținuta obişnuită a cetățenilor era un soi de "uniformă muncitorească", menită să uniformizeze cât mai mult masa de manevră...

Un alt exemplu de manipulări medii poate fi găsit în dosarele referitoare la experimentele strict secrete de controlare a minții umane. Programul MK-ULTRA, inițiat la câteva decenii după

sfârşitul celui de-al doilea război mondial, consta în experimentarea unor tehnologii neconvenționale, precum hipnoza, stimularea electrică a creierului sau administrarea de droguri, respectiv LSD, pentru a obține un control total asupra gândirii şi comportamentului subiecților. Numeroşi savanți de renume au fost cooptați de bună-voie în cadrul acestui program. De multe ori, experiențele desfăşurate de ei nu numai că violau etica profesională, dar depăşeau orice limită a legalității şi a moralității, provocând infirmitatea sau chiar moartea unora dintre cei supuşi testelor. Rezultatele nu au corespuns aşteptărilor, dar ceea ce uimeşte este uşurința cu care numeroase somități ale ştiinței, cu o reputație de invidiat, au consimțit să se angajeze în asemenea experimente şi chiar să provoace moartea unor semeni ai lor...

Manipulările mari sunt reprezentate de influența întregii culturi în mijlocul căreia viețuieşte individul. Sistemul de valori, comportamentul, felul de a gândi al individului sunt determinate în primul rând de normele scrise şi nescrise ale societății în care trăieşte, de subculturile cu care vine în contact. Neglijând această permanentă şi uriaşă influență, individul poate face mult mai uşor judecăți greşite sau poate fi lesne de manipulat.

În acelaşi timp trebuie observat că, tocmai datorită acțiunii continue a manipulărilor mari asupra noastră, prezența lor a devenit ceva obişnuit, fiind mult mai dificil de identificat. Pentru foarte mulți este uşor de remarcat o manipulare minoră, de genul "trucurilor" electorale, spre exemplu, decât una majoră, cum ar fi, de pildă, faptul că rolul şcolii de a transmite elevilor un bagaj de cunoştințe cât mai mare are o importanță secundară în comparație cu celelalte scopuri, prin care copilul, adolescentul de mai târziu, este antrenat pentru a se integra în respectiva societate.

După cum sublinia psihologul elvețian Jean Piaget, înainte de a fi un mijloc de comunicare a cunoştințelor necesaie viitorului adult, şcoala îl obişnuieşte pe elev cu *spiritul de subordonare față de autorități,* reprezentate în primul rând la nivelul său de educatori, profesori, inspectori, comisii de examinare. Mai târziu îi va fi mult mai simplu să se conformeze legilor şi diverselor reglementări sociale, să se supună din instinct şefilor de la viitorul său loc de muncă şi autorităților statului. În al doilea rând, elevul este obişnuit cu *simțul responsabilității,* prin obligația de a-şi face temele într-un anumit interval de timp, de a prezenta rezultatele studiilor sale la termene bine stabilite, în cadrul unor examinări periodice, de a-şi ordona timpul şi metodele de studiu în aşa fel încât să depăşească succesiv "obstacolele" reprezentate de extemporale, teze, examene, lucrări de absolvire. Astfel, ca adult, el se va integra foarte uşor în sistemul social din care face parte, îşi va îndeplini în mod firesc obligațiile familiale, profesionale şi sociale, se va preocupa continuu de rezolvarea unor sarcini şi probleme de care depinde succesul în cariera pe care şi-a ales-o, precum şi accesul spre un standard superior de viață. Cea de-a treia menire a sistemului educațional o reprezintă obişnuirea elevului cu *necesitatea respectării unui program strict.* Faptul că trebuie să fie prezent la şcoală, în fiecare zi, la aceeaşi oră, cu avertizarea că orice minut de întârziere îi poate aduce penalizări, că lecțiile şi pauzele au o durată bine stabilită, întotdeauna aceeaşi, că întreg anul şcolar este împărțit în perioade de studiu şi vacanțe, toate acestea îl obişnuiesc cu acceptarea firească a programului de lucru de mai târziu şi cu respectarea lui instinctivă. În al patrulea rând, sistemul educațional promovează *spiritul de competiție.* Notele, premiile de la sfârşitul fiecărui an, diverse alte recompense, participarea la olimpiade sub presiunea celor din jur îi creează viitorului adult obişnuința de a se zbate pentru promovarea profesională spre trepte salariale superioare, pentru prime şi alte diverse onoruri, pentru obținerea unor rezultate care să-i aducă respectul celorlalți şi să-i sporească respectul de sine.

În afara acestor caracteristici generale, sistemul de învățământ este în aşa fel alcătuit, încât să modeleze comportamentul şi gândirea viitorului adult în conformitate cu ideologia regimului aflat la putere. În sistemele totalitare, uniforma şcolară *standard* este obligatorie, deoarece induce sentimentul de dezindividualizare, făcând mult mai uşoară disciplinarea şi manipularea individului. În sistemele democratice, obligativitatea purtării unor uniforme standard nu există, tocmai pentru a permite dezvoltarea personalității individuale. Şi totuşi, unele instituții de învățământ, particulare în marea majoritate a cazurilor, le impun elevilor şi studenților purtarea de uniforme *specifice,* tocmai pentru a-i deosebi de elevii şi studenții unor instituții similare. Se creează astfel sentimentul apartenenței la un grup social, care se doreşte de elită sentiment ce îşi va arăta roadele mai târziu, când foştii elevi sau studenți se vor susține şi ajuta între ei, tocmai datorită acestui sentiment. Ceea ce nu se poate întâmpla în societățile în care absolut toți foştii elevi au purtat o uniformă standard.

Rămânând la analiza sistemului de învățământ ca instrument de manipulare majoră, trebuie observată şi structura subiectivă a programelor de studiu şi chiar a manualelor în sine. Regimurile totalitare politizează programa şcolară începând cu primele clase, prin introducerea unor obiecte care urmăresc inocularea doctrinei respective, de la cea mai fragedă vârstă, în mintea viitorului adult. De asemenea, manualele de studiu al limbii materne, de filozofie, istorie, geografie ş.a.m.d. sunt strict cenzurate pentru a educa elevul în spiritul doctrinei dominante. Deşi mai puțin stridentă, manipularea prin construirea unui sistem de învățământ specific există şi în societățile democratice. De fapt, fiecare sistem politic şi social îşi educă cetățenii în spiritul propriului său sistem de valori, al propriilor sale legi şi regulamente. Nu există țară, oricât de neînsemnată, în care structura educațională să nu inducă un comportament de fidelitate față de națiune şi de stat, de respect față de istoria națională, prezentată cu o subiectivitate evidentă pentru un observator neutru, în aşa fel încât să motiveze şi să susțină doctrina promovată de regimul aflat la putere.

Având în vedere rolul sistemului de învățământ, dar şi întreaga complexitate a legilor şi regulamentelor specifice unei anumite societăți, comportamentul şi gândirea cetățenilor obişnuiți sunt în aşa fel modelate, încât să se conformeze şi să accepte cu naturalețe concepțiile şi standartele care definesc ce este bine şi ce este rău, ce este permis şi ce interzis, ce este moral şi ce imoral, ce este valoros şi ce este lipsit de importanță, ce este adevărat şi ce este fals.

Manipulările majore stau la baza răspândirii diferitelor curente de opinie, formează tradiții şi obiceiuri, conturează mentalități, determină curente "la modă" sau chiar ample manifestări protestatare.

Readucând în atenție experimentele lui Milgram, se poate observa că reacțiile "profesorilor" au survenit ca urmare a unor manipulări relativ scăzute ca importanță, dar nu ar fi fost posibile fără existența marilor manipulări, reprezentate de influența întregului sistem social, conform căruia, celor care au jucat rolul "profesorilor" li s-a inoculat de la o vârstă fragedă reflexul supunerii față de autorități, indiferent care ar fi acestea.

Studiul comparat al culturilor oferă concluzii extrem de interesante. Spre exemplu, din punctul de vedere al mentalității, locuitorii Europei Centrale şi de Est sunt mult mai asemănători asiaticilor decât americanilor, deşi, la prima vedere, impresia este total opusă. Întreaga mentalitate a americanului obişnuit se bazează pe dezvoltarea respectului de sine, a deplinei încrederi în forțele proprii. Poate şi datorită faptului că actuala democrație americană s-a dezvoltat într-un spațiu cu totul nou, pe un teritoriu ce a fost cucerit cu arma într-o mână şi cu Biblia în cealaltă, într-o țară descoperită şi luată în stăpânire de oameni aspri, obişnuiți să nu aştepte ajutor de la nimeni, pentru că un astfel de ajutor era în majoritatea cazurilor inexistent sau iluzoriu, în timp ce lupta pentru existență se dădea pe viață şi pe moarte.

Istoria Statelor Unite, aşa cum este ea prezentată în *The World Almanac,* cel mai răspândit compendiu despre "starea naţiunii", reactualizat în fiecare an, începe la 1492, deci are puţin peste cinci sute de ani în cazul Coastei de Est şi circa un secol şi jumătate pentru Coasta de Vest. Înainte de a continua, trebuie observat că trecutul popoarelor ce au stăpânit acele ţinuturi înainte de venirea lui Cristofor Columb nu este luat în calcul, dovadă că până şi în sistemele cu o democraţie avansată prezentarea istoriei are o tentă subiectivă. În cazul Statelor Unite, această omisiune urmăreşte, printre altele, accentuarea sentimentului de legitimitate al naţiunii, sentiment care acţionează ca un liant social absolut necesar, generează patriotismul şi evită culpabilizarea cu efecte imprevizibile a cetăţenilor obişnuiţi pentru faptele mai puţin corecte ale unora dintre înaintaşi. Revenind la istoria în sine, conţinutul ei restrâns, alături de inexistenţa tradiţiilor şi, în general, a unui context social prestabilit, a făcut posibilă crearea unei societăţi cu totul noi, lipsite de "povara" trecutului, în cadrul căreia s-a dezvoltat o mentalitate aparte. Una dintre caracteristicile acestei mentalităţi, spre exemplu, este absenţa sentimentelor naţionaliste, tocmai pentru că lipseşte cauza lor.

Dar esenţa mentalităţii americane, spuneam, este dezvoltarea respectului faţă de sine. De la cea mai fragedă vârstă copiii sunt învăţaţi să găsească singuri soluţia oricărei probleme. Când trec prin momente grele, ce par fără ieşire, sunt sfătuiţi să nu aştepte ajutor de la nimeni, ci să caute puterea de a depăşi criza doar în ei înşişi. Pentru a le dezvolta tinerilor acest sentiment de încredere în forţele proprii, profesorii respectă cu stricteţe anumite reguli. Spre exemplu, oricât de stupide ar fi întrebările sau răspunsurile unui elev, niciodată dascălul nu-i va spune "eşti prost", "nu reuşeşti să pricepi un lucru atât de simplu" sau "dacă mergi tot aşa, n-o să iasă nimic de capul tău", ci va folosi doar expresii de genul "întrebarea nu e bună" ori "răspunsul e foarte bun", care nu fac nici o referire la persoana elevului sau la capacitatea lui de învăţare. Întotdeauna elevul este cel mai bun, cel mai deştept, întâmplându-se ca doar întrebările sau răspunsurile lui să fie, uneori, proaste.

În societăţile asiatice sau de sorginte latină, lucrurile stau cu totul altfel. Din fragedă pruncie, copiii sunt învăţaţi să ţină seama permanent de tradiţii, de părerile familiei sau de ale celor din jur. Când se află în situaţii de criză, ei aşteaptă ajutor din afară, din partea părinţilor, a prietenilor, a celor în mijlocul cărora trăiesc.

Specialiştii americani în psihologie socială comparată au efectuat câteva experimente relevante, referitoare la diferenţa de mentalitate dintre americani şi japonezi. Acelaşi chestionar a fost împărţit unui grup de studenţi americani şi unui grup de studenţi japonezi. Una dintre întrebări era: "Câte lucruri bune şi câte lucruri rele aţi făcut în viaţă?" În răspunsurile studenţilor americani, numărul faptelor bune era incomparabil mai mare decât cel al faptelor rele. În răspunsurile japonezilor, erau relativ egale. Un alt element studiat a fost timpul în care s-au completat chestionarele. Americanii au răspuns imediat, majoritatea fără să pună întrebări suplimentare. Japonezii au avut nevoie de un timp mai îndelungat de gândire, iar mulţi dintre ei au pus întrebări de genul: "În ce sens lucruri bune, pentru mine, pentru familie, pentru societate sau pentru toate la un loc?" Nu există un adevăr absolut conform căruia să se afirme că o mentalitate este mai bună decât alta Singura evaluare posibilă poate fi făcută având-se în vedere efectele respectivelor mentalităţi asupra dezvoltării sociale, dar şi individuale din cadrul unui anumit tip de societate. În rest, toate celelalte interpretări nu pot fi decât subiective. Spre exemplu, japonezii, din punctul lor de vedere, îi pot acuza pe americani de egoism. La rândul lor, americanii îi pot acuza pe japonezi de slăbiciune şi nehotărâre. Asemenea acuze însă apar ca urmare a aprecierii unui sistem de valori prin intermediul standardelor unui sistem de valori diferit.

Studiul mentalităţilor este necesar şi pentru stabilirea unor contacte interumane importante. De pildă, cunoscând obiceiurile, tradiţiile, felul de a gândi şi de a se comporta al partenerilor,

unii oameni de afaceri pot ghida negocierile în aşa fel, încât să obţină un profit maxim. Astfel cei care duc tratative în ţările arabe ştiu că acolo discuţiile importante se poartă înaintea mesei, iar musafirii, pentru a fi politicoşi, trebuie să se ridice de la masă şi să plece înainte de sfârşitul acesteia. La fel, oamenii de afaceri arabi, aflaţi la un dineu oficial în Europa sau în Statele Unite, ştiu că ar fi nepoliticos să înceapă tratativele înainte de masă sau să plece imediat după terminarea acesteia.

Dacă în ceea ce priveşte mentalităţile unor mari grupuri culturale este imposibilă alcătuirea unui "top" al valorii absolute, cu totul altfel se prezintă situaţia în cazul comparării celor două mari sisteme sociale — totalitar şi democratic. Însuşi faptul că societăţile democratice au supravieţuit tuturor convulsiilor şi se dezvoltă în continuare, în timp ce sistemele totalitare s-au prăbuşit de la sine, după o perioadă mai scurtă sau mai lungă, demonstrează superioritatea democraţiei faţă de totalitarism.

Un efect tulburător şi grav al marii manipulări exercitate prin integrarea individului într-un anumit sistem este fenomenul de *anomie,* ce apare în cazul seismelor social-politice de anvergură, atunci când întregul sistem de valori, de concepţii şi standarde sociale se prăbuşeşte brusc.

Conceptul de anomie (din greceşte: *a nomos* — fără lege) a fost introdus, în 1893, de profesorul Emile Durkheim, întemeietorul şcolii franceze de sociologie, în lucrarea sa *La division du travail social (Diviziunea muncii sociale).* Anomia desemnează un fenomen social anormal, patologic, generat de lipsa de reguli morale şi juridice menite să organizeze viaţa economică şi socială. Lipsa acestor norme se resimte la nivelul omului obişnuit prin apariţia şi accentuarea unui sentiment de insecuritate difuză, de teamă permanentă, ce duce la acţiuni revendicative în paralel cu creşterea agresivităţii. Cu alte cuvinte, o întreagă societate devine bolnavă atunci când regulile, tradiţiile şi legile se modifică brusc, dispar sau se întârzie înlocuirea lor la timp. Lipsiţi de vechiul sistem de valori prin care se raportau permanent la situaţiile sociale, oamenii devin vulnerabili, dezorientaţi, nervoşi.

Dezvoltând conceptul, Disertori şi Piazza observau că dezordinea psihopatologică de la nivelul colectivităţii este provocată de schimbările rapide ale normelor sociale pe care individul nu le poate asimila cu aceeaşi viteză. Efectul constă în creşterea numărului de agresiuni, sinucideri, alienări şi îmbolnăviri psihice.

Durkheim a studiat apariţia şi efectele fenomenului de anomie în perioada Revoluţiei Franceze. Dar observaţiile sale se regăsesc în analiza tuturor seismelor sociale. Spre exemplu, în 1994, un sondaj al Centrului de Studii şi Cercetări pentru Probleme de Tineret din România arăta că optzeci şi opt la sută dintre tinerii între cincisprezece şi douăzeci şi nouă de ani sufereau de anomie! O veritabilă generaţie de sacrificiu, pe care lipsa de legi şi regulamente, precum şi aplicarea defectuoasă a celor existente în perioada imediat următoare revoluţiei din decembrie '89 au făcut-o să-şi piardă încrederea în viitor şi să se adapteze foarte greu prezentului.

Depăşind cadrul analizei sistemelor sociale, se pot face diverse speculaţii, nu lipsite de interes şi de importanţă, referitoare la însuşi rolul speciei umane. Dezvoltarea umanităţii, în ultimele milenii şi mai ales în ultimele secole, s-a făcut pe baza progresului ştiinţei şi al tehnicii. Există însă păreri care susţin că un asemenea curs al dezvoltării reprezintă o "variantă falsă" a evoluţiei, prin care se creează tot mai multe "proteze" ce limitează posibilităţile naturale ale omului.

Părerile se bazează pe informaţii controversate (insuficient dovedite, dar şi imposibil de contestat) privind puterile "supranaturale" pe care le-ar dobândi, spre exemplu, unii asceţi, în

urma unor lungi perioade de exerciții. Se au în vedere şi fenomene inexplicabile, unele deja confirmate, precum hipnoza, altele deocamdată doar ipotetice, cum ar fi telepatia, clarviziunea, telekinezia, levitația etc. În acest context, se emite ipoteza că toate ființele umane ar fi capabile de asemenea performanțe tulburătoare, dar eventualele încercări de a le activa sunt inhibate de stilul de viață la care s-a ajuns. Spre a da un exemplu simplificat până la vulgaritate, se poate presupune că telepatia nu este stimulată deoarece există telefonul şi celelalte mijloace de comunicare, levitația este inhibată de folosirea nenumăratelor mijloace de locomoție, eventualele capacități telekinetice nu mai sunt necesare din cauza dezvoltării a tot felul de mecanisme şi aparate artificiale ş.a.m.d.

Adepții acestor teorii utilizează şi argumentul insuficientei cunoaşteri a creierului uman, a cărui cercetare în continuare ar putea oferi surprize de nebănuit. În acelaşi timp sunt vehiculate exemplele unor enigmatice civilizații, de mult dispărute, ale căror vestigii sunt imposibil de explicat în contextul dezvoltării comunității umane aşa cum este ea cunoscută astăzi. Foarte uşor se pot naşte speculații de genul: în trecut, specia umană a urmat şi alte variante de evoluție, diferite de cea actuală, variante în cursul cărora a atins performanțe uluitoare, fără a se folosi de ştiința şi tehnica în accepțiunea lor actuală. Nu se ştie ce a determinat dispariția respectivelor civilizații, aşa cum nu se poate spune cât de aproape de extincție a fost umanitatea în ultimii ani, şi încă mai este, în eventualitatea declanşării unui cataclism nuclear, a unei epidemii încă necunoscute, sau din cauze ce scapă previziunilor fireşti. Nu trebuie să uităm că, nu demult, au fost interzise experimente promițătoare ce vizau obținerea unor bacterii care să transforme celuloza în hidrocarburi. Deşi astfel s-ar fi rezolvat criza de combustibil pentru o lungă perioadă de timp, exista pericolul ca bacteriile să scape de sub control, să se multiplice rapid şi să transforme pădurile Terrei în lacuri nesfârşite de petrol, lucru ce ar fi putut duce chiar la dispariția vieții de pe Pământ.

Evident, în final apare şi întrebarea: "Ce şi, poate, cine a determinat actuala variantă de evoluție a speciei umane?" Încercarea de a da un răspuns ar marca deja trecerea la o categorie superioară de manipulări, cele *planetare,* ce intră, deocamdată, în domeniul ficțiunii pure.

Oricât de fanteziste ar părea astfel de ipoteze, ele sunt analizate cu toată seriozitatea de către colective impresionante de cercetători. Marile puteri, în special Uniunea Sovietică şi Statele Unite, au creat institute speciale şi au alocat fonduri substanțiale pentru studierea "fenomenelor neconvenționale" (ținând, mai ales, de parapsihologic). Marea majoritate a acestor studii a urmărit aplicații militare, iar o parte dintre concluzii au fost utilizate în imaginarea unor tehnici extrem de sofisticate pentru manipularea virtualilor inamici sau a maselor de manevră.

S-ar putea merge şi mai departe cu ipotezele. Academicianul român Eugen Macovschi a imaginat o teorie conform căreia universul înconjurător este structurat pe mai multe niveluri. Primul, cel *fizic,* este reprezentat de materia fără viață. Al doilea, *biosic,* este reprezentat de materia însuflețită, respectiv de plante şi animale. Nivelul *noesic* aparține ființelor cu inteligență, respectiv oamenilor. Diferența, dată de inteligență, dintre un om şi un câine este la fel de mare şi insurmontabilă precum cea dintre un câine şi o piatră, de pildă.

De ce ar fi numai trei niveluri într-o asemenea structură? Logica arată că este foarte posibil să existe şi un al patrulea nivel, cel denumit de Macovschi *enisic,* precum şi niveluri *supraenisice.* Conform acestei teorii, entitățile *enisice* ar putea fi atât de deosebite de oameni, superioare omului, cum este omul față de câine. Iar capacitățile lor nici măcar nu pot fi imaginate de către oameni, aşa cum darul inteligenței umane nu poate fi înțeles de un câine. Animalele şi plantele se folosesc de mediul înconjurător pentru a supraviețui. Oamenii se folosesc de animale, utilizân-du-le ca hrană, la diverse munci sau ca material pentru experiențe, fără ca "dobitoacele"

să-şi poată da seama. Oare şi entităţile *enisice* manipulează specia umană fără ca ea să fie conştientă? Iată ipoteze tulburătoare, ce intră din nou în domeniul ficţiunii pure...

Revenind la manipulările deja cunoscute şi clasificate, în special la cele de mare anvergură, analiza lor, adusă la cunoştinţa cât mai multor oameni, nu are doar menirea de a avertiza individul asupra presiunilor ce îi determină comportamentul şi modul de gândire, dar poate oferi şi soluţii benefice în cazul unor situaţii de criză.

Este vorba de soluţii reale, care să modifice structurile şi sistemele sociale în aşa fel, încât să fie favorabile tuturor categoriilor de oameni, nu de acele rezolvări false, în interesul grupului aflat la putere, concretizate în reeducarea, pedepsirea, încarcerarea, discriminarea, excluderea sau execuţia celor care nu se comportă în spiritul normelor impuse. În societăţile moderne, cu adevărat democratice, acuzarea victimelor a devenit anacronică. Alcoolicii, săracii, şomerii nu pot fi făcuţi vinovaţi în întregime de situaţia în care se află. În primul rând trebuie identificate cauzele sociale ale sărăciei, ale lipsei de locuri de muncă sau ale împrejurărilor ce îi determină pe oameni să bea sau să se drogheze. Doar acţionând asupra cauzelor se poate diminua amploarea unor flageluri precum sărăcia, şomajul, alcoolismul sau consumul de droguri...

Studiu de caz: "Trântitul-uşii-în-faţă" şi amuţirea presei independente

În toamna lui 1995, o dată cu reluarea discutării noului Cod Penal în Parlamentul României, partidul de guvernământ şi-a reînceput presiunile pentru introducerea în cadrul articolelor 205, 206, 238 şi 239 a unor pedepse speciale pentru ziarişti în cazul comiterii infracţiunilor de calomnie, ofensă adusă autorităţii etc. Cum rezistenţa reprezentanţilor presei independente era foarte puternică, fiind susţinută şi de majoritatea partidelor din opoziţie, formaţiunea de guvernământ s-a gândit la o strategie de manipulare abil concepută, pentru a-şi îndeplini scopul.

Înainte de a trece la descrierea strategiei propriu-zise şi a felului în care ea a fost pusă în aplicare, se cuvin totuşi câteva precizări pentru a contura întreg contextul respectivelor evenimente.

1) Din opiniile reprezentanţilor presei, făcute publice atât în paginile ziarelor independente (nealiniate), cât şi cu alte numeroase prilejuri, reieşea clar că opoziţia faţă de respectivele articole ale noului Cod Penal, precum şi faţă de iniţierea unei legi a presei, nu era rodul dorinţei de a putea calomnia în voie, de a împroşca pe oricine cu noroi, de a pune în circulaţie ştiri voit false ori tendenţioase, fără nici o teamă de posibile urmări. De fapt, asemenea lucruri nici nu erau posibile, chiar cu Codul Penal în vigoare la acea dată (de fapt şi în momentul în care sunt scrise aceste rânduri), acesta conţinând deja pedepsele pentru infracţiunile de calomnie, ultraj etc.

2) Opoziţia faţă de articolele împricinate sau faţă de o lege a presei rezida şi rezidă încă în România tocmai în îngrijorarea — justificată de nenumărate exemple — că aceste legi pot fi aplicate şi interpretate într-un singur sens, anume de a îngrădi cât mai mult libertatea presei, chiar de a o anihila pentru a nu mai deranja Puterea şi pe ai săi clienţi.

3) Presa independentă (nealiniată), ea singură, nu reprezintă un pericol pentru Putere. Teama cea mare constă în audienţa ei în rândul populaţiei. Milioane de oameni citesc zilnic ziarele independente, plătesc pentru a le citi, tocmai pentru că le reflectă opiniile, le răspund unor întrebări spinoase, le arată modul în care cei aleşi îndeplinesc sau nu aşteptările electoratului, le desluşesc mecanismele intime ale vieţii sociale, economice şi politice din România de astăzi. Dacă cititorii ar simţi că tot ceea ce se spune în ziarul pe care îl cumpără contrazice realitatea, contravine propriilor lor observaţii, propriilor lor idei sau sentimente, s-ar orienta imediat spre un alt ziar, iar cel care le-a înşelat aşteptările ar da faliment. Deci forţa ziarelor independente stă în primul rând în cititorii pe care îi reprezintă şi cu care, la un moment dat, se identifică. De fapt, acest lucru reflectă tocmai rolul pe care trebuie să-l aibă presa, acela de a fi un veritabil câine de pază al democraţiei. În consecinţă Puterea nu se teme de presa independentă, ci de milioanele de oameni care au acces la această sursă de informaţie ce nu poate fi controlată. Pentru ca opinia publică să fie manipulată în voie, trebuie să aibă acces la o singură sursă de informaţie, aflată total sub controlul Puterii (spre exemplu, televiziunea naţională). O sursă de informaţie care să nu amintească nimic de corupţie, de incompetenţă, de imaginea proastă a României în lume, ca urmare a mineriadelor şi a prezenţei extremiştilor la guvernare în anumite momente ş.a.m.d. O sursă care să prezinte numai întâlniri oficiale, zâmbete, şedinţe de lucru susţinute, momente înălţătoare din activitatea productivă etc. Aşa cum, spre exemplu, era pe vremea lui Ceauşescu. Mai ales că aceiaşi profesionişti de atunci au continuat să lucreze din plin şi după revoluţie. Amintiţi-vă că regimul absurd, pe care o întreagă ţară îl ura, nu a putut să cadă până nu a fost preluat controlul asupra informaţiilor, respectiv asupra televiziunii naţionale. Amintiţi-vă, din nou, că mineriadele poate nu ar fi existat fără manipularea exercitată prin intermediul televiziunii. Manipularea eficientă a opiniei publice se poate realiza numai prin minimalizarea sau anihilarea surselor *alternative* de informaţie, deci a presei independente.

4) Un motiv principal vehiculat în permanenţă de Putere pentru a impune legile împotriva presei este că aceasta publică şi ştiri false, tendenţioase ori acuzaţii insuficient fundamentate. Este adevărat însă în majoritatea cazurilor că vina nu aparţine ziariştilor, ci lipsei de transparenţă a autorităţilor, a diverşilor funcţionari publici, chiar a celor obligaţi, prin natura muncii lor, să informeze opinia publică. Într-o democraţie veritabilă, este un drept fundamental al contribuabilului să fie informat corect, în mod direct sau, mai ales, prin intermediul presei, despre cum îi sunt cheltuiţi banii, despre activitatea autorităţilor sau a instituţiilor pe care le finanţează din buzunarul său, despre comportamentul şi activitatea aleşilor săi. Probabil nimeni nu ar fi protestat dacă, în acelaşi timp cu o lege a presei, s-ar fi adoptat şi legea funcţionarului public, legea răspunderii ministeriale, legea partidelor ş.a.m.d., măcar pentru a-i da posibilitatea ziaristului acuzat de publicarea unor ştiri false sau tendenţioase să acuze la rândul său funcţionarul public ori autorităţile, care au refuzat să-i răspundă la întrebări, pentru lipsă de transparenţă sau comportament abuziv ori arogant. Respectivele legi însă nici măcar nu au fost luate în discuţie. S-a aprobat în schimb Legea secretului de stat şi de serviciu, care îngrădeşte şi mai mult accesul la informaţii de interes pentru opinia publică, dar incomode pentru Putere şi ai săi clienţi.

5) Faptul că modificarea articolelor 205, 206, 238, 239 din Codul Penal nu avea nimic de-a face cu dorinţa Puterii de a impune societăţii româneşti norme fireşti de conduită, de moralitate, ci erau orientate doar împotriva presei independente, reiese evident şi din exemplul oferit de publicaţiile Preşedinţiei şi Guvernului. Ele au apărut din dorinţa respectivelor instituţii de a influenţa opinia publică, dar şi ca o modalitate de a sonda în ce măsură electoratul mai este sau nu de acord cu politica lor.

Tirajul infim reflectă neîncrederea populaţiei faţă de amintitele instituţii, dar nu acesta este subiectul analizei de faţă. Important este faptul că în amintitele publicaţii câtiva mercenari ai scrisului publică frecvent injurii grosolane, gratuite, mult mai grave decât unele excese din presa

independentă (excese apărute de cele mai multe ori din dorința disperată de a atrage atenția asupra unor situații intolerabile, în condițiile unei apatii totale din partea celor îndrituiți să le soluționeze, conform legilor şi Constituției țării), în respectivele gazete apar frecvent insulte grosolane la adresa unor personalități politice sau culturale de prim rang, indezirabile Puterii. Instaurarea moralității atât de dorite — în discursuri — de Putere s-ar putea realiza, în aceste cazuri, prin simpla desființare a respectivelor gazete. De fapt, într-un stat democratic este nepermisă anomalia ca Guvernul să finanțeze din fonduri publice un ziar în care să-i fie atacați adversarii politici.

6) Evident, trebuie remarcat faptul că ofensiva Puterii împotriva presei independente a coincis cu declanşarea campaniei pentru alegerile din 1996.

Având în vedere situația existentă, creionată în cele de mai sus, să vedem strategia prin care Puterea şi-a propus să-şi atingă, într-o formă sau alta, scopul. După cum s-a văzut în capitolul anterior, o tehnică de manipulare a părții adverse, frecvent utilizată în cadrul unor negocieri, este "Trântitul-uşii-în-față". Reamintim, pe scurt, în ce constă ea.

Adversarilor li se pun de la bun început în față nişte condiții total inacceptabile, cu care inițiatorii nici nu se aşteaptă că partea adversă ar putea fi de acord, pentru ca apoi, pe parcursul negocierilor, să se ajungă la punctul în care condițiile dorite, de fapt, de inițiatori, să fie acceptate de adversari. Mai mult, adversarii rămân cu impresia că au obținut o victorie prin faptul că, deşi defavorabile lor, noile condiții sunt mult mai blânde față de cele propuse la început de inițiatori.

Dar, pentru adevărații profesionişti ai manipulării, lucrurile nu se opresc aici. Pentru ca succesul să fie deplin, prin diverse canale, ce nici măcar nu pot fi suspectate de legătură cu inițiatorii, li se sugerează chiar adversarilor textul noilor condiții, apoi se creează o stare artificială de panică, în sensul că termenul final al negocierilor nu mai poate fi amânat şi "ceva trebuie pus în locul inacceptabilelor condiții inițiale". Astfel adversarii ajung ei înşişi să facă propunerile dorite de inițiatori, convinşi fiind că sunt exclusiv rodul gândirii lor. Mai târziu, când tensiunea dispare şi analizele lucide arată situația de inferioritate în care s-au pus adversarii — păstrăm această denumire generică —, orice protest din partea lor este inutil, replicându-li-se că ei au fost cei care au făcut propunerile.

Să traducem teoria de mai sus în ceea ce s-a întâmplat în toamna lui 1995, în relația dintre presa independentă şi Putere. Reprezentanții Puterii au "trântit" de la bun început articolele cu pricina în noul Cod Penal. Au urmat, cum era de aşteptat, protestele privind neconstituționalitatea lor, proteste venite din partea ziarelor independente, susținute de forțe din opoziție, de sindicate, de o mare parte a opiniei publice ş.a.m.d. Imediat, Puterea, prin diverse declarații mai mult sau mai puțin oficiale, s-a arătat dispusă la concesii. În acest timp, prin canale oculte s-a răspândit sugestia că totuşi "ceva trebuie pus în locul hulitelor articole". A fost elaborat chiar şi textul unui nou articol (doar unul, față de celelalte patru pe care era menit să le înlocuiască, pentru a sugera din start o nouă concesie), articol prin care era definit şi pasibil de pedeapsă aşa-numitul "delict de presă". Respectiva "nadă" a fost canalizată spre mediul gazetăresc şi a început să circule pe diverse căi, fiind preluată şi transmisă de la unii la alții, până ce s-a pierdut total urma celor care au lansat-o.

Manevra a dat roade, în sensul că, după puțin timp, câțiva gazetari de la un important cotidian național au făcut publică propunerea pentru înlocuirea celor patru articole incriminate din noul Cod Penal cu articolul privind "delictul de presă", convinşi fiind că ei sunt autorii textului şi că astfel oferă o soluție pentru ieşirea din impas.

În paralel, Puterea a inoculat atent o atmosferă de tensiune, de grabă, convocând imediat directorii principalelor cotidiane la o "ultimă" şi "decisivă" întâlnire cu preşedintele partidului de guvernământ, pentru "hotărârea finală". Sub presiunea timpului, gazetarii care au propulsat "delictul de presă" nu au mai avut timpul unei analize lucide care să le demonstreze că noul articol nu numai că nu protejează ziariştii, dar creează disponibilitatea de a fi incriminate chiar şi persoanele dispuse la mărturisiri sau declarații incomode. O astfel de analiză arăta clar că introducerea "delictului de presă" în noul Cod Penal ar fi reprezentat o victorie importantă a Puterii în ofensiva împotriva presei independente.

Dar, cum spuneam, întâlnirea dintre reprezentantul de marcă al Puterii şi ziarişti nu mai lăsa timp pentru discuții şi analize. Evident, se aştepta ca propunerea cu "delictul de presă" să vină din partea ziarului care l-a prezentat în paginile sale. "Delictul..." ar fi fost imediat introdus în Codul Penal pentru a înlocui celelalte patru modificări şi oricare proteste ulterioare ar fi fost contracarate cu nonşalanță: *Voi l-ați cerut, noi n-am făcut altceva decât să vă acceptăm dorința.*

Spuneam că strategia aplicată de profesioniştii Puterii în acest caz avea şi alte efecte, mult mai greu decelabile, dar de mare importanță. Anticipând eforturile presei independente de a se apăra de atacurile Puterii, prin a demonstra că cele mai grave calomnii nu apar în paginile ei, ci în revistele extremiste, artizanii manipulării încurajau, prin diverse canale oculte, popularizarea conflictului existent la acea vreme între liderul Partidului România Mare şi preşedintele României, sugerându-se că neglijarea lui i-ar putea da apă la moară liderului extremist. De asemenea, zilnic, presei i se ofereau noi declarații belicoase pentru a mediatiza nefiresc de mult acel conflict. Rezultatul a fost contrar aşteptărilor gazetarilor, dar conform cu aşteptările manipulatorilor: atât Ion Iliescu, cât şi Vadim Tudor au înregistrat creşteri de popularitate, în detrimentul personalităților din opoziție. În plus, preşedintele României a reuşit performanța de a beneficia de o imagine favorabilă în mai toate cotidianele independente, fiind pus permanent în antiteză cu liderul extremist. O nesperată bilă albă în perspectiva alegerilor din anul următor.

Revenind la manevra cu modificările Codului Penal, trebuie amintit că, deşi a fost construită cu cea mai mare finețe, ea nu a reuşit. Directorii principalelor cotidiane s-au întâlnit, în seara de dinaintea discuțiilor "finale" cu preşedintele partidului de guvernământ, şi s-au înțeles să renunțe la ideea cu "delictul de presă" şi să nu cedeze nici unei presiuni din partea Puterii. Ceea ce, a doua zi, s-a şi întâmplat.

Ar mai rămâne de spus că imediat după aceea noul Cod Penal a căzut la vot în Parlament, fiind trimis spre reformulare...

Remodelarea gândirii într-un sistem totalitar

În teorie, doctrinele bazate pe egalitarism au câştigat numeroşi adepți. În practică însă, ele s-au dovedit falimentare. Dacă ar fi să luăm doar exemplul Revoluției Franceze, desfăşurate sub deviza *Libertate, Egalitate, Fraternitate,* vedem că după toată acea euforie inițială a maselor a urmat sângeroasa perioadă a terorii. Conducătorilor revoluției, după preluarea puterii, le-a devenit tot mai clar că nu pot pune în aplicare ideile utopice în numele cărora au ridicat

mulțimea. Pentru a se menține la putere nu au avut alternativă; au instaurat o domnie a terorii, cu mult mai crâncenă şi mai absurdă decât constrângerile existente în societate anterior venirii lor la conducere. În linii mari scenariul s-a repetat în mai toate societățile în care s-a încercat aplicarea sistemelor bazate pe ideile socialismului utopic. Pentru că doctrina socialistă a fost, este şi va rămâne utopică.

Egalitatea între oameni, lipsa proprietății private, lipsa unui sistem concurențial autentic în economie, societate sau politică anihilează însăşi esența ființei umane, distruge individualitatea, slăbeşte societatea până la trecerea în neființă. O superbă povestire science-fiction începea cu o constatare dureroasă: *Mi-au tăiat aripile.* Pe o planetă ipotetică, locuită de oameni cu aripi, un adevărat paradis, au venit membrii unei expediții, tot oameni, care au tăiat aripile mai multor indivizi, forțându-i să se zbată continuu, la nesfârşit, pentru a supraviețui. Deşi experimentatorii păreau la început nişte agenți ai răului, în timp — când pe planeta respectivă au început cataclisme devastatoare, pe care ei le prevăzuseră — adevăratul sens al misiunii lor a ieşit la iveală. Oamenii cu aripi, neînvățați cu lupta dură pentru existență, au murit unul câte unul, dar specia a supraviețuit prin cei cărora li se tăiaseră aripile, pentru că ei deveniseră mult mai rezistenți, mai inventivi, mai creatori.

Povestirea, într-un fel, duce cu gândul spre destinul tragic al imperiilor precolumbiene. Incaşii dezvoltaseră un sistem social întrucâtva asemănător celor imaginate de adepții socialismului utopic. Întreaga suprafață a statului era împărțită în trei: o parte aparținea soarelui, produsele obținute de pe această "treime sacră" fiind folosite pentru întreținerea preoților şi pentru jertfele rituale, a doua aparținea suveranului, iar a treia poporului. În ceea ce priveşte cultivarea pământului, fiecărui bărbat însurat i se repartiza o bucată de pământ de o anumită suprafață (aproximativ aceeaşi pentru toți), numită *tupu.* De asemenea, dacă avea copii, pentru fiecare băiat i se mai repartiza un *tupu,* iar pentru fiecare fată, o jumătate de *tupu.* Recolta era strânsă la comun şi se împărțea şi ea tot în trei părți egale. O treime mergea la depozitele de stat, ce aparțineau suveranului, depozite din care erau plătiți militarii, constructorii de drumuri şi cetăți, funcționarii. Tot din aceste depozite era întreținută şi Curtea imperială. A doua treime era dusă în depozitele "sacre", de unde erau aprovizionați preoții. A treia parte era împărțită în mod egal tuturor celor care munciseră pământul, în raport cu numărul parcelelor pe care le cultivase fiecare. În cazul unor calamități naturale, ce nu permiteau obținerea unor recolte suficiente pentru toată lumea, depozitele de stat erau deschise pentru a se aproviziona din rezervele lor şi poporul. Acelaşi sistem era aplicat şi în cazul creşterii turmelor de lame. În afara obligațiilor față de stat, concretizate în munca pe câmp, şi satisfacerea stagiului militar, cetățenii aveau şi obligația de a presta un anumit număr de zile de muncă în folos obştesc (la construcții, în mine, la sistemele de irigații etc). Cei inapți de muncă, văduvele şi bătrânii primeau de la stat toate cele necesare traiului. De asemenea, oamenii trecuți de şaizeci de ani erau scutiți de muncă, iar cei ce împliniseră cincizeci de ani munceau mai puțin. Deşi, în urma cuceririlor, multe grupări etnice fuseseră strămutate din locurile de baştină şi amestecate cu altele, acest sistem de viață, în timp, a dus la deosebiri minime între cetățenii de rând ai imperiului.

Nu existau bani, nu exista proprietate privată, nu existau cerşetori, cetățenii obişnuiți aveau aceeaşi stare materială, motiv pentru care nu se răspândiseră nici "maladii" precum lăcomia, invidia, egoismul. Se pot scrie studii întregi despre comparația unui asemenea sistem ce funcționa aproape impecabil şi tipul de societate întrevăzut de adepții socialismului. Trebuie remarcat că societatea incasă înregistra o egalitate aproape perfectă doar la nivelul cetățenilor de rând. Deasupra acestora, se afla o întreagă ierarhie de funcționari ai statului, membri ai familiei imperiale, preoți, care se bucurau de privilegii uriaşe, dar şi acestea foarte bine definite şi îmbinate cu obligații privind buna funcționare a statului. Însă nu despre o asemenea paralelă dorim să discutăm. Sistemul incaş, indiferent cât de neobişnuit ar părea, ajunsese aproape de perfecțiune în ceea ce priveşte funcționarea sa. La fel, deşi diferențele sunt semnificative,

Imperiul Aztec, pe continentul nord-american, tindea spre perfecțiune (tot în ceea ce privește funcționarea). Însă perfecțiunea a condus spre o anumită degenerare, spre o vulnerabilitate tot mai accentuată a întregii societăți. Aceasta este una dintre cauzele, poate chiar cea fundamentală, pentru care câteva sute de conchistadori au reuşit să distrugă două civilizații uluitoare, să provoace moartea a milioane de oameni.

Uniformitatea, lipsa motivațiilor, nivelarea sistemelor umane generează vulnerabilitate. Încă un argument ar putea fi adus în sprijinul acestei afirmații. Progresele geneticii, ale ingineriei genetice, vor face în curând posibilă realizarea "hărții genetice" a fiecărui individ. Se va putea cunoaşte astfel, chiar înainte de naştere, dacă noua ființă umană va suferi de vreo boală congenitală sau va fi predispusă unei maladii sau alteia. Ingineria genetică va permite nu peste mult timp chiar corectarea unor asemenea deficiențe. Mai mult, se va putea ajunge chiar la "modelarea" fiecărui nou-născut conform dorinței părinților, începând cu sexul şi terminând cu fizionomia, culoarea ochilor sau a părului. Dincolo de optimismul generat de asemenea perspective tulburătoare, oamenii de ştiință au început deja să-şi pună întrebări extrem de grave. Principala problemă este aceea a unei previzibile şi extrem de dăunătoare sărăciri a fondului genetic uman, în cazul în care se va permite "modelarea" nou-născuților. Spre exemplu, dacă majoritatea părinților îşi vor dori copii blonzi, cu ochi albaştri, este foarte posibil ca în scurt timp să dispară total tipurile umane care nu ar corespunde standardelor de frumusețe ale momentului. Iar dispariția unor astfel de tipuri ar sărăci grav moştenirea genetică a omenirii, făcând-o extraordinar de vulnerabilă în cazul apariției unor maladii încă necunoscute, dar generând şi noi "boli" ale societății, ce ar putea duce, în ultimă instanță, la dispariția speciei umane.

Poate am mers prea departe cu argumentația. Ideea însă era de a demonstra că supraviețuirea speciei umane şi dezvoltarea acesteia se pot face numai în cadrul unor sisteme, societăți, ecosisteme care să incite creativitatea, spiritul de competiție, diversificarea activităților umane. Practica a dovedit că sistemele cele mai favorabile sunt acelea în care libertățile individuale sunt încurajate şi îmbinate cât mai armonios cu libertățile colective. Socialismul, care îşi propusese înlăturarea sărăciei, bunăstarea generală, egalitatea între toți cetățenii şi alte asemenea obiective mărețe a dat faliment. Democrațiile occidentale în care societatea a încurajat competiția şi afirmarea valorilor, dincolo de tarele sale, tot mai restrânse pe măsura dezvoltării sistemului social, au supraviețuit şi s-au consolidat. Mai mult, în țările cu democrație avansată, nivelul de trai al cetățeanului obişnuit este cu mult peste cel înregistrat în țările foste comuniste, chiar în trecutele momente de vârf ale economiei socialiste. Încă o dovadă că sistemul concurențial s-a dovedit cel viabil, în comparație cu sistemul centralizat, care, după unele succese de început, a degenerat spre teroare.

Spre deosebire de membrii de rând ai partidelor comuniste, dintre care mulți, la început, au crezut sincer în "superioritatea" şi "binefacerile" unei viitoare societăți perfecte, teoreticienii comunismului au înțeles, tot de la bun început, că ideologia lor va trebui impusă prin forță şi, mai mult, va trebui menținută prin forță. De aceea au inițiat o strategie extrem de bine pusă la punct, perfecționată continuu, de manipulare a conştiințelor. Ceea ce uimeşte este cinismul acestor "întemeietori", aerul lor superior, eforturile depuse în a modifica structura psihică a sute de milioane de ființe umane pentru a le supune voinței lor. Ei ştiau că socialismul şi, mai apoi, comunismul vor rămâne ideologii utopice şi, în loc de a căuta alte soluții pentru a veni în întâmpinarea dorințelor şi necesităților fireşti ale oamenilor, au pus în mişcare un întreg mecanism al manipulării şi terorii pentru a-i aduce pe oameni în situația unor marionete care să populeze universul pe care şi l-au imaginat ei.

Analiza metodelor de creare şi întreținere a unui sistem totalitar relevă faptul că minciuna era şi încă mai este (în unele zone ale globului) doar una dintre armele celor aflați la putere. E cazul să vorbim de sistemele totalitare în general, indiferent că la conducerea lor s-au aflat

comuniştii, naziştii, sau diverşi alți dictatori, lideri de cult, fundamentalişti etc. etc. Nu are rost să ne limităm doar la comunişti, pentru că asemănările între toate aceste sisteme totalitare, de origini foarte diferite, uneori chiar opuse ideologic, sunt izbitoare. Minciuna, spuneam, era poate arma de bază a celor care au impus ideologiile totalitare. Însă procesul de manipulare a conştiințelor, de câştigare a controlului asupra minților umane este cu mult mai complex...

Unicitatea speciei umane, dar şi a fiecărui individ în parte, este dată de armonia în care se împletesc inteligența, conştiința şi afectul. Inteligența ne dă capacitatea de a învăța, de a ne aminti şi de a imagina. Datorită conştiinței ne dăm seama de relațiile noastre cu lumea exterioară, putem face distincția între eul nostru şi lume, între universul nostru interior şi realitățile exterioare. Afectul ne oferă baza pentru a percepe experiențele într-o infinitate de nuanțe subtile, dar şi complexe, dincolo de simpla suferință sau plăcere.

Imensa capacitate de a învăța ne permite nu numai să profităm de propria noastră experiență, ci să ne construim viața bazându-ne şi pe experiența altora, înmagazinată în planuri, memorii, documente, istorii scrise. Abilitatea de a imagina alternative, de a propune variante, de a anticipa consecințe ne dă posibilitatea să construim scenarii dintre cele mai îndrăznețe despre viitor, depăşind chiar logica lineară. Capacitatea de a iubi, de a trăi emoții intense, ne determină să ne implicăm total în viața de fiecare zi.

Pentru ca atributele tripletei inteligență-conştiință-afect să funcționeze perfect în sensul dezvoltării individului, trebuie ca el să aibă o viziune foarte bine închegată a temporalității, a ceea ce înseamnă trecut, prezent şi viitor, a importanței acestor noțiuni. Numai astfel ființa umană îşi dobândeşte şi îşi demonstrează superioritatea: devenind total implicată în ceea ce a fost, în ceea ce este şi în ceea ce va fi.

Când unei asemenea ființe umane pure îi este adăugat, impus, implementat, cum vreți să spuneți, un sistem de norme morale, etice, atunci comportamentul său va fi determinat şi de conştiința a ceea ce s-ar putea întâmpla în anumite condiții date, comparativ cu ceea ce ar trebui să se întâmple, în sensul îndeplinirii sau neîndeplinirii respectivelor norme.

Memoria dă omului sentimentul de continuitate a eului de-a lungul timpului, în cadrul societății, conturându-i astfel personalitatea. Trecutul alimentează prezentul cu standarde, criterii de comparație, experiențe, tradiții, reflexe, determinând reacțiile din experiența imediată. Sentimentele reprezintă o punte de legătură specială cu ceilalți oameni, de multe ori mult mai eficientă şi mai rapidă decât rezultatele unor analize reci, bazate pe raționamente pure. Iubirea şi sentimentul de încredere pot crea legături mult mai puternice şi mai stabile decât orice judecată. Imaginația oferă omului puterea de a depăşi greşelile trecutului, de a corecta prezentul şi de a construi variante mai bune ale viitorului. Ca un corolar al acestui mecanism apar noțiunile de bine şi rău, co-rect-incorect, apoi, în cadrul societății, sistemul de legi.

Omul este o ființă socială. Pentru a se dezvolta, el are nevoie de ceilalți. În cadrul societății se reglează raportul între interesele personale, drepturi, privilegii, dar şi obligațiile ce stau la baza bunului-simț. Oamenii au nevoie de oameni pentru a se susține reciproc, pentru a evolua, pentru a rezista pericolelor.

Având în vedere această extrem de schematică prezentare a esenței umane sau, mai bine zis, a modului în care este ea percepută de psihologia socială, e mult mai lesne de înțeles modul în care acționează cei care doresc să aibă controlul total asupra semenilor lor.

Principalul scop al liderilor unui sistem totalitar nu este de a stăpâni prin forță sau de a-şi distruge adversarii, ci de a-şi determina supuşii să gândească sincer aşa cum vor ei, conducătorii. Noul sistem social creat de dictatori are ca unitate reprezentativă *omul nou,* cu o gândire total diferită de a predecesorilor. Forța este folosită ca un auxiliar, în cadrul unui întreg sistem de recreare a conştiințelor, sistem în care manipularea, mai precis minciuna, are rolul determinant.

Minciuna este instrumentul folosit în restructurarea concepțiilor, în modificarea experiențelor, în deformarea relațiilor interpersonale, în distorsionarea proceselor imaginative, în recrearea sistemelor de norme morale şi etice, în rescrierea istoriei, în dezvoltarea unor noi criterii de evaluare, în remodelarea sentimentelor. Minciuna este instrumentul de bază prin care se creează *omul nou.*

Propovăduitorii regimurilor totalitare, spuneam, aveau şi au un total dispreț față de ființa umană, văzând oamenii ca pe o masă amorfă, depersonalizată, gata de a fi remodelată pentru a da naştere şirurilor de supuşi perfecți. Credința propovăduitorilor în posibilitatea de a controla mințile oamenilor, de a le stăpâni, era totală. Iată ce spuneau trei dintre ei, referitor la acest subiect:

Dați-ne un copil de opt ani şi vă garantez că va fi bolşevic toată viața. (Lenin, cuvântare în fața comisarilor educației, 1923)

Individul trebuie să accepte lipsa de importanță a propriei sale persoane, să se integreze unei puteri superioare şi să fie mândru că este parte din forța şi gloria acestei puteri superioare. (Hitler, *Mein Kampf* 1933)

Fără nici o exagerare trebuie spus că însuşi viitorul comunist al patriei noastre depinde de dezvoltarea cu succes a muncii ideologico-educative (...) Trebuie să facem din fiecare unitate şcolară un puternic centru de educație în spirit socialist şi comunist a copiilor şi tinerilor. (Ceauşescu, *Programul PCR pentru îmbunătățirea activității ideologice,* 1971)

În cartea sa, *Reforma gândirii şi psihologia totalitarismului,* R.J. Lifton identifică opt căi de acțiune pentru remodelarea gândirii, în scopul obținerii controlului asupra minții maselor de oameni. Acestea sunt: *Controlul comunicațiilor umane, Manipularea "mistică", Cerința de puritate, Cultul confesiunii, Ştiința sacră, Remodelarea limbajului, Doctrina mai presus de oameni* şi *Delimitarea socială.* În toate aceste direcții, minciuna joacă un rol primordial. Chiar dacă, în realitate, ideologiile totalitare nu au utilizat o combinație perfectă între cele opt "căi", chiar dacă unele metode de remodelare a gândirii au fost experimentate într-o proporție mai mare decât altele şi chiar exacerbate, clasificarea lui Lifton rămâne valabilă, pertinentă şi utilă în încercările de radiografiere a oricărui sistem totalitar, indiferent că este de sorginte comunistă, nazistă, fundamentalist-religioasă ş.a.m.d.

Controlul comunicațiilor umane este mijlocul fundamental de acțiune în remodelarea gândirii umane. În cartea sa, *1984.* cea strict interzisă de regimurile comuniste, George Orwell imagina un sistem totalitar ce tindea spre perfecțiune. Teza de bază a liderilor acelui regim era: *Cine controlează prezentul, controlează trecutul. Cine controlează trecutul, controlează viitorul.* O uriaşă armată de oameni lucra pentru modificarea trecutului. Permanent, în funcție de cei care se succedau în posturile de conducere sau cădeau în dizgrație, în funcție de necesitățile momentului, istoria era rescrisă. Cărțile, articolele din ziare, documentele erau reformulate şi

noile variante le înlocuiau în arhive pe cele vechi, care erau distruse, pentru a nu rămâne nici o urmă despre ceea ce se întâmplase cu adevărat cândva sau măcar despre care fusese ultima versiune agreată de conducători. De fapt nimeni nu mai ştia exact ce se întâmplase în realitate. Trecutul era adaptat pentru a motiva acțiunile din realitatea imediată, dar şi pentru a justifica acțiunile din viitor. În acelaşi timp, o altă armată de oameni lucra la recrearea prezentului. Pentru a justifica o acțiune sau alta, permanent erau inventați inamici, conflicte, dezastre. Nimeni nu mai ştia exact ce se petrecea cu adevărat. Realitatea însăşi fusese anihilată şi înlocuită cu o aparență de realitate.

În cartea sa, *Structura minciunii,* Piotr Wierzbicki se ocupă de analiza amănunțită a minciunilor din sfera informațiilor. Principiul esențial de informare într-un sistem totalitar, spune Wierzbicki, are forma următoarelor directive: *Ce trebuie să ştie poporul* şi *Ce trebuie să nu ştie poporul.*

Pentru îndeplinirea primei directive se pune în mişcare un întreg sistem de propagandă care să inducă în conştiința publică ideea şi mai apoi convingerea că ar fi "cea mai bună dintre lumi". Acțiunea însă are şanse foarte limitate de reuşită, atât timp cât oamenii au acces şi la alte surse de informație. De aceea, partea cea mai grea este imaginarea mijloacelor prin care la urechile poporului să nu ajungă informațiile ce ar putea afecta reuşita activității de propagandă.

Metodele prezentate în *Structura minciunii* au fost experimentate şi în România aproape o jumătate de secol. Referitor la ceea ce se petrecea în țară, presa, televiziunea, radioul erau obligate să prezinte doar "măreţele realizări", mai mult, modul de prezentare cuprindea, uneori, exagerări şi minciuni ce frizau absurdul. Suprafața raportată ca recoltată depăşea suprafața arabilă a țării, inaugurarea unor noi obiective industriale se făcea cu multe luni înainte de finalizare doar pentru a fi bifate în planul de investiții, bunurile nu se scumpeau, ci numai "prețurile se reaşezau", în România nu existau bolnavi de SIDA, handicapați, case de copii orfani ş.a.m.d. În acelaşi timp, toate informațiile ce veneau din exterior erau cenzurate şi deformate pentru a arăta "degradarea societății capitaliste aflate în putrefacție", pentru a împiedica "răspândirea concepțiilor retrograde, reacționare".

Iată câteva fragmente din cuvântarea lui Nicolae Ceauşescu din 1971, cu privire la programul PCR pentru îmbunătățirea activității ideologice. Nici un segment din sfera informației sau a culturii în general (care are un efect decisiv în crearea mentalității individuale, dar şi colective) nu era neglijat.

...radioteleviziunea trebuie să pună în centrul emisiunilor problemele educației socialiste (...), pe această cale să fie biciuite fără cruțare moravurile retrograde, să fie promovate normele socialiste de conviețuire. (...) Filmul să devină un puternic mijloc de educație socialistă a maselor! (...) Pe scena teatrelor noastre, a operei, trebuie să-şi facă loc (...) lucrări contemporane, cu caracter revoluționar, militant. (...) Casele de cultură, cluburile şi căminele culturale trebuie să desfăşoare o activitate cultural-artistică multilaterală, să cuprindă milioane de oameni, îndeosebi tineretul, contribuind în mod activ la educația socialistă a maselor. (...) Ziarele şi revistele trebuie să deschidă larg paginile lor problemelor educației socialiste. (...) Ele trebuie să promoveze cu curaj experiența înaintată, să critice obiceiurile şi moravurile înapoiate. (...) Criticii de artă trebuie să acționeze întotdeauna în spiritul principiilor marxist-leniniste. (...) Este necesar ca organele şi organizațiile de partid să acționeze pentru unirea tuturor forțelor de care dispune societatea noastră în direcția realizării hotărârilor partidului privind îmbunătățirea activității politico-educative, formarea conştiinței socialiste, care să devină o uriaşă forță în înfăptuirea programului general de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate în România."

Îndeplinirea tuturor acestor "indicații prețioase" se realiza printr-un imens mecanism al minciunii instituționalizate, radiografiat minuțios în cartea lui Piotr Wierzbicki.

Ca şi în romanul lui Orwell, remodelarea trecutului constituia o metodă de bază pentru crearea unui întreg eşafodaj de criterii, standarde şi obişnuințe menite să motiveze acțiunile din realitatea imediată a conducătorilor regimurilor totalitare. Deja, în analiza trecutului, propovăduitorii totalitarismului încep să opereze distincții. Nu mai există un singur trecut, cel consemnat de istorie, ci mai multe. Dintre acestea doar unul trebuie păstrat, amplificat, glorificat. Nicolae Ceauşescu accentua clar această distincție în "indicațiile" adresate responsabililor din învățământul politico-ideologic:

Dar în afară de aceste trecuturi — ca să spun aşa — de tristă amintire, mai există şi un alt trecut: este vorba (...) de trecutul glorios al mişcării revoluționare şi comuniste, de trecutul anilor construcțiilor socialiste, care a ridicat patria noastră la un înalt grad de dezvoltare în toate domeniile activității economico-sociale. Acest trecut glorios stă la baza dezvoltării viitoare a poporului nostru, în centrul politicii educative!

În scopul remodelării trecutului au fost puse în mişcare colective întregi de "cercetători", "istorici", "scriitori". Astfel întreaga istorie a fost rescrisă. Venirea comuniştilor la putere, prin forță, impuşi de sovietici, a fost prezentată ca un rezultat al voinței întregului popor român, toate evenimentele trecutului au fost reinterpretate pentru a folosi doctrinei comuniste, până şi numele localităților sau ale domnitorilor au fost modificate, personalitățile istoriei naționale s-au trezit brusc, în fruntea lor, ca o apoteoză, cu figura liderului Nicolae Ceauşescu. Biografiile lui Nicolae şi Elena Ceauşescu au fost rescrise, rolul lor minor în cadrul mişcării comuniste fiind exacerbat la dimensiuni mesianice. Pe baza acestei reconstruiri a trecutului s-a ridicat, treptat-treptat, absurdul cult al personalității.

Din păcate, mecanismul minciunii instituționalizate nu a dispărut o dată cu revoluția din decembrie '89. Protestatarii calificați de Ceauşescu drept "huligani" aflați în solda "agenturilor străine" au devenit, după revoluție, "golani" şi "animale", rapoartele optimiste ale Comisiei Naționale de Statistică sunt în permanentă contradicție cu nivelul de trai tot mai scăzut al majorității populației. O altă contradicție flagrantă a fost sesizată între concluziile roz ale raportului celor trei ani de guvernare ai cabinetului Văcăroiu şi concluziile îngrijorătoare ale secțiunii economice din raportul SRI, prezentat de directorul respectivei instituții în Parlament.

Exemplele pot continua la nesfârşit. Cea mai importantă concluzie însă trebuie să rezide nu în cât de extins poate ajunge sistemul manipulării conştiințelor, ci în metodele de contracarare eficientă a acestuia. Condiția fundamentală a oricărei democrații este asigurarea de alegeri libere şi corecte. Dar corectitudinea alegerilor nu înseamnă doar împiedicarea fraudelor electorale, ci, în primul rând, crearea condițiilor ca fiecare cetățean să voteze în deplină cunoştință de cauză. Iar acest deziderat se realizează numai prin înlăturarea controlului asupra informațiilor. Fiecare cetățean trebuie să aibă acces liber la surse de informație alternative, pentru a putea fi contracarate influențele subiective ale unuia sau altuia dintre mijloacele de informare în masă. Procurându-şi informațiile din cât mai multe surse, cetățeanul poate avea o imagine cât mai apropiată de realitate şi poate vota în consecință. Evident, în completare, trebuie ca şi mass-media să se bucure de o totală libertate.

Controlul comunicațiilor umane se referă nu numai la cenzura informațiilor pe care le primeşte individul din exterior, ci şi la comunicarea cu el însuşi. Permanenta discordanță percepută între presiunea falsităților exterioare şi simțămintele interioare provoacă individului o stare de nesiguranță, perceperea unei profunde amenințări la adresa autonomiei sale. Pentru a ieşi din această stare, inconştient, individul încearcă să se detaşeze, să privească realitatea ca pe ceva

ce nu are o legătură apropiată cu el. Acest lucru însă nu îl scuteşte de a fi profund afectat în capacitatea lui de a mai înțelege ce este bun, adevărat şi relevant în lumea exterioară, dar şi în interiorul său. Permanent, mai mult sau mai puțin, el se va simți victimizat de cei aflați la controlul societății. Acest lucru este foarte bine ştiut de liderii societăților totalitare. Ei caută să înceapă procesul de reeducare în primul rând cu tânăra generație. În Uniunea Sovietică, în China, în Cambodgea, copiii au ajuns să-şi trădeze părinții şi chiar să ceară condamnarea lor la moarte pentru "crima de a gândi"...

Manipularea "mistică", cea de-a doua cale de remodelare a minții umane, constă în crearea unei aure aproape mistice în jurul grupului conducător, al acțiunilor şi concepțiilor lui. Acest lucru, indiferent că se face prin mijloace de un cinism revoltător sau prin propovăduirea unui idealism aproape pur, are aceleaşi efecte: induce în rândul maselor un anume tip de comportament, creează reflexe şi obişnuințe în sensul dorit de lideri. Ideologii totalitarismului renunță aparent la ideea menținerii la putere, susținând că acțiunile lor sunt îndreptate spre un scop mai presus de orice altceva. Ei sunt dispuşi chiar să recunoască manipularea, justificând-o ca pe o necesitate în atingerea măreţului scop. În acelaşi timp, pe ei înşişi se prezintă drept "aleşii" (de către istorie, Dumnezeu sau alte forțe supranaturale) mandatați să conducă societatea spre îndeplinirea țelului respectiv (comunismul, spre exemplu). Propovăduind "noua religie", dictatorii înşişi, precum şi apropiații lor, se învăluie în aceeaşi aură "mistică". Caracterul lor mesianic nu poate fi pus la îndoială, orice acțiune, oricât de bizară, cinică sau absurdă se desfăşoară în virtutea unor rațiuni superioare, greu de înțeles sau chiar inaccesibile cetățenilor de rând. Orice încercare de a le pune la îndoială autoritatea, buna-credință sau competența nu este decât manifestarea egoismului, a josniciei sau a duşmăniei unor indivizi meschini. Indiferent dacă încercările de a introduce în mințile oamenilor ideea guvernării în numele unor scopuri nobile reuşesc sau nu, efectul acestora este în folosul conducătorilor. Pentru cei care cred, manipularea apare ca o binecuvântare, datorită aurei de misticism. Ei acceptă cu bucurie misterul, găsesc plăcerea chiar şi în suferință, se simt utili în îndeplinirea acelor scopuri mai presus de înțelegere. Dar şi cei care nu cred devin la fel de manevrabili. Simțind că nu pot să scape de sub apăsarea unor forțe mai puternice decât ei, încearcă să se adapteze. Învață să citească printre rânduri, să anticipeze diverse evenimente, să-şi canalizeze energia în a descifra mersul lucrurilor, pentru a se feri de necazuri. Mai mult, îi sfătuiesc şi pe alții cum să se ferească de necazuri, cum să supraviețuiască. Pe nesimțite, ajung ei înşişi agenți ai manipulării. Astfel, indiferent dacă individul acceptă cu bucurie manipularea, dacă o suportă prin constrângere sau şi una, şi alta, el merge cu valul, nu i se opune.

Cultul personalității îşi are principala explicație în dezvoltarea acestei căi de manipulare. Nu numai corectitudinea scopurilor propuse nu mai poate fi pusă la îndoială, dar nici măcar autoritatea şi competența celui ales să le îndeplinească nu mai sunt subiect de controverse. Conducătorul devine o figură mesianică, o binecuvântare a istoriei, depozitarul adevărurilor absolute, singurul capabil să conducă întreaga societate, precum şi fiecare sector în parte. Pentru a-l venera se creează spectacole grandioase, chipul lui este imortalizat în picturi şi sculpturi, i se închină ode şi poezii, figura i se identifică treptat cu partidul, cu națiunea, cu întreaga țară, biografia îi este îmbogățită cu noi elemente care să demonstreze că din fragedă pruncie s-a dovedit predestinat să conducă destinele țării, poporului sau chiar ale lumii întregi. Dintre liderii comunişti, Kim Ir Sen a fost cel care a beneficiat de reuşita aproape totală a unui asemenea cult. Ceauşescu a fost cel care a dorit întotdeauna să fie la fel de sincer venerat.

În crearea şi amplificarea aurei de misticism, de mister, de grandoare, artizanii sistemelor totalitare au inițiat veritabile ritualuri, din ce în ce mai fastuoase. Cuvântările lui Hitler, spre exemplu, erau acompaniate de manifestații grandioase, de procesiuni imense la lumina torțelor, de decoruri gigantice. Tendința spre megalomanie devenea dominantă. Treptat, ea depăşea manifestările grandioase, spectacolele omagiale cu zeci şi sute de mii de figuranți, cultul

personalității şi ajungea să se reflecte chiar şi în restructurarea arhitectonică a unor întregi oraşe, mai ales capitale. La un moment dat, grandomania trecea de limitele absurdului. Ceauşescu a demolat cartiere întregi, a distrus sute de biserici şi de monumente istorice, pentru a construi noi cartiere muncitoreşti, dar, mai ales, Centrul Civic al Bucureştiului. Ca un gest suprem de megalomanie a ordonat ridicarea aşa-numitei Case a Poporului, care a devenit a doua clădire ca mărime, din lume, după Pentagon. După căderea regimului comunist, nimeni nu poate găsi acestui colos o întrebuințare. Nici măcar nu se ştie exact cum ar fi avut de gând Ceauşescu să utilizeze nenumăratele şi imensele ei încăperi. Poate nici nu avea un plan anume, rostul Casei fiind acela de a domina Bucureştiul, de a fi un gigantic templu al ideologiei comuniste, al cultului ceauşist...

Cererea de puritate se bazează pe delimitarea strictă între bine şi rău, între pur şi impur. Pentru ideologii totalitarismului, cale de mijloc nu există. *Cine nu este cu noi, este împotriva noastră* — sună sloganul comuniştilor, dar nu numai al lor. "Corecte" şi "pure" sunt, evident, numai ideile, sentimentele şi acțiunile ce concordă cu ideologia şi cu politica totalitară. Orice altceva poate fi rapid catalogat drept "rău" şi "impur". Urmează apoi acțiunile de înlăturare şi de anihilare a "impurităților". În numele idealurilor neîntinate se pot desfăşura cele mai crunte prigoane sau cele mai crude opresiuni. "Omul nou" nu trebuie să mai aibă nici o legătură cu influențele nefaste ale trecutului. Trebuie să aibă puritatea societății comuniste pe care o construieşte şi în care va trăi, trebuie *să rupă definitiv cu mentalitățile şi practicile din trecut.* (N. Ceauşescu)

Ideologii totalitarismului ştiu că o asemenea "puritate" precum cea propovăduită de ei este imposibil de atins în viața reală a celor pe care îi conduc. Dar ei pornesc războiul total împotriva "impurităților" tocmai pentru a crea o lume a vinovăției omniprezente. Standardele impuse indivizilor fiind imposibil de atins, fiecare va avea, mai mult sau mai puțin instinctiv, un sentiment de vinovăție sau chiar de ruşine. De asemenea el se va aştepta ca, mai devreme sau mai târziu, să fie pedepsit pentru "vina" sa. Sentimentul de vinovăție poate fi exploatat în aşa fel, încât să se ajungă la acceptarea de către cetățenii obişnuiți a diverselor epurări, ba mai mult, poate deveni un factor în declanşarea competițiilor publice axate pe atingerea unor standarde ale "purității". Pe de altă parte, indivizii sunt determinați să se zbată permanent pentru a supraviețui, pentru a se feri de pedepse. Această preocupare continuă nu le mai lasă timp pentru a gândi liber, pentru a judeca dacă sistemul în care trăiesc este normal sau nu. Totodată, atunci când cei recalcitranți intră în contact direct cu instituțiile de represiune, sentimentul de vinovăție combinat cu instinctul primar de supraviețuire pot sta la baza unei viitoare colaborări între cei "vinovați" şi cei care sunt puşi să-i controleze. Sau, dacă această colaborare nu se poate lega din cauza unei rezistențe puternice a "vinovatului", oricum cel în cauză se va comporta mult mai prudent pentru a nu intra din nou în conflict cu normele impuse de ideologii totalitarismului. Unii dintre ei ajung chiar să accepte sistemul şi să i se adapteze, în acelaşi timp, erijarea conducătorilor în judecători supremi ai binelui şi răului le dă acestora posibilitatea de a jongla cu pedepsele, dar mai ales de a-şi exercita capacitatea de a "ierta". Pot atrage astfel, de partea lor, indivizi dintre cei mai recalcitranți, brusc recunoscători pentru faptul că nu au fost pedepsiți aşa cum ar fi cerut-o "vina" lor.

Pentru a trece la aplicarea complexă a cerinței de puritate, regimurile totalitare şi-au dezvoltat un sistem foarte complex şi extins de poliție politică. Împletind aura de mister, de misticism, a celor pe care îi slujeau, cu teroarea dezlănțuită în numele purificării societății, polițiile politice şi-au dezvoltat ele însele un întreg sistem de acțiune, în care tortura fizică şi psihică, şantajul, amenințările țeseau un păienjeniş aproape indestructibil.

Din păcate, chiar după prăbuşirea unui sistem totalitar precum comunismul, efectele subtile ale unui asemenea gen de manipulare a conştiințelor, precum cel declanşat în numele cerinței de

puritate, acționează încă mult timp. Indivizii care au trăit în asemenea societăți se dezobişnuiesc foarte greu să împartă totul, strict, în "bine" şi "rău", să accepte nuanțele, să-şi redobândească sensibilitatea interioară menită să-i facă mult mai receptivi la complexitatea moralității umane. Mulți dintre ei rămân pentru totdeauna adepții involuntari ai unor ideologii totalitariste.

Cultul confesiunii apare în strânsă legătură cu propovăduirea cerinței de puritate. Într-un anume sens, este o consecință a acesteia. În cazul sistemelor totalitare de sorginte religioasă, confesiunea este încurajată pe motiv că ea purifică sufletul, face posibilă cunoaşterea de sine, înlesneşte uniunea spirituală cu divinitatea venerată. Adepții unor astfel de religii ajung să simtă o veritabilă uşurare în momentul confesiunii, o eliberare de vinovății, de îndoieli, de ruşine. De asemenea, mărturisirea celor mai ascunse gânduri şi sentimente îi leagă sufleteşte de cei asemenea lor, de lideri, îi fac să se piardă în marele curs al Mişcării.

Cu totul altfel stau lucrurile în sistemele totalitare opresive, precum comunismul ori fascismul. Aici confesiunea, mărturisirea vinei, atrage după sine iminența pedepsei. Indivizii fac eforturi pentru a-şi ascunde gândurile şi trăirile. În momentul în care sunt forțați să mărturisească, spun totul în afara lucrurilor importante. petrece un veritabil fenomen de dedublare a personalității. Cel care mărturiseşte, "actorul", încearcă prin orice mijloace să-l protejeze pe cel acuzat, "adevăratul eu". Astfel, în acest caz, cultul confesiunii are un efect cu totul opus față de cazul sistemelor religioase. Individul încearcă toate metodele pentru a-şi înmormânta în adâncul eului său secretele, în loc de a se elibera de ele. Însă toată viața secretele personale se vor afla într-o permanentă opoziție cu presiunea interioară de a le destăinui şi de a scăpa de povara lor. Ideologii totalitarismului tocmai asta urmăresc: accentuarea acestui conflict interior, ce face tot mai vulnerabil individul. Mai mult, ei născocesc permanent noi motive de "vină", care, la rândul lor, să creeze mereu alte secrete, astfel încât individul să fie măcinat de un conflict interior perpetuu, legat de veşnice întrebări: "Ce secrete trebuie păstrate în continuare şi care pot fi mărturisite? Care dintre cele mărunte ar trebui spuse pentru a le ascunde pe cele grave?"

În cele din urmă, exacerbarea conflictului interior aduce indivizii în situația de a nu mai fi în stare să mențină echilibrul între demnitate şi umilință. Pentru a scăpa de zbuciumul sufletesc, ei încearcă să împrumute psihologia celor care îi controlează. Devin ei înşişi, în funcție de situație, şi călăi şi victime. Umili şi slabi față de cei care îi controlează, aroganți şi puternici față de cei asemenea sau inferiori lor.

Pornind de la acest cult al confesiunii, combinat cu direcțiile de aplicare a cerinței de puritate, poliția politică a sistemelor totalitare a experimentat şi dezvoltat o uriaşă instituție a şantajului. Conflictul interior al individului era dublat de un conflict exterior, generator de presiuni cu mult mai puternice şi mai eficiente. Astfel s-a dezvoltat practica şantajului prin dosare. Secretul individului devenea cunoscut şi de către cei desemnați să-l controleze, dar nu ajungea public. Se crea o anume complicitate, dominată de spaimă, prin care individul era controlat total.

În primele zile ale revoluției române am avut posibilitatea să văd acele dosare de cadre strict secrete, din fişetele biroului organizației de bază PCR dintr-un sector al Bucureştiului. Uimirea a fost totală. În cazul primirii în partid a unui membru obişnuit, candidatul era trecut printr-un filtru extrem de sever. Nu se admiteau "impurități" la dosar precum rude în străinătate, rude preoți, foşti chiaburi, legionari sau membri ai partidelor istorice, nu se admiteau antecedentele penale, mai ales cele de natură politică. Studiind dosarele celor aflați în funcțiile de conducere ale partidului, dar şi în posturi de răspundere în diverse sectoare ale economiei sau ale vieții sociale, am descoperit cu o imensă surprindere că marea majoritate a nomenclaturii avea, în fişele personale, "pete", care, în cazul membrilor de partid obişnuiți, erau inadmisibile. Aproape

fiecare activist superior sau director de întreprindere avea o rudă în străinătate, un tată fost chiabur ori un unchi legionar; erau cazuri în care ei înşişi fuseseră condamnaţi, în studenţie, pentru acţiuni împotriva orânduirii socialiste ş.a.m.d. Atunci am înţeles amploarea extraordinară a şantajului pus în aplicare de sistemul comunist. Sute de mii de oameni aveau dosarele completate cu cele mai intime amănunte ale vieţii lor. În funcţiile de conducere au fost promovaţi cei "impuri", pentru a putea fi permanent controlaţi şi readuşi la ordine în caz de nesupunere. După ce s-au învăţat cu privilegiile oferite de funcţii, cu un anume standard de viaţă, cu liniştea relativă a unui cămin, prea puţini se încumetau să încalce regulile sau să nu respecte "indicaţiile". Dar nu numai lor li se întocmeau dosare, ci şi altor milioane de oameni, dintre care, la orice moment, se puteau ivi contestatari ai sistemului. Motivele de a încerca sentimentul de vină erau atât de numeroase, încât nimeni nu mai putea fi sigur dacă nu încălcase cândva vreo normă, încălcare ce putea fi anexată în dosar. Astfel numai ideea existenţei dosarului făcea posibil şantajul, chiar dacă individul era curat.

După revoluţia din decembrie '89, "impurităţile" de la dosar, care generau sentimentele de vină sau ruşine, au devenit, în unele cazuri, motive de mândrie. Politica şantajului se afla în pericol de anihilare. Însă ideologii fostului regim, aflaţi în aceleaşi structuri de conducere, au găsit imediat noi metode de a perpetua şantajul, una dintre cele mai eficiente metode de manipulare a individului. Aşa cum ceea ce fusese "rău" înainte a devenit "bun", acum şi reciproca putea fi valabilă. Dosarele au fost păstrate la secret, pentru a nu se şti în continuare ce conţin, iar declaraţiile date la securitate, voluntar sau forţat, nu contează, au devenit noile elemente de şantaj.

Ştiinţa sacră se manifestă prin crearea unei aure de sacralitate în jurul dogmelor de bază ale ideologiei totalitariste. Această ideologie este prezentată drept singura în măsură să asigure "dezvoltarea plenară" a fiinţei umane, în cadrul unei societăţi perfecte, guvernate de o moralitate absolută. Sacralitatea se manifestă în primul rând prin interdicţia, mai mult sau mai puţin explicită, de a se pune în discuţie fundamentele ideologiei respective. Acestea sunt mai presus de orice îndoială, reprezintă adevărul absolut, iar contestarea lor ar fi un adevărat sacrilegiu. Mai mult, ele sunt prezentate şi difuzate în rândul maselor drept rezultate ale celor mai evoluate studii şi cercetări ştiinţifice în domeniul filozofiei, ştiinţelor sociale, economiei etc. Această "pecete" ştiinţifică dă posibilitatea propovăduitorilor de a-i califica pe cei care îndrăznesc să critice sistemul nu numai drept imorali şi reacţionari, ci şi depozitari ai unor mentalităţi retrograde, obscurantiste, în totală opoziţie cu progresul ştiinţific.

Trebuie să facem o mică paranteză pentru a accentua diferenţele de esenţă între cele două căi, *Ştiinţa sacră* şi *Manipularea mistică. Ştiinţa sacră are* în vedere sacralizarea doctrinei, în timp ce *Manipularea mistică* îşi propune să-i divinizeze pe conducătorii ce acţionează în numele respectivei doctrine.Fiecare în parte presupune crearea unui întreg sistem care să vegheze la convertirea cetăţenilor în adepţi fideli. Nimeni nu trebuie să se îndoiască nici de "superioritatea" sistemului, nici de caracterul mesianic al celor care îl impun.

Revenind la *Ştiinţa sacră,* acest amestec permanent între misticism şi adevăruri "ştiinţifice" mai presus de orice îndoială face să dispară graniţa dintre logică şi credinţă, permiţând crearea unui sentiment special al încrederii în superioritatea sistemului. Propovăduirea noii ideologii la toate nivelurile, începând cu primele clase de şcoală, îi dau o aură de omniprezenţă şi omnipotenţă. Cei care se îndoiesc devin disidenţi demni de dispreţ, incapabili să înţeleagă măreţia noii doctrine, caracterul ei absolut. Ei sunt supuşi oprobriului public, calificaţi drept disidenţi, excluşi din societate şi chiar pedepsiţi pentru "erezia" lor, pentru "crima de a gândi". În interiorul unor asemenea indivizi apare o luptă permanentă între rezistenţa minţii lor de a accepta idei în care nu cred şi permanentul sentiment de teamă în a-şi exprima public părerile. Această luptă îi face vulnerabili, cel puţin unul dintre obiectivele manipulatorilor îndeplinindu-se astfel.

Teoreticienii totalitarismului operează cu concepte deja cunoscute, dar le pervertesc, le oferă înțelesuri cu totul noi, care să servească doar ideologiei lor. Spre exemplu, în viziunea lui Engels, morala capătă brusc caracter de clasă, după cum observă Piotr Wierzbicki în *Structura minciunii.* Binele obişnuit nu mai există, ci apar binele *adevărat* şi binele *aparent.* Nici adevărul obişnuit nu mai există, el fiind înlocuit de adevărul *cu adevărat* obiectiv şi de cel *doar aparent* obiectiv. La fel nu mai există democrație în general, ci democrație *adevărată* şi democrație *falsă,* drepturile omului se împart şi acestea în *fictive* şi *reale* ş.a.m.d.

Redefinirea limbajului, anularea logicii şi deformarea realității permit inocularea noilor teorii privind superioritatea totală a noului sistem față de cele anterioare. Noul sistem acordă "adevăratele" libertăți individuale şi colective, el permite crearea "omului nou", asigură bunăstarea, conduce omenirea spre "cele mai înalte culmi de civilizație şi progres". Tot ceea ce nu corespunde noii ideologii reprezintă *manifestări şi mentalități obscurantiste, înapoiate, despre lume şi viață, (...) concepții străine, mentalități ale vechii societăți burghezo-moşiereşti, (...) influențe străine concepției noastre revoluționare despre lume şi viață.* (Nicolae Ceauşescu — *Raport la Congresul al XIII-lea al PCR)* Evident, toți cei care îşi pun întrebări cu privire la justețea ideologiei comuniste sunt nişte înapoiați, eventual agenți ai "agenturilor străine". Aceştia şi alții asemenea lor, nici măcar nu merită să li se demonstreze în ce constă superioritatea noii orânduiri. În general acest lucru nu se discută, pentru că este de la sine înțeles. Discutarea lui, cum spuneam, ar reprezenta un sacrilegiu.

Chiar şi cele mai absurde aserțiuni sunt învelite în aceeaşi aură de sacralitate, pentru ca stupizenia lor să fie prezentată drept adevăr elementar, pe care societățile din trecut l-au ignorat din rea-credință. Spre exemplu, atunci când voci tot mai multe şi mai rezonante au început să se ridice împotriva încălcării drepturilor fundamentale ale omului în România, Ceauşescu a modificat radical ierarhia acestor drepturi ale omului, trecându-le sub tăcere pe cele ce erau încălcate flagrant şi aducând în primă poziție aşa-numitul "drept la viață" (o noțiune care, într-o țară civilizată, intră în firescul lucrurilor, cum ar fi, de pildă, şi "dreptul" de a respira, nemaifiind necesară statutarea lui, din moment ce toată lumea îl respectă în mod natural). În numele acestui "drept la viață" al tuturor oamenilor de pe planetă au început apoi, în România, uriaşe manifestații şi procesiuni în favoarea păcii mondiale, dar mai ales de venerare a cârmaciului care nu se gândea numai la soarta propriului său popor, ci şi la soarta întregii omeniri. Treptat, atât "dreptul la viață", cât şi lupta pentru pace au fost trecute pe planuri secunde, au fost uitate, iar manifestările şi procesiunile s-au concentrat în jurul slăvirii "geniului carpatin", a rolului său mesianic, "istoric", în conducerea României.

Din păcate, această metodă de remodelare a gândirii, *Ştiința sacră,* are efecte mult mai puternice decât s-ar putea crede la prima vedere. Chiar şi după înlăturarea de la putere a regimurilor totalitare, foarte mulți oameni rămân pentru toată viața prizonierii unora dintre conceptele de bază, "mai presus de îndoială" vehi-culate de ideologii totalitarismului.

Spre exemplu, unii dintre cei care au fost împotriva lui Ceauşescu l-au acuzat că, în megalomania lui, a compromis "idealurile comunismului", alții afirmă că ideologia comunistă ar fi perfectă, dar rămâne utopică, neputând fi aplicată în viața de zi cu zi. Prea puțini însă, raportând la nivelul întregii țări, sunt cei care pun în discuție bazele doctrinei comuniste. Chiar şi după ani de zile de la colapsul sistemului. Şi asta pentru că timp de aproape o jumătate de secol, probleme fundamentale, din punct de vedere filozofic, erau total ignorate în numele "adevărului absolut" propovăduit de ideologii comunismului. Este acel egalitarism idilic, reprezentat de principiul "de la fiecare după capacități, fiecăruia după nevoi", benefic pentru dezvoltarea umanității? Sau doar permanenta competiție poate genera progresul? Iată întrebări pe care *Ştiința sacră* nu le admitea. Ea postula principiul egalității perfecte, fără a-l discuta.

Mai mult, pentru a remodela gândirea oamenilor, conceptele şi rezultatele experienţei erau amestecate şi rearanjate pentru a folosi propagandei proprii. Deşi nivelul mediu de trai din democraţiile occidentale era mult mai înalt decât cel din ţările socialiste, informaţiile ce veneau din exterior se filtrau cu grijă, pentru a fi evidenţiate doar aspectele negative: criminalitate, şomaj, greve, prostituţie etc. Şi reprezentau "adevărata faţă a imperialismului". În acelaşi timp, de pildă, nu se spunea nimic despre Sistemul de protecţie socială din democraţiile occidentale, care asigura oricărui şomer o viaţă decentă, la standarde superioare celei duse de majoritatea cetăţenilor cu "drept la muncă" din societăţile socialiste. Ca să nu mai vorbim de toate celelalte libertăţi şi drepturi cetăţeneşti despre care nu se spunea nici un cuvânt.

Totodată, dincolo de ridicarea în slăvi a "măreţelor realizări" din toate domeniile "construcţiei societăţii socialiste multilateral dezvoltate", erau total interzise informaţiile interne referitoare la criminalitate, cerşetori, handicapaţi, copii orfani ş.a.m.d. Conform principiului "despre ce nu se vorbeşte, nu există", ideologii comunismului încercau acreditarea ideii că asemenea fenomene negative nu se întâlnesc în societatea socialistă, ele fiind specifice doar capitalismului.

Prin asemenea tehnici de manipulare, în care minciuna avea un rol primordial, nici nu se mai analizau, comparativ, concepţiile fundamentale în virtutea cărora au fost construite cele două sisteme, cel democratic şi cel totalitar, ci se admitea doar discutarea efectelor. Insă şi această discuţie era total pervertită, pentru că din interior ajungeau la cunoştinţa maselor numai informaţiile pozitive, exagerat poleite, iar din exterior veneau numai informaţiile negative, exagerat îngroşate.

Chiar şi după colapsul comunismului, foarte mulţi oameni au rămas în capcana fostei ideologii, limitându-se la discutarea efectelor nocive asupra societăţii pe care le-au avut minciuna, demagogia şi megalomania foştilor lideri comunişti, fără a încerca să clarifice dacă însăşi bazele întregii doctrine erau adevărate sau false. Iar această lipsă a iniţiativei de clarificare provine tocmai din sistemul de promovare a *Ştiinţei sacre,* care avea ca principală menire dezobişnuirea oamenilo de a pune şi de a-şi pune întrebări fundamentale.

Remodelarea limbajului are ca obiect condensarea întregii complexităţi a problematicii umane într-un număr redus de categorii, strict delimitate, curăţate de nuanţe, conform principiului "purităţii", exprimate prin clişee verbale uşor de rostit şi de memorat, care vor fi repetate la infinit, până ce vor pătrunde în mintea individului drept concepte ale "ştiinţei sacre". Efortul interior de analizare a acestor noţiuni va fi într-o eternă contradicţie cu presiunile din lumea exterioară, unde este permisă numai folosirea clişeelor, fără "greşeli" de exprimare ce ar atrage după sine diverse pedepse. Chiar dacă rezistenţa internă nu este anihilată, folosirea respectivelor "noţiuni" la nesfârşit, în viaţa de zi cu zi, de către individ, are un efect considerabil asupra subconştientului său. Individul ajunge să nu mai gândească, ci doar să încerce permanent să se adapteze folosirii unor termeni abstracţi, care reduc întreaga complexitate a lumii exterioare la câteva clişee.

"Limba de lemn", pentru că despre ea este vorba, devine mijlocul oficial de comunicare. Cum spuneam, termenii folosiţi de ea nu lasă loc interpretărilor sau nuanţelor. Spre exemplu, sintagma "mentalităţi burgheze" ajunsese să reprezinte tot ce era mai rău, mai retrograd, mai nociv pentru dezvoltarea fiinţei umane. Respectiva noţiune fusese total golită de conotaţii precum posibilitatea individului de a se exprima liber, adesea critic, la adresa unor idei politice sau a unor oameni politici, de a căuta alternative etc. S-a ajuns ca numai cuvântul de "mentalitate", fără nici un alt atribut, să aibă o rezonanţă negativă. La fel, de pildă, interdicţia de a se discuta concepţiile a indus o conotaţie negativă cuvântului "a interpreta". Expresia "nu vreau să se interpreteze ce am spus" nu mai era urmată de explicitarea "în bine" sau "în rău", pentru că

însăşi acțiunea de *a interpreta* reprezenta un fenomen negativ. "Omul nou" nu interpretează, el crede. Numai cei cu "mentalități burgheze" interpretează şi caută nod în papură.

Exemple de clişee ale "limbii de lemn" se pot da la nesfârşit. Mai important însă şi mai grav este efectul pe care utilizarea acestor clişee îl are asupra individului. Limbajul este principalul mijloc de comunicare al omului, principala lui legătură cu semenii în cadrul societății, principalul mijloc de a percepe şi interpreta experiența exterioară. Îngustarea limbajului, rigidizarea lui, reducerea la câteva noțiuni ce exprimă doar "binele" şi "răul", fără posibilități de nuanțare, sunt percepute de individ ca o permanentă amenințare la adresa intimității sale. Din nou se poate produce o dedublare a personalității, în sensul că, în interior, dilemele iau amploare, iar în exterior omul încearcă permanent să-şi adapteze limbajul şi chiar gândirea noilor reguli. Rezultatul este un profund sentiment de frustrare care accentuează vulnerabilitatea individului.

La fel, evadarea din această "capcană lingvistică" este extrem de grea. Utilizarea forțată a unor termeni, timp de decenii, a dus la un sentiment instinctiv de aversiune față de unele cuvinte, al căror sens a fost pervertit evident. Noțiunile de "patrie" şi "patriotism", de exemplu, au fost în asemenea măsură tocite de propaganda comunistă, pentru a fi confundate cu "partidul" şi "dragostea pentru cârmaci", încât la ani de zile după căderea sistemului comunist, oamenii încă mai utilizează cu fereală astfel de cuvinte Fireşti, pentru a nu fi catalogați, printr-o analogie instinctivă, drept comunişti. Iată că ştergerea efectelor "limbii de lemn", revenirea la un limbaj normal, lipsit de înțelesuri abuziv impuse unor cuvinte, este un proces dificil şi îndelungat, care poate dura ani de zile.

Doctrina mai presus de oameni se află în strânsă interdependență cu toate celelalte tehnici de remodelare a gândirii umane, dar mai ales cu *Ştiința sacră.* Aceasta din urmă are ca obiectiv, după cum spuneam, crearea unei aure de sacralitate în jurul ideologiei totalitare. Ideologia nu poate fi pusă la îndoială, ea reprezintă adevărul absolut şi oferă singura "cale de progres" a ființei umane. Pentru a înlătura orice umbră de îndoială cu privire la aceste postulate, este aplicat mecanismul de manipulare, schematic numit *Doctrina mai presus de oameni,* prin care întreaga experiență umană este subordonată principiilor doctrinare.

Astfel, chiar dacă ideologia este perfectă, trebuie totuşi să se integreze perfect în realitate, să fie motivată perfect de trecut şi să determine în mod firesc viitorul. În acest mod, orice îndoială cu privire la forța şi corectitudinea ei este înlăturată. Însă potriveala între doctrina totalitară şi realitatea unei comunități umane e foarte greu, dacă nu imposibil de atins. Cum doctrina este perfectă, evident realitatea e cea care trebuie modificată pentru a veni în concordanță cu ideologia. Altfel spus, doctrina este "sacră", perfectă, în timp ce oamenii sunt imperfecți, iar colectivitatea umană trebuie remodelată pentru a se putea bucura de "binefacerile" promise de noua ideologie.

La nivel de societate, istoria este rescrisă complet, evenimentele din trecut sunt reinterpretate total sau, atunci când acest lucru este imposibil, sunt trecute sub tăcere şi uitate, liderilor sistemului totalitar li se confecționează biografii mesianice ş.a.m.d. Întreg trecutul e recreat pentru a motiva apariția şi impunerea noii doctrine în respectiva comunitate umană. Apoi urmează recrearea prezentului, prin mijloacele deja descrise, pentru a se cupla perfect cu "logica" doctrinei. Drept urmare configurarea viitorului va ține seama de această nouă "realitate" conformă cu ideologia şi se va integra perfect în viziunea propovăduită de liderii sistemului totalitar.

Am putea concluziona că această tehnică de remodelare a gândirii umane are ca obiectiv inocularea ideii că doctrina, dincolo de aura ei sacră, este mai adevărată, mai "reală" decât însăşi

realitatea. Iar cei care nu înțeleg nu pot fi decât indivizi cu "mentalități burgheze", indivizi neadaptabili, devianți, care nu doresc să accepte "noile, realități".

Delimitarea socială constă în împărțirea indivizilor în două categorii distincte: de o parte sunt cei al căror drept la existență trebuie recunoscut, iar de cealaltă cei care nu au nici un drept. *Cerința de puritate* nu acceptă nuanțele sau indivizii neimplicați. De aceea împărțirea societății se face conform principiului "cine nu este cu noi, este împotriva noastră". Cale de mijloc nu există. De o parte se află adepții, de cealaltă "oile rătăcite". Sau, în viziunea totalitarismului comunist, de o parte sunt marea majoritate a "tovarăşilor", "oamenii noi", "constructorii conştienți ai socialismului şi comunismului", de cealaltă parte sunt indivizii cu "mentalități ale vechii societăți burghezo-moşiereşti", "lacheii imperialismului", ba chiar "reacționari", "huligani" sau ticăloşi aflați în slujba "agenturilor străine".

Menirea societății, a partidului consta în curățarea sa de asemenea "impurități". Efectele acțiunilor de epurare se manifestau atât la nivelul celor docili, cât şi la nivelul disidenților. Pentru docili, chiar dacă în adâncul lor nu credeau în noua ideologie, permanenta amenințare că dreptul la existență le putea fi luat la cea mai mică abatere constituia o motivație suficientă pentru a se integra sistemului. Sistemele totalitare au redus chintesența existenței umane de la celebra teză carteziană "cuget, deci exist", la o constatare mult mai pragmatică: "mă supun, deci exist".

În ceea ce priveşte "devianții", după perioadele de execuții în masă, sistemul s-a perfecționat, oferindu-le acestora posibilitatea de "reeducare", ca alternativă la sentința de condamnare la moarte sau la temniță grea.

Variațiuni ale acestor opt principale metode de manipulare a conştiințelor au fost, sunt şi vor fi întâlnite în mai toate sistemele totalitare. În acelaşi timp, ca orice analiză, şi cea care a condus la clasificarea "căilor" de remodelare a gândirii are o anumită doză de arbitrar, depinzând de cel care îşi propune radiografierea ideologiilor totalitare şi a metodelor de impunere a acestora. Evident, există şi alte modalități de abordare a subiectului. În *Structura minciunii,* Piotr Wierzbicki a ținut să-şi completeze explicit analiza minciunilor oficiale cu o constatare extrem de importantă: sistemul comunist nu putea rezista numai prin dezvoltarea unui imens aparat al dezinformării, ci prin completarea acestuia cu un sistem la fel de extins al represiunii.

O constatare recentă din domeniul psihologiei sociale relevă faptul că remodelarea minții umane nu se face prin forță sau prin îndoctrinare excesivă. La oricâte torturi fizice sau psihice ar fi supus, oricâte lecții de îndoctrinare ar urma, omul nu ajunge să creadă cu adevărat într-o ideologie care îi este străină, ci, cel mult, consimte să i se conformeze, să-şi ascundă reacțiile fireşti, să mintă pentru a supraviețui. Pentru a se produce o schimbare majoră în gândire, trebuie îndeplinite două condiții esențiale. Individul trebuie să aibă senzația că depinde numai de el dacă acceptă sau nu să se comporte şi să gândească într-un mod ce contravine credințelor şi concepțiilor lui anterioare. Apoi, presiunea la care este supus pentru a accepta noul comportament sau mod de gândire trebuie să fie permanentă, dar suficient de moderată pentru a nu-l determina la o respingere instinctivă. Prin acțiunea conjugată a acestor doi factori, individul ajunge să-şi modifice radical atitudinea, deoarece i se oferă posibilitatea de a-şi crea o motivație interioară pentru gestul său, prin acea aparență a libertății de decizie.

Spre exemplu, după teroarea primilor ani şi chiar a primelor decenii comuniste, care nu au reuşit să schimbe mentalități, ci doar să impună prin forță acceptarea ideologiei comuniste în

rândurile celor care îi erau ostili, a urmat perioada "destinderii", în care manipularea conştiinţelor a trecut la acţiuni subtile.

Persecuţiile violente au încetat, lagărele au fost desfiinţate, torturile şi prigoana au scăzut considerabil în intensitate şi, în paralel, a început dezvoltarea "politicii" de şantaj. Dacă individul se conforma ideologiei, putea promova în carieră, putea avea acces la unele privilegii, putea duce o viaţă liniştită şi chiar cu unele satisfacţii. Chiar şi admiterea la doctorat trecea mai întâi prin filtrul partidului. Nu se impunea nimic prin forţă — dacă individul nu se manifesta public împotriva regimului. Dimpotrivă, totul sau aproape totul era la libera alegere a cetăţeanului. Putea să se conformeze şi să aibă unele satisfacţii sau să nu se conformeze şi să rămână cufundat într-o existenţă anostă, cenuşie. Treptat, chiar dacă nu era întru totul de acord cu noua ideologie, individul ajungea la concluzia că este mai bine pentru el să i se supună. Urmau apoi avantajele. Şi, treptat, noua ideologie nu i se mai părea chiar atât de nefirească, ba chiar acceptabilă în anumite privinţe. Faptul că în România regimul ceauşist a căzut printr-o revoluţie s-a datorat într-o mare măsură neglijării acestei tactici în ultimii ani de "domnie" ai lui Ceauşescu. Presiunile asupra cetăţenilor au devenit mult prea puternice pentru a le mai da senzaţia unei libertăţi de alegere. Foametea, teroarea frigului în fiecare iarnă, întunericul din locuinţe, lipsa oricărui gen de divertisment măcar la televiziune, toate la un loc au depăşit cu mult bariera minimei rezistenţe şi efectul a fost contrar celui aşteptat. Ostilitatea s-a amplificat la nivelul întregii societăţi şi sistemul a căzut. Cei care nu cred într-o asemenea teorie sunt invitaţi să se gândească bine cât de des au auzit, după revoluţie, în rândurile cetăţenilor obişnuiţi, fraze de genul: "Dacă Ceauşescu dădea mâncare la oameni după ce a plătit datoriile, mai era şi acum la putere..."

Înainte să încheiem această scurtă încercare de a radiografia sistemele totalitare, se cuvine să răspundem la două întrebări.

Care este, de fapt, sursa intimă a ideologiilor totalitare?

O asemenea întrebare implică, poate, cea mai profundă şi mai complexă problemă legată de esenţa fiinţei umane. Dincolo de fundamentele oricărei ideologii totalitare s-ar putea să fie eterna dorinţă a omului de a căuta un ghid, un suport omnipotent (fie că este vorba de o forţă supranaturală, de o idee filozofică, de un mare conducător sau de o ştiinţă precisă şi universal valabilă) care să permită solidarizarea definitivă a tuturor oamenilor şi să elimine teroarea reprezentată de moarte şi de nimicnicie. Această permanentă căutare este prezentă, într-o formă sau alta, în mai toate mitologiile şi religiile, în istoria umanităţii, dar şi în viaţa fiecărui individ în parte.

Rădăcinile tendinţei individuale spre totalitarism ar putea fi căutate în copilăria fiecăruia. Sentimentul de neajutorare al celor mici şi impresia de putere şi de autoritate pe care le-o inspiră părinţii se pot manifesta mai târziu prin tendinţa de a căuta un suport puternic, omnipotent, care să faciliteze rezolvarea tuturor problemelor. De asemenea, sentimentul de haos încercat de unii în copilărie poate induce, la maturitate, un sentiment de intoleranţă faţă de haos. Părinţii prea autoritari îi fac şi pe copii, mai târziu, să dorească un sistem bine definit, în alb-negru, de valori ş.am.d. Cum asemenea stări se regăsesc în copilăria mai tuturor, potenţialul pentru dezvoltarea şi acceptarea tendinţelor şi mai apoi a ideologiilor totalitare se menţine aproape constant. La maturitate, în circumstanţe favorabile, el poate fi reactivat într-o formă îmbogăţită prin experienţa personală. În societăţile echilibrate, tendinţa spre totalitarism este mult atenuată, pentru că şi sentimentul de insecuritate personală este foarte restrâns. Însă în perioadele de criză culturală sau de schimbări istorice rapide, sentimentul de invulnerabilitate creşte şi o dată cu el creşte si tendinţa de a căuta sau de a accepta o forţă omnipotentă care să aducă salvarea. Revoluţia comunistă din Rusia a avut loc în timpul primului război mondial, nazismul a apărut

imediat după aceeaşi primă conflagrație mondială, instaurarea comunismului în celelalte țări europene s-a produs imediat după cel de-al doilea război mondial. Şi exemplele pot continua.

O concluzie a acestei explicații aproximative ar putea fi: stabilitatea favorizează democrația, iar instabilitatea — totalitarismul.

A doua întrebare: *Care este, de fapt, rolul acestor studii referitoare la sistemele totalitare?*

De data aceasta răspunsul e simplu: *Knowledge is power (Ştiința înseamnă putere),* după cum spunea filozoful englez Francis Bacon. Ideologiile totalitariste, chiar dacă îşi trag rădăcinile dintr-o permanentă zbatere a ființei umane de a găsi o forță mai presus de înțelegerea comună, care să-i unească şi să-i protejeze împotriva spaimelor universale, în practică s-au dovedit falimentare. Pentru că ele au fost imaginate tot de oameni sau de grupuri de oameni, care au vrut să se identifice cu acele forțe supreme şi, inevitabil, şi-au depăşit condiția, iar pentru a se menține la putere au apelat la constrângeri şi la teroare. Începutul, dezvoltarea şi declinul sistemelor totalitare au fost însoțite de tragedii soldate cu nenumărate victime omeneşti, dar şi cu regretabile involuții ale comunităților umane. Pentru ca astfel de fenomene să nu se mai întâmple, pentru a rezista manipulărilor de orice fel, dezinformării şi presiunilor subtile, individul trebuie să fie avertizat, să cunoască în amănunt esența şi mecanismul intim ale sistemelor totalitare. Astfel va deveni mai puternic şi mai puțin influențabil. Simpla opoziție față de totalitarism, fără a-i cunoaşte esența şi căile de acțiune, nu este decât tot o expresie a vulnerabilității individului, uşor de exploatat de artizanii manipulării.

Cercetătorii în psihologia socială au imaginat numeroase modalități de educare a cetățenilor pentru a rezista manipulării. Toate însă au la bază analiza minuțioasă a strategiilor de remodelare a gândirii. Fără această analiză, chiar şi metodele de educare ar reprezenta tot un anume gen de manipulare, chiar dacă scopul lor este nobil. Dar, teoretic, şi țelul ideologiilor totalitare era nobil...

De aceea cel mai eficient mijloc de "imunizare" față de influențele exterioare este studiul analizelor referitoare la asemenea influente...

Eminențele negre ale propagandei

În primul capitol al acestei cărți erau descrise câteva imagini semnificative din filmul *Triumful voinței,* realizat de Leni Riefenstahl, în cadrul acțiunilor de propagandă nazistă. Dincolo de faptul că Adolf Hitler era prezentat ca un zeu coborând din cer pentru a-şi binecuvânta milioanele de supuşi, tehnică menită, printre altele, să creeze o aură mistică Führer-ului, secvențele devin de-a dreptul înspăimântătoare pentru spectatorul neutru atunci când înfățişează sute de mii de oameni în uniformă, comportându-se precum roboții, mărşăluind, cântând şi scandând lozinci, părând simple păpuşi, manevrate prin fire invizibile de liderii regimului nazist. Cum a fost posibil aşa ceva?

În capitolul precedent am analizat metodele prin care propovăduitorii unei ideologii totalitare acţionează pentru a obţine controlul total asupra minţii, a comportamentului şi a sentimentelor unei mase imense de oameni. Cele opt căi, *Controlul comunicaţiilor umane, Manipularea "mistică", Cerinţa de puritate, Cultul confesiunii, Ştiinţa sacră, Remodelarea limbajului, Doctrina mai presus de oameni* şi *Delimitarea socială* sunt, în diverse variante, caracteristice tuturor sistemelor totalitare. Pentru a înţelege şi mai bine mecanismele de manipulare în masă, se cuvine prezentarea unui studiu de caz. Cum pentru exemplificarea pe larg a celor opt metode ar fi necesar spaţiul unui volum de sine stătător, ne vom limita doar la *Controlul comunicaţiilor umane.*

Până la apariţia Partidului Naţional Socialist German, au existat în istoria omenirii nenumărate alte sisteme totalitare, ce au distrus sute de mii sau milioane de vieţi în numele unor ideologii, însă niciodată până atunci tehnicile de manipulare nu au fost atât de perfecţionate şi de extinse, pentru a controla tot ceea ce înseamnă cuvânt tipărit sau vorbit, imagine artistică sau sunet muzical, în scopul controlului total al individului. Sistemele comuniste, mai ales cele din perioada lui Stalin, Mao sau Kim Ir Sen, au ajuns la "performanţe" similare *după* experienţa nazistă şi într-un interval de timp sensibil mai lung.

Totodată, trebuie reamintit faptul că, deşi teroarea nazistă a provocat milioane de victime umane, totuşi alte zeci de milioane de oameni au fost determinaţi să creadă sincer în discursurile lui Hitler, să se supună cu devotament unor experienţe altminteri umilitoare, să-şi dea viaţa de bună-voie pentru cel de-al Treilea Reich. Cum a fost posibilă această isterizare fără precedent a maselor şi cine a fost artizanul ei, iată două întrebări cărora li se va da un posibil răspuns în cele ce urmează.

Fundamentele ideologiei naziste şi principalele metode propagandistice de impunere a ei au fost gândite de Adolf Hitler şi prezentate în cartea sa, *Mein Kampf.* Însă Hitler nu se putea ocupa personal, zi de zi, cu dirijarea propagandei. El urma să fie cel adulat, figura mesianică în stare să mobilizeze întreaga energie a naţiunii germane, omul de la tribună, conducătorul suprem. Pentru a-şi putea îndeplini rolul, avea nevoie de un om de încredere, inteligent şi energic, care să preia ideile sale şi să le ducă la îndeplinire, aducându-şi, la nevoie, propria sa contribuţie. Acest om a fost găsit în persoana lui Paul Joseph Goebbels, un bărbat scund, firav, cu ochi mari şi zâmbet diabolic, căruia îi plăcea ca lumea să i se adreseze cu *Herr Doktor.*

Goebbels s-a născut în 1897, într-o familie de catolici din Rheydt, un mic centru al industriei textile din valea Rinului. Tatăl său muncea într-un atelier de fitile de lampă şi nota într-un carneţel cu coperte albastre fiecare ban pe care îl câştiga. Deşi părinţii se îngrijeau ca toţi trei băieţii lor să primească o educaţie sănătoasă şi să nu ducă lipsă de nimic, totuşi permanenta grijă pentru bani a tatălui şi normele morale rigide ale familiei aflate la periferia clasei de mijloc i-au lăsat micului Joseph un gust amar, din care se va dezvolta mai târziu cinismul ce îl va caracteriza.

O altă cauză a spiritului introvertit o reprezenta ura faţă de propriul său corp. Pe lângă faptul că era scund, avea şi un şchiopătat evident. Piciorul său stâng era cu vreo şapte centimetri mai scurt decât dreptul, ca urmare a unei boli din copilărie (probabil poliomielită sau osteomielită). Din cauza handicapului a fost respins de la serviciul militar, în timpul primului război mondial, lucru care l-a făcut să se urască şi mai mult pe sine, dar să urască şi lumea înconjurătoare. Ceva mai târziu, când a plecat la Universitatea din Heidelberg, să studieze literatura germană, a inventat o poveste, potrivit căreia şchiopăta din cauza unei răni suferite pe câmpul de luptă. La facultate a excelat în studiul latinei şi al religiei, însă atitudinea sa arogantă l-a făcut să fie ocolit de colegi. Deşi a absolvit Universitatea cu rezultate foarte bune şi, în 1922, şi-a luat doctoratul,

cariera sa de scriitor nu a avut şanse de reuşită. A scris un roman, câteva piese de teatru, poeme şi mai multe articole pentru ziare, toate respinse de editori.

În 1924 şi-a găsit adevărata chemare, atunci când s-a angajat ca redactor la o publicaţie aparţinând alianţei de extremă dreaptă, ce includea partidul nazist. În foarte scurt timp a ajuns mâna dreaptă a lui Gregor Strasser. De profesie farmacist, Strasser era la acea vreme un foarte influent lider al naziştilor şi rivalul ideologic al lui Adolf Hitler. Goebbels şi-a slujit cu credinţă noul şef ajungând până la a-l denigra pe Hitler ca având mentalităţi "mic-burgheze" şi a cere expulzarea acestuia din partid. Cuvântările lui Goebbels au început să aibă o tot mai mare audienţă, el însuşi fiind plăcut surprins de darul oratoric pe care şi-l descoperise. Atunci când vorbea, avea senzaţia că este un adevărat predicator, un apostol, un comandant de oşti. *Sufletul muncitorului german este în mâinile mele şi îl pot simţi moale precum ceara,* scria el entuziasmat de fascinaţia pe care o creau discursurile lui asupra mulţimii.

Abilitatea sa de a manipula auditoriul i-a atras atenţia lui Adolf Hitler, care a declanşat o veritabilă campanie pentru a-l atrage de partea lui. Cu timpul, Goebbels a înţeles că viitorul îi va aparţine lui Hitler. Mai mult, influenţa de care se bucura Führer-ul l-a făcut să îl admire sincer, aşa cum o arată însemnările din jurnalul său personal. Nu a mai durat mult până la despărţirea de Strasser.

La douăzeci şi nouă de ani, Joseph Goebbels a fost numit de Hitler conducător al Organizaţiei berlineze a partidului nazist. În acelaşi timp, Fiihrer-ul a început să-l instruiască temeinic asupra importanţei covârşitoare pe care o are propaganda, pregătindu-l pentru viitorul pas pe scara ierarhică.

Adolf Hitler era un geniu al propagandei. El începuse să practice această artă încă din 1919, când a fost angajat ca ofiţer responsabil cu educaţia politică, în cadrul Regimentului I de puşcaşi din Bavaria. Întreaga lui activitate din acea perioadă s-a bazat pe analiza mijloacelor utilizate de propagandiştii englezi în timpul primului război mondial. Aceştia folosiseră un întreg arsenal de articole de presă, caricaturi groteşti, emisiuni radiofonice, imagini trucate pentru a-i prezenta pe soldaţii germani ca pe nişte barbari *(huni,* cum erau denumiţi pentru a se induce instinctiv asocierea cu imaginea triburilor de migratori). În plus, nemţii erau acuzaţi permanent de atrocităţi monstruoase, prezentate cu o asemenea abilitate, încât până şi soldaţii germani ajunseseră să creadă că, într-adevăr, acestea fuseseră comise de unii camarazi de arme de-ai lor. Adolf Hitler a sesizat efectul devastator pe care l-a avut propaganda engleză chiar asupra moralului soldaţilor şi civililor germani. Pe baza acestor observaţii a scris cartea sa de căpătâi, *Mein Kampf,* în care a preluat, printre altele, şi una dintre ideile fundamentale ale inamicului: *Spune o minciună şi ea va prinde,* la care a adăugat că propaganda *trebuie să se adreseze maselor* şi că ea *trebuie să se concentreze doar asupra câtorva puncte care să fie repetate la nesfârşit.*

Sub îndrumarea lui Hitler, Joseph Goebbels a învăţat curând că *propaganda nu are nimic comun cu adevărul.* Trebuind să revigoreze anemica organizaţie nazistă din Berlin, el a imaginat nenumărate căi de acţiune. A iniţiat tipărirea de afişe incitante, a publicat articole de genul *Micul ABC pentru Naţional-Socialişti* şi a iniţiat un ziar al partidului, numit *Der Angriff (Atacul),* în care vor fi publicate frecvent caricaturi groteşti ale evreilor şi ale marxiştilor. Apoi a provocat nenumărate confruntări între oamenii săi şi adversarii lor politici, comuniştii, pentru a cuceri supremaţia politică. *Trebuie să ieşim din anonimat,* le spunea adepţilor, *lăsaţi-i să ne înjure, să ne calomnieze, să ne bată, important este să se vorbească despre noi.* În urma ciocnirilor violente cu comuniştii îi punea pe soldaţii săi să îşi arate în public rănile pentru a apărea ca nişte martiri. Atunci când pe ecranele berlineze a fost programată premiera filmului american pacifist *Nimic nou pe Frontul de Vest,* a răspândit în sălile de cinema şoricei şi şerpi inofensivi, făcându-i pe oameni să le părăsească în panică. La un moment dat, unul dintre soldaţii nazişti din trupele

de asalt, Horst Wessel, s-a certat pentru o prostituată cu un individ şi a fost ucis de acesta. Aflând că ucigaşul făcea parte din Partidul Comunist, Goebbels a creat imediat un mit, în care Wessel era prezentat ca victima inocentă a adversarilor politici ai naziştilor. Mai mult, a preluat un cântec scris de Wessel şi l-a transformat în imnul mişcării naziste.

În paralel, Goebbels şi-a perfecţionat talentul oratoric. El îşi repeta ore în şir discursurile în faţa unui triptic de oglinzi, atent la fiecare gest, la fiecare intonaţie a vocii. Hitler era mulţumit de progresele lui şi spunea că Goebbels a devenit singurul vorbitor pe care îl poate auzi fără să adoarmă. În 1930, Führer-ul l-a numit şef al propagandei naziste, pe postul pe care el însuşi îl ocupase până atunci. Păstrându-şi şi funcţia de conducător al Organizaţiei berlineze, Goebbels s-a angrenat serios în viitoarea campanie electorală. El a folosit toate mijloacele pentru a-i crea lui Hitler o aură mistică, de unic salvator al Germaniei din ghearele evreilor şi ale comuniştilor. Se pare că Goebbels a fost cel care a inventat acea celebră lozincă menită să energizeze masele: *Ein Volk, ein Reich, ein Führer (Un popor, o ţară, un conducător).* Mesajul va fi preluat, mai târziu, în diverse forme, şi de alţi lideri ai unor sisteme totalitare. Spre exemplu, în România ultimilor ani ai regimului comunist, arhicunoscuta siglă PCR a fost tot mai mult utilizată, mai ales prin intermediul odelor politice, pentru a induce în rândul maselor un gen de fascinaţie mitică a nou-apărutei trinităţi *Poporul-Ceauşescu-România* sau *Partidul-Ceauşescu-România.*

Pentru meritele sale, pe 13 martie 1933, la şase săptămâni după ce Hitler a ajuns cancelar al Germaniei, Joseph Goebbels a fost numit ministru al Informaţiei şi Propagandei. Prin decret, el devenea responsabil "pentru toată influenţa exercitată asupra vieţii intelectuale a naţiunii, pentru toate relaţiile publice din stat, cultură şi economie şi pentru administrarea tuturor instituţiilor ce servesc acestor scopuri".

Goebbels a organizat urgent ministerul, i-a găsit un sediu somptuos şi a alcătuit personalul din tineri străluciţi, recrutaţi din alte ministere. Pentru că mulţi dintre noii săi subordonaţi nu aveau suficientă experienţă, le-a adus profesori şi a instituit un sistem foarte strict de reguli interne. Între altele, a impus ca rapoartele ce i se înaintau să aibă maximum cinci pagini dactilo-grafiate şi să fie scrise extrem de fluent şi de corect din punct de vedere gramatical.

În şase luni, Ministerul Propagandei, supranumit şi Promi, s-a dezvoltat rapid şi a ajuns să aibă şi treizeci şi două de filiale regionale. Dar Goebbels voia să controleze absolut toată viaţa culturală a Germaniei, aşa că l-a convins pe Hitler să înfiinţeze Camera de Cultură a Reich-ului, cu şapte departamente: literatură, teatru, muzică, film, arte frumoase, presă scrisă şi radio. Oricine "producea, distribuia sau vindea proprietate culturală" era obligat să se înscrie în departamentul potrivit al Camerei de Cultură şi să se supună regulilor dictate de preşedintele acesteia, Joseph Goebbels. Evreii, non-arienii sau cei care nu erau agreaţi din motive politice nu puteau deveni membri ai Camerei şi, în consecinţă, nu aveau voie să desfăşoare nici o activitate din sfera culturii.

În tripla sa calitate de şef al propagandei partidului nazist, de preşedinte al Camerei de Cultură şi de ministru al Propagandei, Goebbels deţinea mecanismele necesare controlului întregii activităţi culturale a Germaniei. Prima ţintă spre care şi-a concentrat atenţia a fost presa scrisă. La acea vreme, în Germania existau circa patru mii şapte sute de cotidiane şi săptămânale şi peste şapte mii de reviste, mai mult decât în orice altă ţară de pe glob. Publicaţiile reprezentau o paletă foarte largă de interese politice, religioase, sindicale. În 1933, incendierea Reichstag-ului, pe care Hitler a pus-o în seama comuniştilor (abia mult mai târziu se va dovedi că a fost o înscenare abilă), a oferit motivul pentru interzicerea presei de stânga (comuniste şi social-democrate). Cu toate acestea, publicaţiile naziste reprezentau sub trei la sută din total.

Spre sfârşitul lui 1933, Goebbels a luat două măsuri de forţă. În primul rând a unit cele două agenţii naţionale de ştiri existente la acea dată într-una singură, pe care a denumit-o Biroul German de Ştiri şi a pus-o în subordinea ministerului său. În acest fel a reuşit să dobândească un anume control asupra informaţiilor. Al doilea pas l-a constituit promulgarea Legii Editorilor, prin care aceştia erau făcuţi răspunzători pentru fiecare cuvânt din publicaţiile lor. În acelaşi timp li se interzicea să publice vreun material ce ar fi putut leza interesele statului. Mai mult, pentru a fi autorizaţi să-şi desfăşoare activitatea, era necesar să fie înscrişi într-un nomenclator, la Ministerul Propagandei. Orice scăpare, cât de măruntă, precum menţionarea vreunei diferenţe între germani şi austrieci după anexarea Austriei din 1938, atrăgea după sine excluderea editorului respectiv din nomenclator şi interdicţia de a mai profesa.

Următoarea mutare a fost transformarea conferinţelor de presă guvernamentale în ore de instruire a ziariştilor despre ce şi cum să scrie. De două ori pe zi, la prânz şi seara, reprezentanţilor presei li se spuneau ştirile zilei, bine selectate, apoi erau puşi să semneze pentru primirea unor teancuri de foi galbene, secrete, conţinând directive amănunţite privind evenimentele despre care era permis să se scrie, precum şi lumina în care să fie prezentate. După citirea instrucţiunilor, redactorii erau obligaţi să le ardă în prezenţa unui martor. Se ajungea până la a le impune ziariştilor şi lungimea articolelor, aranjarea acestora în pagină, mărimea titlului ş.a.m.d. Treptat, redactorii şi editorii au ajuns doar să preia articolele deja scrise de propagandiştii lui Goebbels, să le semneze şi să le pună în pagină acolo unde li se indica. Situaţia presei devenise atât de dramatică, încât până şi Goebbels recunoştea, în jurnalul său intim: *orice om căruia încă i-a mai rămas o fărâmă de onoare va fi foarte atent ca nu cumva, în viitor, să ajungă ziarist.*

Lună de lună, cenzura devenea tot mai strictă. O directivă din 1935 interzicea publicarea fotografiilor cu lideri nazişti la mese festive, în spatele unor rânduri de sticle, pentru a nu crea populaţiei "impresia absurdă" că membrii guvernului s-ar ţine de chefuri. Era interzisă orice referire la cerşetori sau la săraci, fără menţionarea actelor de caritate pe care le făcea partidul nazist pentru aceştia. În 1938, în preajma invadării Cehoslovaciei, ziarelor li s-a impus să amplifice excesiv orice incident creat de cehi la graniţă. Uneori, Goebbels ajungea şi în situaţii dificile, precum cea ivită la sfârşitul lui august 1939, când nu se ştia dacă Hitler va lua sau nu hotărârea de a ataca Polonia. Instrucţiunea Generală nr. 674, adresată editorilor de ziare cu câteva ore înaintea luării deciziei, prevedea: *În numărul de mâine, articolul de fond va trebui să prezinte, cât mai elocvent cu putinţă, hotărârea Führer-ului, oricare ar fi ea, ca reprezentând singura soluţie corectă pentru Germania.*

În paralel cu indicaţiile pentru ziarişti, Goebbels a pus la punct şi un serviciu foarte extins de supraveghere a presei. Fiecare publicaţie se citea cu mare atenţie şi orice greşeală sau nesupunere era semnalată imediat. Pedepsele variau în funcţie de gravitatea faptei. Erorile minore se soldau cu confiscarea tirajului, dar menţionarea unui nume interzis (de exemplu al unei personalităţi socialiste sau al unui autor evreu) atrăgea după sine interzicerea dreptului de a mai profesa pentru editorul în cauză. În alte cazuri putea fi şi mai rău. Pentru o greşeală de machetare, în urma căreia o explicaţie privind un carnaval a apărut sub fotografia unei procesiuni solemne a trupelor de asalt naziste, redactorul-şef şi editorul unui ziar local din Essen au fost trimişi într-un lagăr de concentrare.

Chiar şi publicitatea se cenzura. Goebbels a interzis apariţia anunţurilor prin care erau căutate menajere pentru familiile fără copii, pentru că politica demografică a naziştilor încuraja naşterile.

Cu toate aceste acţiuni în forţă de subordonare a presei, Goebbels nu a devenit omnipotent. Adolf Hitler a avut întotdeauna grijă să nu lase prea multă putere vreunuia dintre subordonaţii

săi, pentru a nu ajunge în situația de a-şi vedea amenințată poziția supremă din ierarhie. Conform principiului "dezbină şi stăpâneşte", el a încurajat rivalitățile dintre subordonații săi apropiați, dintre autoritățile reprezentate de aceştia. Astfel, în timp ce lui Goebbels i-a încredințat misiunea să înregimenteze presa, un alt cunoscut al său a fost ales să aducă în proprietatea partidului tot mai multe publicații. Este vorba de Max Amann, cu care Führer-ul se împrietenise în timpul primului război mondial, când amândoi făceau parte din aceeaşi unitate.

Amann era şi el, ca şi Goebbels, un individ scund, firav şi handicapat. Îşi pierduse mâna stângă într-un accident de vânătoare. Hitler l-a numit director al editurii oficiale a partidului nazist, Eher Verlag, din München, deşi Amann nu avea nici aptitudini literare, nici talent de orator. Chiar şi ideologia nazistă îi era indiferentă. Însă avea un foarte ascuțit simț al afacerilor şi mult fler în angajarea unor subordonați de valoare. La Eher Verlag a fost publicată cartea lui Hitler, *Mein Kampf,* şi tot aici era editat şi ziarul oficial al partidului, *Volkisher Beobachter (Observatorul poporului).* În foarte scurt timp, Amann a transformat publicația dintr-un săptămânal plicticos, într-un cotidian plin de succes, cu un tiraj de peste un milion de exemplare, în ediții tipărite la München, Viena şi Berlin. Tirajul imens se explica şi prin faptul că, după venirea naziştilor la putere, foarte mulți oameni s-au abonat la ziarul lor pentru a se proteja într-un fel.

Hitler l-a numit pe Max Amann responsabil cu întreaga presă a partidului şi l-a făcut şeful Departamentului de presă din cadrul Camerei de Cultură conduse de Goebbels. Puterea lui Amann a început să crească pe măsură ce noi publicații intrau în proprietatea lui Eher Verlag, mai ales după ce evreii au fost forțați să-şi vândă pe nimic editurile.

Pentru a prelua tot mai multe publicații independente, Amann a dat şi el nişte ordonanțe, pe 24 aprilie 1935, în calitatea lui de şef al Departamentului de presă al Camerei de Cultură, ordonanțe prin care îi obliga pe proprietarii de case editoriale să-şi dovedească originea ariană până la anul 1800, le interzicea să dețină, fiecare, mai mult de un ziar şi îşi aroga dreptul de a suspenda cu de la sine putere unele publicații, acolo unde considera concurența prea puternică. Peste cinci sute de editori s-au văzut nevoiți să abandoneze afacerile sau să-şi vândă editurile lui Eher Verlag.

Până în 1939, numărul ziarelor germane s-a redus aproape la jumătate. Iar dacă în 1932 partidul avea în proprietate numai 3 la sută din publicații, acum a ajuns să dețină circa 66 la sută. Şi în anii următori, în perioada războiului, procentul a fost ridicat la 82,5. Profitul casei editoriale a partidului nazist a ajuns să fie comparabil cu cel al celor mai mari corporații germane, precum I.G. Farben. Max Amann, la rândul său, şi-a tras fără scrupule o parte însemnată din câştiguri, datorită faptului că poseda, în secret, o treime din acțiunile de la cea mai importantă tipografie cu care lucra editura.

Însă faptul că majoritatea publicațiilor aparținea naziştilor, iar cenzura funcționa pentru absolut toate, a făcut ca ziarele să devină extrem de plicticoase, lucru ce a dus la scăderea drastică a numărului de cititori. Îndemnurile lui Goebbels la adresa jurnaliştilor de a fi mai inventivi s-au dovedit zadarnice. Fiecare era conştient că orice greşeală îi poate fi fatală. Atunci ministrul Propagandei a hotărât să permită câtorva ziare foarte respectabile o minimă independență editorială. Cel mai important dintre acestea era *Frankfurter Zeitung,* care se bucura şi de o solidă reputație internațională. Aparenta lui independență, continuitatea prezenței sale, evident fără evreii a căror familie îl avea în proprietate din 1856, au dus la creşterea prestigiului lui Hitler în străinătate. În acelaşi timp, regimul nazist a găsit un mijloc extrem de eficient pentru influențarea opiniei publice din afara granițelor Germaniei. În schimbul libertății de a comenta unele evenimente culturale şi religioase, editorii lui *Frankfurter Zeitung* au acceptat să urmeze direcțiile politicii externe impuse de Hitler şi pentru faptul că ei credeau în discursurile acestuia

referitoare la crearea unei Germanii puternice, dar paşnice. Însă când Hitler a ordonat invadarea Poloniei, redactorul-şef al ziarului a rămas şocat. *Frankfurter Zeitung* a mai supravieţuit până în 1943, când Hitler a dispus desfiinţarea lui.

După ce a reuşit subordonarea necondiţionată a presei, Goebbels s-a orientat rapid spre celelalte două noi mijloace de informare în masă: radioul şi filmul. Dezvoltarea radiodifuziunii şi a cinematografiei sonore a coincis cu perioada de ascensiune a nazismului. Mai mult, caracterul lor de noutate, faptul că încă nu ajunseseră la o diversitate şi la tradiţii greu de controlat le făceau foarte vulnerabile imixtiunilor unor artizani ai manipulării. La toate acestea se adăuga şi faptul că liderii nazişti, în special Hitler, le agreau pentru că aveau posibilitatea să-şi etaleze, prin intermediul lor, talentul oratoric.

În Germania, încă de la începuturile sale, din 1925, sistemul de radiodifuziune aparţinea statului, aşa că misiunea lui Goebbels nu a întâmpinat prea multe dificultăţi. În martie 1933, Ministerul Propagandei a preluat controlul asupra întregii reţele radiofonice, incluzând releele şi staţiile locale de emisie. Oamenii lui Goebbels i-au înlocuit masiv pe profesioniştii din radiodifuziune, iar pentru a asigura o cât mai mare audienţă emisiunilor, ministerul a forţat producătorii să scoată pe piaţă cât mai multe difuzoare populare, la un preţ cât mai scăzut. În şase ani, numărul posesorilor de radiouri s-a triplat. Circa şaptezeci la sută din populaţie avea în casă cel puţin un aparat de radio, procentul fiind cel mai ridicat din lume.

În 1933, Führer-ul a ţinut patruzeci şi cinci de cuvântări la radio, deşi începutul a fost ceva mai dificil. Cu toate că era un orator înnăscut, Adolf Hitler se obişnuise să vorbească în "priză" directă cu mulţimea. Aflat de unul singur în faţa microfonului, s-a bâlbâit. Dar Goebbels a remediat imediat situaţia. La următoarele emisii a umplut studioul cu oameni.

Pe lângă stimularea producţiei de radiouri, Joseph Goebbels a iniţiat şi un vast program de audiţii în comun, convins fiind că efectul discursurilor este cu atât mai mare, cu cât mulţimea adunată într-un loc, să le asculte, este mai mare. Nenumărate difuzoare au fost instalate pe stâlpii de telegraf din intersecţii, în fabrici, magazine, birouri, berării şi în alte locuri publice. În timpul programelor importante, se ordona încetarea lucrului, astfel încât oamenii să poată auzi emisiunile. Mii de gardieni ai radiourilor publice se ocupau de organizarea grupurilor de ascultători, îşi notau preferinţele oamenilor şi raportau conştiincios orice eventuală nemulţumire legată de faptul că emisiunile durau prea mult.

În scurt timp, circa un sfert din cele nouăsprezece ore de emisie zilnică erau dedicate cuvântărilor şi comentariilor cu conotaţie clar propagandistică. Restul programului cuprindea ştiri (dintre cele furnizate de agenţia naţională, aflată şi ea sub totalul control al lui Goebbels) şi muzică. În general muzică simfonică, opere de Beethoven şi Wagner, marşuri, dar şi muzică populară ori valsuri. Goebbels era foarte atent ca ascultătorii să nu se plictisească şi să închidă radioul, de aceea urmărea cu grijă programele şi intervenea ori de câte ori considera că era cazul.

Însă, cu toată preocuparea pentru a subordona presa scrisă şi radioul, adevărata obsesie a lui Joseph Goebbels o constituia cinematografia. În fiecare din cele trei case ale sale avea câte un aparat de proiecţie şi îşi făcea timp să vadă cel puţin un film pe zi, chiar şi atunci când era extrem de ocupat. Pelicula lui preferată era *Pe aripile vântului,* dar a urmărit de mai multe ori şi *Nimic nou pe Frontul de Vest* pentru a-i studia modalităţile de transmitere a mesajului pacifist, din cauza căruia a fost interzis în Germania acelor ani.

Goebbels a înţeles că filmul, prin calităţile sale vizuale, mergând direct la sufletul spectatorilor, poate deveni un mijloc de propagandă extrem de inteligent şi eficace. Singurul său regret era acela că foarte mulţi dintre actorii şi regizorii talentaţi ai Germaniei au plecat spre

Hollywood sau spre alte capitale ale filmului din cauză că aveau evrei printre strămoşi, iar persecuțiile antisemite căpătau tot mai multă amploare. Goebbels a încercat să-l convingă pe Fritz Lang, autorul celebrului *Metropolis,* să facă filme pentru nazişti, chiar dacă originea sa era evreiască. Lang i-a cerut un răgaz de gândire de douăzeci şi patru de ore şi în aceeaşi noapte a părăsit Germania cu trenul de Paris. Un alt actor renumit al timpului, Leo Russ, tot evreu, a fugit la Viena, şi-a vopsit părul şi barba în blond, şi, sub un alt nume, s-a specializat în roluri de arieni, spre mândria criticilor de film nazişti din capitala austriacă. Abia mai târziu şi-a declinat adevărata identitate şi s-a îndreptat spre Hollywood unde a început să lucreze pentru Metro Goldwyn Mayer.

Pentru a împiedica exodul acesta, Goebbels le-a promis realizatorilor de filme o libertate mult mai mare decât cea dată editorilor şi celor de la radio. Dar promisiunea nu a ținut prea mult. Prin Ministerul Propagandei şi prin Camera de Cultură, Goebbels le-a impus producătorilor să-i prezinte spre aprobare fiecare scenariu, apoi a început chiar el să decidă ce peliculă trebuie filmată, ce scene trebuie refăcute sau scoase din film, ce actori să interpreteze rolurile. În 1937, patru dintre cele mai cunoscute studiouri de film germane au intrat în proprietatea Ministerului Propagandei, iar puterea lui Goebbels a crescut şi pentru faptul că el putea finanța diverse pelicule sau putea excepta încasările de la impozitare pe motiv că filmul are o "valoare politică şi estetică specială".

Joseph Goebbels viziona fiecare film produs în Germania, de la scurtele documentare educative până la peliculele artistice de lungmetraj. În mod surprinzător, acestea din urmă nu purtau mesaje propagandistice. Goebbels avea interesul ca oamenii să vină în sălile de cinema unde asistau, înainte de proiectarea filmului, şi la jurnale de ştiri sau la documentare ce reprezentau propagandă pură. Cum mulți dintre spectatori începuseră să întârzie, a ordonat ca uşile sălilor să nu se mai deschidă în pauza dintre film şi documentar.

Circa o mie cinci sute de caravane cinematografice colindau zonele rurale ale Germaniei pentru a proiecta în special filme documentare, jurnale de ştiri, pelicule despre tinerețea lui Hitler sau alte teme de propagandă nazistă. Neexistând alternativă, oamenii le priveau şi pe acestea.

S-au realizat şi două filme având ca eroi militari din trupele de asalt, însă numărul extrem de redus al spectatorilor care au venit să le vadă l-a făcut pe Goebbels să concluzioneze că: *Locul cămăşilor brune este în stradă, nu pe ecran.*

Şi totuşi, pe măsură ce se apropia războiul, Goebbels a trebuit să introducă tot mai multă propagandă în producția cinematografică, mai ales după ce Hitler i-a reproşat că temele naziste sunt prea puțin reprezentate în filmele germane. În 1938, Goebbels a ordonat intrarea în producție a câtorva pelicule virulent antisemite. Deja terenul era pregătit de presa în care caricaturile hidoase ale evreilor apăreau aproape zilnic. Săptămânalul *Der Stürmer (Atacatorul),* spre exemplu, ajunsese la un tiraj de şapte sute de mii de exemplare, cu toate că propaganda antisemită avea accente atât de scabroase, încât îi scârbise până şi pe unii lideri nazişti.

La realizarea peliculei *Jidanul Süss,* a trebuit ca Goebbels să-i amenințe pe producători şi pe actori pentru a continua filmările. Pelicula prezenta cazul unui bancher evreu care îşi extorca fără scrupule concetățenii, îi tortura şi le viola femeile, până ce revolta maselor a impus condamnarea lui la moarte. Efectul filmului a fost atât de puternic, încât grupuri de tineri, după ce ieşeau din sala de proiecție, se năpusteau asupra evreilor de pe stradă si îi băteau cu sălbăticie.

Strategiile de influență ale NKVD (KGB) pentru țările din lagărul sovietic

Despre tehnicile de manipulare utilizate intens de ideologii de la Kremlin s-ar putea scrie volume întregi. Pentru capitolul de față am ales numai un exemplu, anume directivele secrete ale NKVD (KGB), din 1947, pentru țările din sfera de influență sovietică.

Documentul, reprodus după revista *Literatură şi artă,* Chişinău, 7 iunie 1990, citat şi de istoricul Gh. Buzatu în lucrarea sa *Războiul mondial al spionilor,* a fost descoperit în camera de lucru a lui Boleslav Bierut, fostul preşedinte al Poloniei comuniste (1944-l956). Pregătit la Moscova, cu caracter strict secret, în birourile înalte ale NKVD (KGB), acest document conține directive exprese pentru toate filialele Comitetului de Stat pentru Securitate din statele-satelit ale URSS. În cele patruzeci şi cinci de puncte ale "Testamentului roşu" kremlinez sunt cuprinse acele acțiuni ce aveau să fie întreprinse de cea mai malefică şi întinsă rețea de spionaj din lume, din toate timpurile, cu consecințe tragice pentru toate popoarele din sfera Puterii sovietice. Deşi documentul era destinat, cum se vede, filialei din Varşovia, aflat, nu se putea altfel, în seiful şefului partidului şi statului polonez, fireşte, agent şi executant impus de KGB, el a fost pus în practică în tot lagărul socialist. Şi nu numai. Directivele au fost transmise destinatarilor pe 2 iunie 1947, cu mențiunea "Strict secret", sub codul K-AA/CC 113. Indicație NK/003/47. E posibil ca, dincolo de directivele de bază, aceleaşi pentru toate filialele NKVD (KGB) din fostele țări comuniste, pentru fiecare dintre ele să existe câte o variantă. După "nevoile" Moscovei şi după "pericolele" care existau în fiecare dintre aceste țări din orbita URSS. Dar, judecând efectele dezastruoase pe care le-a avut ocupația sovietică asupra acestor țări, se poate acredita ideea că "directivele" au fost urmărite şi aplicate întocmai. Consecințele se văd şi astăzi.

Înainte de a trece la comentarea pe scurt a fiecărei instrucțiuni conținute în "Testamentul roşu", se cuvine să observăm că acțiunile de manipulare pe scară largă a populației din țările-satelit ale Uniunii Sovietice se combinau perfect cu cele de spionaj şi cu cele de terorizare a populației (mergând până la pregătirea şi inițierea unor masacre halucinante).

De asemenea trebuie precizat că scurtele comentarii ce însoțesc fiecare directivă reprezintă doar fațeta cea mai evidentă a adevăratelor intenții ale celor care au imaginat respectiva strategie. O analiză extinsă ar scoate la iveală nenumărate alte rațiuni oculte. Lăsăm în seama cititorului tentativa de a le descifra. Şi acum, documentul...

Directivele de bază ale KGB pentru țările din lagărul sovietic Moscova, 2.6.1947 (Strict secret) K-AA/CC 113. Indicație NK/003/47

1. Este interzisă primirea pe teritoriul ambasadelor a autohtonilor racolați de noi ca informatori. Întâlnirea cu aceşti oameni este organizată de serviciul special desemnat în acest scop, iar întâlnirile pot avea loc doar în locuri publice. Informațiile sunt preluate de către ambasadă, prin organele serviciilor speciale.

Activitatea de spionaj trebuia să se desfăşoare în cel mai deplin secret, de obicei respectându-se "principiul dominoului", conform căruia fiecare verigă a serviciului de informații

trebuia să cunoască numai cât îi era strict necesar în activitate. În acelaşi timp, contactele de lucru ale fiecărui agent se limitau numai la verigile imediat alăturate. Astfel descoperirea unui spion făcea mult mai dificilă căderea întregii rețele. Instrucțiunea, pe lângă referirile la păstrarea confidențialității racolărilor de informatori, relevă rolul important jucat de ambasadele Uniunii Sovietice în formarea unor puternice rețele de spionaj pe teritoriul statelor unde funcționau.

2. Se va urmări ca între soldații noştri şi populația civilă să nu se producă legături de nici un fel. Este inadmisibil ca ofițerii noştri să viziteze autohtoni la locuințele lor; este, de asemenea, inadmisibil ca simplii soldați să stabilească relații cu femei din rândul localnicelor. Nu se admite stabilirea de relații între soldații noştri şi populația civilă, respectiv soldații autohtoni.

Pentru formarea unei armate eficiente, dezumanizarea inamicului este condiția esențială. Încetând să-şi mai privească viitoarele victime ca pe nişte fiinţe umane asemenea lui, soldatului îi va fi mult mai uşor să îndeplinească ordinele de atac, să ucidă. De aceea este interzisă orice legătură afectivă cu duşmanul. Astfel de legături între membrii celor două tabere rivale ar face imposibil succesul tehnicilor de dezumanizare a viitoarelor victime şi, mai mult, ar putea genera fenomene total nedorite (dezertări, nesupuneri la ordine etc). În acelaşi timp trebuie reamintit că cele mai puternice tehnici de manipulare se bazează pe izolarea individului (în cadrul unei cazărmi sau pe front, departe de viața normală), urmată de supunerea lui la un nou mod de comportament (dirijat prin regulamentele militare). Contactele interumane ar putea anihila foarte repede efectele izolării şi ar putea sta la baza unor puternice relații emoționale ce ar zădărnici eforturile de obținere a unei supuneri necondiționate din partea soldatului față de ordinele superiorilor.

Toate acestea demonstrează fără putință de tăgadă că URSS considera toate statele-satelit nişte potențiali inamici. Iar inamicii ar fi trebuit să fie îngenuncheați fără milă, chiar cu prețul unor masacre de proporții (aşa cum de altfel s-a şi întâmplat).

Aceasta era adevărata față a "prieteniei" pe care marele vecin de la Răsărit o nutrea față de țările socialiste vecine.

3. Se va accelera lichidarea cetățenilor care întrețin legături neinițiate de noi cu Partidul Comunist Polonez, Partidul Socialist Polonez, cu interbrigadiştii, cu Organizația Tineretului Comunist Polonez, cu Armata de Acasă şi alte asociații. În acest scop trebuie folosite elementele opoziției militare.

Oricât de sincere ar fi fost, legăturile cu partidele sau organizațiile "frățeşti" nu puteau fi inițiate decât în cadru organizat şi supravegheat strict "de la Centru". Cei care îndrăzneau să acționeze din proprie inițiativă urmau să fie lichidați fără milă.

În acest scop se foloseau "elementele opoziției militare", pentru ca vina pentru ucideri să fie pusă pe seama inamicului. Grija de a controla total orice contacte cu partidele similare din țările-satelit demonstrează încă o dată atitudinea disprețuitoare şi duşmănoasă a liderilor comunişti de la Moscova față de cei pe care chiar ei îi impuseseră la conducerea țărilor vecine. Oricând se puteau ivi motive pentru a-şi executa fidelii, motive reale sau imaginare, aşa că relațiile cu aceştia nu puteau să depăşească cadrul strict aprobat şi controlat.

4. La acțiunile militare vor lua parte acei soldați care au stat pe teritoriul țării noastre (se are în vedere Uniunea Sovietică) înainte de a intra în Armata Kosciuzsco (Armata Polonă ce lupta de partea Armatei Sovietice pe teritoriul URSS). Se va ajunge la distrugerea ei totală.

În timpul şederii în Uniunea Sovietică, soldaţii erau supuşi unui intens proces de spălare a creierului, pentru a li se inocula un sentiment de fidelitate necondiţionată faţă de Moscova. Astfel ei deveneau demni de încredere în desfăşurarea unor acţiuni militare. Şi totuşi efectul îndoctrinării putea să dispară în timp, atunci când soldatul se înapoia în mijlocul conaţionalilor săi, când îşi relua vechile obiceiuri şi revenea la uzul limbii materne. Cu cât trecea timpul, controlul asupra lui era mai dificil de exercitat. De aceea armata aliaţilor, chiar dacă se dovedise tovarăşă fidelă de luptă a celei sovietice, trebuia, în cele din urmă, să fie distrusă, pentru a înlătura orice surprize viitoare.

5. Trebuie realizată în mod accelerat unificarea tuturor partidelor într-un partid unic, având grijă ca toate rolurile-cheie să revină acelor oameni care aparţin serviciilor noastre secrete.

Controlul total asupra societăţii trebuia exercitat numai de la Centru. Sistemele totalitare, printre care şi cele de sorginte comunistă, excludeau cu desăvârşire pluralismul politic. În cadrul lor nu exista decât o singură doctrină "corectă", anume cea propovăduită de liderii de la Centru. Orice deviere de la linie trebuia pedepsită cu cea mai mare severitate. Iar pentru aceasta, ea trebuia să fie sesizată cu maximum de operativitate de oamenii antrenaţi special pentru astfel de misiuni.

6. Unificarea tuturor organizaţiilor de tineret. De la conducători de plase în sus, în poziţii de conducere se vor repartiza oameni cu care sunt de acord serviciile noastre speciale.

Membrii organizaţiilor de tineret reprezentau schimbul de mâine al partidului unic. De aceea trebuia să fie verificaţi cu atenţie, pentru a rămâne fideli Moscovei, indiferent în ce situaţie se va afla ţara lor. Tinerii constituiau de asemenea materia primă pentru formarea "omului nou", iar cei aleşi pentru a face parte din respectivele organizaţii ar fi trebuit să reprezinte "crema" viitoarelor detaşamente credincioase pe veci Kremlinului.

7*. Se organizează şi se urmăreşte ca funcţionarii aleşi deputaţi la congrese să nu-şi poată păstra mandatul pe întreaga perioadă ce le stă în faţă. Deputaţii nu pot convoca în nici un caz şedinţe între întreprinderi. Dacă nu există altă soluţie şi o asemenea şedinţă trebuie totuşi convocată, se vor îndepărta acei oameni care au activitate legată de proiectarea concepţiilor şi avansarea revendicărilor. Pentru fiecare congres se vor pregăti oameni noi şi doar cei vizaţi de serviciile noastre secrete vor fi aleşi.*

Nici o personalitate autohtonă nu trebuia să aibă ocazia de a dobândi prea multă autoritate. Autoritatea ar fi făcut-o mult mai greu de controlat. Obstrucţionarea permanentă a celor competenţi, înlocuirea lor conform principiului "rotirii cadrelor" făceau imposibilă impunerea lor în faţa concetăţenilor. Astfel influenţa lor asupra celor din jur era redusă la maximum, iar căile de manipulare de la Centru rămâneau deschise.

8. Se va acorda o atenţie deosebită persoanelor cu capacităţi organizatorice şi cu şanse sigure de popularitate. Aceşti oameni trebuie cooptaţi, iar în cazul în care se opun, nu li se vor oferi posturi ierarhic superioare.

Nici un autohton nu trebuia să capete prea multă popularitate, prea multă aderenţă la mase. Popularitatea îl făcea greu de controlat. Competenţii ori se racolau, ori se anihilau. Cu orice preţ, cale de mijloc nu exista.

9. Se va urmări ca funcţionarii de stat (exclusiv organele de securitate şi din industria minelor) să aibă retribuţii mici. Aceasta se referă îndeosebi la sfera sănătăţii, justiţiei, culturii, respectiv la cei care deţin funcţii de conducere.

În permanență, trebuia ca toți cei care puteau genera curente de opinie, care puteau juca rolul unor agenți de influență sau care puteau aduna adepți în jurul lor să fie reduşi la tăcere. Salariile mici îi obligau la un trai mizer. Trebuia să fie umiliți, făcuți să se preocupe de supraviețuirea zilnică, pentru a nu mai avea timp de altceva. Oamenii de cultură, medicii, lucrătorii din justiție, ceilalți funcționari de stat, care prin natura profesiei lor puteau avea un ascendent asupra semenilor, să fie minimalizați, supuşi disprețului. Justiția, mai ales, trebuia târâtă în criză, pentru a-i face pe judecători total dependenți față de Putere. Excepție făceau lucrătorii din securitate, a căror fidelitate trebuia întrețînută prin oferirea unor privilegii, dar şi minerii. Aceştia din urmă, din pricina izolării totale în care îşi petrec majoritatea timpului, sunt foarte influențabili, foarte uşor de manipulat. Orice scânteie de nemulțumire poate aprinde un veritabil butoi de pulbere, imposibil de controlat. De aceea salariile mai mari decât media erau menite să le inducă un sentiment de fidelitate față de Centru, în virtutea căruia puteau fi scoşi în orice moment pentru a servi intereselor ascunse ale manipulatorilor, fără ca ei să-şi dea seama

10. În toate organismele de guvernământ, respectiv în majoritatea uzinelor, trebuie să avem oameni care conlucrează cu serviciile noastre speciale (fără ştirea organelor administrative locale).

Marile colectivități muncitoreşti reprezentau în permanență un pericol potențial. Aşa cum, în trecut, nemulțumirile lor au putut fi exploatate foarte uşor pentru declanşarea revoluțiilor prin care a fost instaurat sistemul comunist, şi în continuare ei se puteau revolta oricând împotriva mizeriei zilnice. În fond, muncitorii nu aveau de pierdut "decât lanțurile". Pe baza acestei concepții ei au fost folosiți în revoluții, dar tot în virtutea ei se puteau răzvrăti oricând împotriva noilor stăpâni. Liderii de la Kremlin cunoşteau foarte bine strategia răsturnării unui regim cu ajutorul muncitorilor şi se temeau că îi vor cădea victime la rândul lor. Ceea ce, în multe cazuri, s-a şi întâmplat. Spre exemplu, în România, regimul ceauşist s-a prăbuşit definitiv în momentul în care marile colective muncitoreşti s-au alăturat revoluționarilor din stradă. Din aceste motive, trebuia ca muncitorii să fie supravegheați permanent, cu atenție, de oameni special pregătiți. infiltrați în rândurile lor.

11. Se va urmări cu strictețe ca presa autohtonă să nu transmită date privind calitatea şi sortimentul mărfurilor ce ni se transportă. Nu este voie ca această activitate să se cheme comerț. Trebuie neapărat menționat faptul că e vorba de schimburi de mărfuri.

Marele vecin de la Răsărit nu trebuia perceput ca un partener de afaceri, ci ca un prieten. Iar cu un prieten nu faci afaceri, deoarece, mai devreme sau mai târziu, pot apărea suspiciuni ori nemulțumiri, mai ales din partea celui aflat în inferioritate. De aceea trebuia păstrat un secret absolut şi asupra mărfurilor trimise în URSS. În plus, sintagma "schimburi de mărfuri" inducea impresia unui avantaj reciproc, ce masca jaful practicat de liderii de la Moscova în detrimentul statelor-satelit.

12. Se vor exercita presiuni asupra serviciilor, în sensul neacordării de acte de proprietate asupra pământului; actele vor arăta calitatea de lot dat în folosință, dar nu de proprietate a deținătorului.

Sentimentul de proprietate trebuia anihilat prin orice mijloace. Distrugându-i suportul material al independenței personale, individul putea fi făcut să-şi piardă complet identitatea şi apoi cufundat cu mult mai multă uşurință în anonimatul maselor de manevră supuse necondiționat autorităților.

13. Politica față de mica gospodărie țărănească să urmeze acel curs pentru a o face nerentabilă. După aceea trebuie începută colectivizarea. În cazul în care ar interveni o

rezistență mai mare, trebuie redusă împărțirea mijloacelor de producție, concomitent cu creşterea obligațiilor de predare a cotelor. Dacă nu se ajunge la rezultatul scontat, trebuie aranjat ca agricultura să nu poată asigura aprovizionarea întregii țări, astfel ca necesarul să fie acoperit prin import.

Proprietatea particulară trebuia distrusă, mai ales la țară. Micul proprietar agricol avea un grad mai mare de independență datorită faptului că îşi putea asigura cele necesare traiului, şi chiar ceva în plus, în cadrul propriei sale gospodării. El nu mai depindea de relațiile cu cei din jur pentru a supraviețui şi nici nu era prea preocupat de obținerea unor înalte poziții sociale sau de alte privilegii. Micul proprietar agricol trăia într-o cvasiizolare, fapt care îl făcea foarte greu de manipulat. De aceea trebuia înlăturat suportul ce îi dădea siguranța zilei de mâine şi forța de a rezista, îndârjit şi tăcut, tuturor presiunilor. Țăranul ştia că puterea lui stătea în pământ şi în mica gospodărie din care îşi asigura traiul zilnic, de aceea era imposibil de aplicat o metodă directă pentru a-l deposeda de ceea ce avea mai scump. În acest sens, strategii comunismului au apelat la o manevră indirectă şi anume la subminarea micii proprietăți private, gradat, prin diverse metode, făcând-o nerentabilă. Sărăcit, hărțuit, lipsit de speranță în ceea ce priveşte viitorul, micul proprietar trebuia în cele din urmă să se supună colectivizării. Iar dacă totuşi rezistența continua, trebuia să se apeleze la import, pentru a-i da lovitura de grație. Metoda a fost adoptată în mai toate statele socialiste, în primele decenii ale formării acestora, dar şi mai târziu. Spre exemplu, în România, în 1992 şi 1993 s-a apelat la importul de grâu, deşi micii producători obținuseră producții dincolo de aşteptări.

14. Trebuie făcut totul ca hotărârile şi ordinele — fie acestea cu caracter juridic, economic sau organizatoric — să fie nepunctuale.

În statele-satelit trebuia păstrată permanent o stare de dezorganizare. Trebuia ca legile să se bată cap în cap ori să vină prea târziu, ordinele şi hotărârile să fie ineficiente, ierarhiile să nu aibă stabilitate ş.a.m.d. Menținând haosul, societatea îşi păstra slăbiciunile şi putea fi foarte uşor de controlat. Oamenii nu aveau posibilitatea să-şi solidifice un sistem propriu de valori, sentimentul de insecuritate se accentua, iar manipulatorii aveau astfel un teren extrem de propice pentru acțiune.

15. Trebuie făcut totul ca anumite cazuri să fie discutate concomitent de mai multe comisii, oficii sau institute, însă nici una dintre ele să nu aibă drept de decizie înainte de a se consulta cu celelalte (fac excepție cazurile ce vizează industria minelor).

O altă strategie menită să inducă haosul, să împiedice formarea unor ierarhii funcționale, să nu ofere posibilitatea vreunei instituții sau alteia de a acumula prea multă autoritate. De fapt, o variantă a vechiului principiu "dezbină şi stăpâneşte". Excepție face industria minelor, deoarece minerii constituiau armata de rezervă a regimului, prin faptul că ei puteau fi manipulați cu extremă uşurință. Iar pentru ca efectul manipulării să fie cel scontat, era necesar ca în rândurile celor din subteran să funcționeze impecabil simțul ierarhiei. La un singur semn al celui pe care îl considerau lider (evident, acesta fiind agent KGB), trebuia ca ei să se mobilizeze şi să acționeze pentru îndeplinirea ordinelor, fără nici un comentariu sau reținere. Izolarea totală de lumea exterioară dădea posibilitatea liderului să-i convingă că numai ce spunea el era "corect" şi "bine" pentru ei. O veritabilă armată de roboți, păstrată în subterane, gata de acțiune la orice moment.

16. Autoconducerea din uzină nu poate exercita nici o influență asupra activității din uzină. Poate lucra doar la punerea în practică a hotărârilor.

Trebuia ca principiile socialiste vehiculate tot timpul, precum şi cel al "autoconducerii muncitoreşti", să rămână numai pentru fațada propagandistică şi, eventual, pentru a arunca vina

tuturor nereuşitelor asupra colectivelor înseşi. Dar realizările trebuie atribuite doar "viziunii înțelepte" a conducătorilor de la Centru. În acest sens, Centrul trebuia să coordoneze nemijlocit întreaga activitate, iar "autoconducerea" uzinală să îndeplinească doar rolul simplului executant. Asta şi pentru a evita, iarăşi, acumularea de autoritate sau de popularitate de către unii oameni din colectivele muncitoreşti, competenți, dar neverificați şi neînregimentați.

17. Sindicatele nu au dreptul de a se împotrivi conducerii. Sindicatele trebuie să fie ocupate cu alte probleme, spre exemplu cu organizarea odihnei în concedii, discutarea cererilor de pensii şi împrumuturi, programe culturale şi distractive, organizarea de excursii, repartizarea mărfurilor deficitare, justificarea unor puncte de vedere şi decizii ale conducerii politice.

Rolul sindicatelor, ca şi al tuturor celorlalte organizații civice, obşteşti, de tineret etc. trebuie să fie acela de simpli vasali aflați sub controlul total al partidului unic, mai bine zis al Centrului de la Kremlin. Ele trebuie să îndeplinească orbeşte ordinele, să promoveze politica partidului unic, să capaciteze energiile populației spre diverse alte sectoare, pentru a restrânge riscul apariției unor nemulțumiri sau răzvrătiri. Deşi purtau denumirea unor organisme existente şi în statele democratice, pentru a induce o aparență de libertate, ele se deosebeau fundamental de acestea. În statele democratice, sindicatele şi celelalte organizații neguvernamentale se află total în slujba membrilor sau a cetățenilor lor. În sistemele totalitare, ele se aflau şi se află încă şi astăzi, în numeroase zone ale globului, numai în slujba partidului unic, acționând, subtil sau chiar fățiş, împotriva intereselor legitime ale cetățenilor.

18. Trebuie avansați numai acei conducători care execută impecabil sarcinile primite şi nu le analizează depăşind cadrul activității lor.

Conducerea de la Kremlin nu avea nevoie, în statele-satelit, de parteneri, ci de executanți. Această politică trebuia aplicată până la nivelul celei mai neînsemnate întreprinderi. Criteriul de avansare nu trebuia să fie competența, autoritatea, inteligența sau popularitatea, ci fidelitatea necondiționată față de Centru. Faptul că fidelitatea era cultivată, în majoritatea cazurilor, numai la cei incapabili, pentru că ei erau cei mai zeloşi executanți, nu deranja, ba chiar era de dorit. Nu contau uriaşele pierderi suferite de economiile țărilor socialiste prin promovarea incompetenților. Scopul era păstrarea unui control total asupra fiecărui segment al vieții politice, economice, sociale şi culturale. Iar dezastrul era chiar de dorit, pentru că bunăstarea ar fi oferit oamenilor răgazul de a gândi.

19. În legătură cu activitatea localnicilor cu funcții de partid, de stat sau administrative, trebuie create asemenea condiții, încât să fie compromişi în fața angajaților, astfel devenind imposibilă întoarcerea lor în anturajul inițial.

Din nou, oricât de fideli ar fi fost Kremlinului, partenerii de ideologie din țările-satelit nu puteau fi lăsați să dobândească prea multă putere. Indiferent de serviciile aduse Moscovei, trebuia ca înalții funcționari de partid sau de stat din țările "frățeşti" să fie compromişi iremediabil, chiar aruncați în temniță, cel mai adesea în urma unor procese de "demascare" sau prin reconsiderarea trecutului lor conform unor concepții şi reguli inventate special în acest scop. Istoria perioadei comuniste din mai toate țările Europei Centrale şi de Est dovedeşte că principiul a fost aplicat temeinic, decenii la rând. De fiecare dată când un nou lider venea la conducerea țării, cei de dinaintea lui erau blamați, judecați, înfierați, întemnițați ş.a.m.d. Niciodată, în perioada existenței regimurilor comuniste, cei acuzați nu au mai putut să revină la putere.

20. Cadrelor militare autohtone li se pot încredința poziții de răspundere în locuri unde deja sunt plasați oamenii serviciului special.

Armata trebuia şi ea supravegheată îndeaproape, prin agenţi infiltraţi în poziţii-cheie. Fiecare personalitate militară autohtonă trebuia să aibă cel puţin o "umbră" din cadrul KGB, care să-i raporteze orice mişcare, să-i afle slăbiciunile, în vederea unui eventual şantaj viitor, dar, totodată, să poată cunoaşte în amănunt şi cele mai secrete planuri militare ale armatelor "frăţeşti". Cum infiltrarea spionilor în colective de conducere deja formate atrăgea după sine unele riscuri, era mult mai eficientă promovarea cadrelor militare autohtone în locuri unde deja se aflau implantaţi agenţi KGB, astfel încât autoritatea militarilor din ţările-satelit să crească în acelaşi timp cu cea a agenţilor Kremlinului.

21. În cazul fiecărei acţiuni armate şi eu ocazia tragerilor, cantitatea muniţiei va fi controlată permanent şi cu seriozitate, indiferent de tipul de armă.

Întotdeauna se putea ivi posibilitatea unei conspiraţii militare având ca scop declanşarea unei revolte împotriva stăpânului de la Răsărit. De aceea, alături de supravegherea tuturor persoanelor influente din armată, trebuia controlată minuţios muniţia existentă, pentru a nu permite formarea unor stocuri clandestine, care să fie folosite ulterior.

22. Trebuie ţinut sub observaţie fiecare institut de cercetare şi laborator.

Progresele ştiinţei puteau oferi oricând un atu pentru contracararea influenţei ruseşti sau pentru preluarea supremaţiei într-un anumit domeniu. De aceea institutele de cercetări trebuie supravegheate cu atenţie pentru a contracara astfel de eventualităţi, dar şi pentru a prelua, prin activităţi specifice spionajului economic, orice descoperire demnă de interes.

23. Trebuie acordată o mare atenţie inventatorilor, inovatorilor, respectiv dezvoltată şi sprijinită activitatea lor, dar fiecare invenţie trebuie înregistrată cu consecvenţă la Centru. Este permisă doar realizarea acelor investiţii care au aplicabilitate în industria minelor sau cele care au indicaţiile noastre speciale. Nu se pot realiza acele invenţii care ar asigura creşterea producţiei de produse finite şi, paralel cu aceasta, scăderea extracţiei şi a producţiei de materii prime sau ar împiedica îndeplinirea deciziilor. Dacă o invenţie a devenit cunoscută, trebuie organizată vânzarea acesteia în străinătate. Documentele cuprinzând date cu privire la valoarea şi descrierea invenţiei nu se publică.

Şi activitatea inventatorilor şi a inovatorilor trebuia supusă celui mai strict control. Dacă unele invenţii ar fi dus la accelerarea progresului economic şi la creşterea gradului de bunăstare a populaţiei, trebuia să fie subminate. Populaţia trebuia menţinută la limita subzistenţei pentru a deveni total dependentă de măsurile luate de liderii sistemului, iar economiile statelor-satelit să fie total dependente de relaţiile cu Uniunea Sovietică. Excepţie făcea industria minelor, a cărei dezvoltare trebuia să ofere, pe de o parte, materia primă necesară în orice moment economiei şi, pe de alta, bunăstarea minerilor, care puteau fi folosiţi oricând drept armată fidelă de rezervă. Dacă totuşi unele invenţii deveneau cunoscute, aveau să fie exploatate în folosul statului, pentru că nici o sursă de venit nu trebuia neglijată. Insă invenţiile rămâneau secrete, pentru a nu atrage cuiva atenţia asupra acestei politici oculte de supraveghere şi utilizare a lor.

24. Punctualitatea transporturilor trebuie perturbată (mai puţin cele cuprinse în îndrumările din NG 552-46).

Cu cât haosul creştea, cu atât ţara respectivă, populaţia ei, era mai uşor de stăpânit. În plus, trebuia ca oamenii să fie în permanenţă preocupaţi de ceva, nemulţumiţi de activitatea vreunui şofer sau a altuia, agasaţi de întârzieri ori de aglomeraţie, pentru a-şi pierde obişnuinţa gândirii lucide, pentru a nu observa că întreg sistemul era greşit. În plus, în momente de cumpănă, când mizeria traiului cotidian atingea insuportabilul, orice reglementare minoră însoţită de înfierarea

publică a unor ţapi ispăşitori putea dezamorsa tensiunea, atrăgând chiar recunoştinţa populaţiei pentru scurtul moment de respiro. Apoi tactica era reluată.

25. În uzine trebuie iniţiate diferite şedinţe şi conferinţe profesionale, trebuie notate propunerile, observaţiile ce au fost expuse, respectiv autorii acestora.

Preocupările de ordin profesional ale cetăţenilor şi îndeosebi ale celor din marile centre industriale trebuie să fie cunoscute cu precizie pentru a nu face loc surprizelor. Dar nu numai cunoscute, ci şi notate, clasificate, arhivate, pentru a urmări evoluţia profesională a fiecărui individ în parte, modul său de gândire, motivele de satisfacţie sau de nemulţumire, dorinţele şi potenţialul intelectual ş.a.m.d. Având aceste fişe individuale se putea anticipa şi comportamentul fiecăruia în anumite situaţii.

26. Trebuie popularizate discuţiile cu muncitorii care se ocupă de probleme actuale legate de producţie, respectiv cele care critică trecutul şi problemele locale. Nu se vor înlătura cauzele fenomenelor în discuţie.

Preocupările şi gândurile clasei "conducătoare" trebuie canalizate spre probleme de muncă ori locale, pentru a evita întrebările grave ce puteau apărea în minţile unora. De asemenea, pentru a demonstra că sistemul comunist încuraja libertatea de opinie (aşa cum susţineau ideologii de la Centru), erau încurajate poziţiile critice, dar, bineînţeles, numai la adresa trecutului sau a unor probleme minore, ce nu puteau duce la punerea în discuţie a întregului sistem. Din aceleaşi motive era încurajată şi autocritica. Dar pentru ca astfel de discuţii diversioniste să poată continua la nesfârşit, era esenţială păstrarea cauzelor ce le făceau posibile.

27. Luările de poziţie ale conducerilor autohtone pot avea coloratură naţională sau istorică, dar nu pot duce la unitate naţională.

Pentru păstrarea unei aparenţe de independenţă faţă de Moscova, erau îngăduite luările de poziţie cu substrat istoric (bineînţeles, era vorba de istoria naţiunilor respective rescrisă în cheie comunistă), sau naţionalist (în acest caz, pentru a amplifica tensiunile interetnice în spiritul bine cunoscutului principiu "dezbină şi stăpâneşte"). Trebuia însă respectată limita dincolo de care ar fi putut apărea unele revendicări teritoriale întemeiate. Chiar şi după colapsul comunismului, în unele ţări din sfera de influenţă moscovită directiva a fost aplicată în continuare. Spre exemplu, în România, după revoluţia din decembrie 1989, tendinţele naţionaliste au răbufnit cu furie, dar nu s-a mers până la depunerea unor eforturi concrete, susţinute, pentru reunificarea ţării cu teritoriile româneşti de dincolo de Prut.

28. Trebuie acordată o mare atenţie ca nu cumva să existe reţele de apă neracordate la reţeaua principală în cartierele în curs de reconstrucţie sau nou construite. Canalizarea veche şi fântânile trebuie lichidate sistematic pe parcurs.

Apa este esenţială pentru supravieţuirea omului. În cazul unor revolte foarte greu de contracarat, controlul asupra reţelelor de apă oferea posibilitatea declanşării unor acţiuni diversionist-teroriste cu efect catastrofal asupra insurgenţilor. Pentru reuşita totală a acestor acţiuni era necesar ca toate reţelele de apă se fie conectate la un sistem central, iar sursele independente să fie distruse. De fapt, metoda era cunoscută şi aplicată, în diverse variante, de foarte mult timp. Spre exemplu, popoarele din vechime, în fuga lor din calea năvălirilor barbare, aveau întotdeauna grijă să otrăvească fântânile. De asemenea, existenţa sistemului unic de alimentare cu apă făcea posibilă şi aplicarea altor diversiuni, cum ar fi răspândirea zvonurilor privind otrăvirea apei potabile, ce amplificau starea de tensiune, de nesiguranţă, făcându-i

vulnerabili pe cei vizați. În timpul revoluției din România au fost utilizate intens astfel de zvonuri.

29. Reconstrucția obiectivelor industriale şi construcția celor noi se vor face având în vedere ca materialele reziduale să fie dirijate în depozitele de apă ce ar putea folosi drept rezerve de apă potabilă.

Nu numai fântânile şi sistemele independente de alimentare cu apă trebuie distruse, ci şi orice altă rezervă potențială de apă potabilă. În acest sens era impusă poluarea lacurilor, a râurilor, a pânzelor freatice etc.

30. În oraşele reconstruite sau nou-construite nu se admit în locuințe spații excedentare, care ar putea folosi la adăpostirea pe o perioadă mai lungă a animalelor sau depozitarea rezervelor de alimente.

Tot în eventualitatea apariției unor mişcări de rezistență sau a altor situații de criză, trebuie să fie reduse la maximum şansele de supraviețuire a celor care luptau împotriva sistemului.

31. Întreprinderile proprietate personală şi industriaşii vor primi doar acele cantități de materii prime şi utilaje care să împiedice producția de calitate. Prețul acestor mărfuri să fie mai mare decât prețul produselor similare ale întreprinderilor de stat.

În unele state socialiste au mai continuat, un timp, să existe şi întreprinderi particulare. Dar ele au fost subminate, pentru a da faliment în cel mai scurt timp posibil. Asemenea cazuri erau apoi folosite de propaganda comunistă ca exemple "vii" ale superiorității sistemului de producție socialist față de cel capitalist.

32. Trebuie facilitată extinderea proprietății de stat la cel mai înalt grad în toate domeniile. Este admisă criticarea activității organelor administrative, însă nu se admite nicidecum scăderea numerică a personalului şi nici funcționarea lor normală.

Controlul statului, respectiv al partidului unic, trebuia impus în absolut toate domeniile. Pentru a facilita acest lucru era necesară crearea unui uriaş sistem birocratic, în cotloanele căruia să se piardă orice revendicare rațională, orice inițiativă nedorită, orice manifestare de independență. Sistemul birocratic putea fi criticat, pentru a da nemulțumiților iluzia că îşi pot exprima liber părerile, dar nu trebuia împiedicat să funcționeze.

33. Trebuie să se aibă o mare grijă de toate proiectele de fabricație din industria minieră, respectiv din întreprinderile indicate în mod special. A se împiedica aprovizionarea bună a pieței interne.

"Pârghiile" economiei socialiste trebuie păstrate în mâinile celor de la Centru. Din nou, o atenție specială este acordată industriei miniere, precum şi celorlalte "sectoare prioritare". În ce priveşte populația, aceasta trebuia menținută la limita subzistenței. Obținerea unui strict necesar pentru viața de zi cu zi trebuia să devină preocuparea permanentă a fiecărui individ, pentru a nu mai avea timp să gândească. În acelaşi timp, se crea posibilitatea recompensării celor fideli cu permisiunea de a se aproviziona pe filiere preferențiale.

34. Trebuie acordată o atenție deosebită bisericilor. Activitatea cultural-educativă trebuie astfel dirijată ca să rezulte o antipatie generală împotriva acestora. E necesar să fie puse sub observație tipografiile bisericeşti, arhivele, conținutul predicilo, al cântecelor, al educației religioase, dar şi cel al ceremoniilor de înmormântare.

Biserica putea oferi un refugiu, îl putea conecta pe individ la un alt sistem de valori, la o altă viziune asupra existenței, îi putea da un sprijin pentru a rezista celor mai aspre încercări. Biserica trebuia anihilată, pentru ca singura "ştiință sacră" să rămână ideologia comunistă.

35. Din şcolile elementare, de specialitate, dar mai ales din licee şi facultăți trebuie să fie înlăturați profesorii care se bucură de popularitate. Locurile lor vor fi ocupate de oameni numiți. Să se analizeze diferențele dintre materii, să fie redusă cantitatea de material documentar, iar la licee să se oprească predarea limbilor latină şi greacă veche, a filozofiei generale, a logicii şi geneticii. Cu ocazia predării istoriei nu trebuie amintit care dintre domnitori a servit sau a vrut să servească binele țării, ci trebuie arătată mişelia regilor şi lupta poporului asuprit. În şcolile de specialitate trebuie introdusă specializarea restrânsă.

Profesorii care se bucură de popularitate sunt foarte greu de controlat. Atenția deosebită ce li se acordă e motivată de faptul că, lucrând cu tinerii, le pot forma acestora concepții şi atitudini ostile ideologiei comuniste. Mai mult, atitudinile deprinse la o vârstă fragedă au şanse considerabile să se păstreze toată viața. De aceea se impunea obligatoriu înlocuirea dascălilor populari cu politruci convinşi. Materialul documentar folosit în procesul de învățământ trebuia să fie redus cât mai mult pentru a le transmite elevilor doar rudimente de cultură generală, rudimente permise de cenzura regimului. Adevărata învățătură urma să fie cea din manualele de socialism ştiințific, economie politică, precum şi din toate celelalte manuale rescrise în cheia ideologiei comuniste. Studiul limbilor latină şi greacă veche trebuia interzis în licee pentru a nu le da posibilitatea elevilor să aibă acces direct la operele unor mari gânditori ai lumii. Filozofia generală era interzisă, singura filozofie "adevărată" fiind cea marxist-leninistă; individul nu trebuie să aibă vreun termen de comparație pentru a ajunge să-şi pună întrebări periculoase. De asemenea, era interzis studiul logicii, pentru că ea i-ar fi putut face pe unii să aibă ideea de a judeca logic ideologia comunistă. Genetica, precum şi alte ştiințe de avangardă, ar fi putut deschide noi orizonturi cognitive, din perspectiva cărora materialismul dialectic, darwinismul, ori socialismul ştiințific ar fi părut desuete şi chiar false. O atenție specială se acorda rescrierii istoriei. În acest context, chiar dacă respectiva națiune ar fi avut înaintaşi de marcă, trebuia ca ei să fie minimalizați, pentru a permite ca inocularea urii față de sistemul monarhist şi capitalist să aibă eficiență maximă. În şcolile specializate era recomandată specializarea îngustă, menită să-l transforme pe om într-un robot foarte priceput în domeniul său de activitate, dar neputincios în rest.

36. Trebuie să fie inițiată organizarea unor acțiuni cu caracter artistic sau sportiv care să sărbătorească lupta autohtonilor împotriva cotropitorilor (exclusiv ruşii, îndeosebi nemții) şi care să popularizeze lupta pentru socialism.

Din când în când, populația avea nevoie şi de o porție de "circ". Acesta însă trebuia să îndoctrineze cetățenii. Istoria era rescrisă, astfel încât orice sărbătoare națională se transforma în prilej de glorificare a "luptei pentru socialism" şi, eventual, a "mult iubiților" conducători.

37. Pe plan local este interzisă apariția unor opere despre acei autohtoni care înainte de revoluție şi în perioada celui de-al doilea război mondial au trăit la noi.

Iluzia independenței față de Moscova a statelor-satelit trebuia păstrată pentru a nu zgândări în mod inutil orgoliul național al popoarelor vasale. Şi se păstra şi secretul asupra trecutului acelor personalități autohtone (multe dintre ele în funcții importante, mergând până la cea supremă în stat şi partid, sau în rezerva de cadre), personalități care au fost pregătite din punct de vedere ideologic pe teritoriul Uniunii Sovietice, antrenate în spiritul unei fidelități absolute față de Kremlin.

38. Dacă se constituie o organizație care ar sprijini alianța cu noi, dar totodată ar stărui asupra controlului activității economice a conducerii oficiale, imediat se va porni împotriva ei o campanie de acuzare a naționalismului şi şovinismului. Se va începe cu: profanarea monumentelor ce ne aparțin, distrugerea cimitirelor, difuzarea unor manifeste din care să rezulte ponegrirea națiunii şi a culturii noastre şi îndoiala față de înțelesul contractelor încheiate cu noi. În munca de propagandă trebuie implicați şi localnicii, folosindu-ne de ura care există împotriva acelor organizații.

În statele socialiste puteau apărea diverse organizații având la bază ideologia comunistă, şi chiar declarativ filoruse. Întotdeauna însă exista pericolul ca declarațiile de fidelitate față de Moscova să reprezinte doar o fațadă în spatele căreia aceste organizații să încerce promovarea independenței naționale, cel puțin din punct de vedere economic. A le interzice de-a dreptul era dificil, pentru că nu se puteau invoca în mod clar incompatibilități ideologice şi nici nu se dorea zgândărirea orgoliului național al cetățenilor din țara respectivă. De aceea se recomanda utilizarea unei diversiuni constând în acuzarea organizației în cauză de naționalism şi şovinism. În doctrina comunistă, naționalismul era definit drept o "armă politică a burgheziei, folosită în scopul ațâțării urii naționale, pentru a justifica asuprirea națională, pentru a ascunde tendințele sale expansioniste, pentru a împiedica unitatea de luptă a oamenilor muncii împotriva exploatării". Naționalismul era în totală opoziție cu "internaționalismul proletar". La rândul său, şovinismul se definea ca "atitudine politică anacronică şi retrogradă". Dar aceste "păcate ideologice" puse în seama organizației vizate ar fi trebuit susținute de fapte reprobabile pe măsură. De aceea se trecea la înscenarea unor fapte de o extremă gravitate precum profanarea de monumente, răspândirea de manifeste ostile Uniunii Sovietice şi "prieteniei" dintre țara respectivă şi marele vecin de la Răsărit ş.a.m.d. În acelaşi timp, oricând puteau fi găsiți localnicii care să poată fi folosiți drept cozi de topor, în scopul provocării unei aversiuni totale a populației față de organizația vizată. Motivele anihilării fiind astfel create, lovitura finală devenea extrem de simplă.

39. Se va avea grijă de construcția şi reconstrucția şoselelor, a podurilor, a drumurilor şi rețelelor de legătură, astfel ca în cazul în care este nevoie de o intervenție armată, locul rezistenței sau al concentrării forțelor reacționare să fie accesibil din toate părțile.

Uluitoarea viteză cu care trupele sovietice au intervenit în Cehoslovacia anului 1968 reprezintă o confirmare elocventă pentru importanța acestei instrucțiuni.

40. Atenție ca reprezentanții opoziției politice să fie închişi. Să se prelucreze acei opozanți care se bucură de stima populației. Înainte ca ei să se întipărească în conştiința maselor, trebuie lichidați prin aşa-numite "întâmplări neprevăzute" sau închişi sub acuzație de crimă de drept comun.

Reprezentanții opoziției politice nu puteau rămâne în libertate pentru că foarte uşor ar fi putut deveni nuclee de cristalizare a unor noi mişcări de rezistență anticomunistă. În acelaşi timp trebuia evitată cu foarte mare grijă martirizarea lor, pentru a nu rămâne în conştiința contemporanilor şi a generațiilor viitoare drept exemple de verticalitate morală. Deoarece păstrarea unui secret absolut asupra sorții lor era imposibilă, se impunea demolarea imaginii pe care o aveau în ochii populației. În acest scop, erau acuzați şi condamnați pentru delicte de drept comun. În alte cazuri se răspândeau zvonuri şi chiar "dovezi" despre colaborarea lor cu diverse forțe antinaționale sau chiar, mai târziu, cu serviciile de securitate. Iar atunci când se considera că înscenările ar fi luat prea mult timp, erau lichidați pur şi simplu prin "întâmplări neprevăzute".

41. Trebuie împiedicată reabilitarea celor condamnați în procese politice. Iar dacă devine inevitabilă, se admite doar cu condiția ca acest caz să fie considerat o greşeală judecătorească: nu va avea loc reluarea procesului, respectiv pricinuitorii judecății greşite nu vor fi convocați.

Sistemul comunist era "perfect". În "cea mai bună dintre lumi, justiția nu putea greşi, mai ales din punct de vedere ideologic. Dacă totuşi se iveau cazuri în care reabilitarea unor condamnați în procese politice devenea inevitabilă, "greşeala" trebuia atribuită unor oameni, nu sistemului în sine. Tot pentru a nu se ajunge la punerea în discuție a sistemului era interzisă cu desăvârşire reluarea procesului. Pricinuitorii erorii judiciare erau şi ei învăluiți în uitare, pentru a nu atrage prea mult atenția opiniei publice asupra dedesubturilor procesului şi implicit a sistemului.

42. Acei conducători numiți de către partid, care prin activitatea lor au produs pierderi sau au trezit nemulțumirea angajaților, să nu fie chemați în judecată. În cazuri drastice se recheamă din funcție, fiind numiți în poziții similare sau superioare. La sfârşit vor fi puşi în fiincții de conducere şi ținuți în evidență ca şi cadre de rezervă pentru perioada schimbărilor ulterioare.

Incompetenții promovați în funcții superioare, care au produs pierderi substanțiale sau au creat tensiuni nedorite în rândul subalternilor, nu erau învinuiți, nici trimişi în judecată, pentru că asemenea acțiuni ar fi atras atenția asupra întregului sistem de promovare a cadrelor şi, în ultimă instanță, ar fi erodat credibilitatea regimului. Dacă situația devenea intolerabilă, erau revocați din funcții şi trecuți în posturi echivalente sau chiar superioare ierarhic, pentru a demonstra populației că liderii nu au greşit atunci când i-au învestit în respectivele funcții, ci de vină au fost unele situații obiective, cărora nimeni nu le-ar fi făcut față mai bine în acele momente. Chiar dacă motivația părea confuză şi contradictorie, ea era utilizată ca atare şi pentru a induce în conştiința publică ideea că existau "rațiuni superioare", de neînțeles pentru omul obişnuit, care au motivat schimbarea din funcție a respectivilor. În continuare incompetenții erau menținuți în posturi-cheie sau ca rezerve pentru procesul de "rotație a cadrelor", deoarece erau total dependenți de directivele de la Centru şi, astfel, extrem de uşor de controlat. În plus, dosarele penale ce li se puteau întocmi în orice moment puteau fi utilizate cu eficiență garantată ca instrument de şantaj, dacă respectivii ar fi dat cel mai timid semn de nesupunere. Procedeul a continuat să fie folosit şi după colapsul comunismului, în unele țări est-europene. Spre exemplu, în România din timpul regimului Iliescu sunt nenumărate exemple de miniştri sau de înalți funcționari de stat care, după compromiterea definitivă în anumite funcții, au fost "rotiți" în altele similare sau au fost numiți consilieri prezidențiali, în loc de a fi deferiți justiției, pentru a nu se da o confirmare oficială a greşelilor grave comise de conducerea de la Bucureşti.

43. Se aduc la cunoştință publicului procesele acelor persoane cu poziție de conducere (în primul rând din cadrul armatei, ministerelor, serviciilor importante, cadrelor didactice) care sunt învinuite de atitudine împotriva poporului, a socialismului, a industrializării. E o acțiune ce atrage atenția maselor populare.

Sistemul comunist nu putea fi acuzat vreodată de greşeli. Mai ales din punct de vedere ideologic. Pentru a accentua această percepție în ochii opiniei publice, trebuia să se dovedească intransigent, îndeosebi cu cei care deviau de la linia politică impusă de la Centru, în timp ce se aflau în poziții de conducere. Debarasarea de astfel de opozanți politici periculoşi trebuia mediatizată la maximum, pentru a demonstra populației că liderii comunişti nu fac nici un fel de discriminare şi îi pedepsesc drastic pe cei cu atitudini "duşmănoase" la adresa poporului sau a socialismului. Totuşi procesele politice de răsunet s-au împuținat cu timpul, pentru că politica şantajării "vinovaților" cu "petele" de la dosar s-a dovedit mult mai eficientă.

44. Cei care lucrează în diferite funcţii trebuie să fie schimbaţi şi înlocuiţi cu muncitori cu cea mai slabă pregătire profesională, chiar necalificaţi.

Cei competenţi erau foarte greu de manipulat. De aceea ei nu erau de dorit în funcţii de conducere. În posturile-cheie trebuia să fie numiţi doar cei total incompetenţi, deoarece aceştia, pentru a-şi păstra noile privilegii, deveneau fideli total conducerii de la Centru şi îndeplineau cu stricteţe numai directivele venite de sus.

45. Trebuie ca la facultăţi să ajungă cu prioritate cei care provin din cele mai joase categorii sociale, cei care nu sunt interesaţi să se perfecţioneze la nivel înalt, ci doar să obţină o diplomă.

Pentru ideologii totalitarismului, marile personalităţi ale culturii reprezentau cea mai mare ameninţare. Asemenea personalităţi puteau desfiinţa foarte uşor, cu argumente clare, rudimentara ideologie comunistă, puteau aduna în jurul lor alţi oameni de valoare, puteau forma grupuri de rezistenţă tacită, dar extrem de eficientă în privinţa impactului asupra unei populaţii nemulţumite, erau greu de contracarat sau de aruncat în puşcării datorită renumelui lor internaţional. Din aceste motive trebuia ca ei să fie anihilaţi în timp, prin izolare, prin umilire, prin înlocuirea cu noi "personalităţi", selectate dintre parveniţii cu "origine socială sănătoasă", interesaţi numai de avansarea în ierarhia socială, ştiinţifică sau culturală, doar pe baza unei diplome şi a relaţiilor cu persoane influente din partid. În timp, strategia a avut sorţi de izbândă, astfel că la prăbuşirea regimurilor comuniste din estul şi centrul Europei, mare parte din "elita" culturală ori ştiinţifică a respectivelor state era alcătuită din indivizi mediocri. Din păcate, aceştia s-au erijat imediat în reprezentanţi "autentici" ai intelectualităţii şi au invadat noua scenă politică, în timp ce adevăratele valori, decimate în timpul regimului comunist, au continuat să trăiască şi să creeze în izolare şi cvasianonimat, scârbite de noua mascaradă a democraţiilor de operetă.

În încheierea acestui capitol, cred că ar fi interesant pentru cititor să încerce identificarea cât mai multor exemple de aplicare a acestor instrucţiuni în România Atât înainte de revoluţia din decembrie 1989, cât şi după...

Controlul total asupra individului

Controlul total asupra individului înseamnă controlul total asupra *modului său de gândire,* asupra *comportamentului său* şi asupra *sentimentelor sale.* Sistemele totalitare ce urmăresc supunerea necondiţionată a oamenilor se concentrează spre crearea acelui tip de cetăţean *incapabil să ia decizii de unul singur.*

În consecinţă esenţa controlului total asupra individului este reprezentată de anihilarea sentimentului de independenţă a acestuia, sentiment ce l-ar putea determina să gândească, să-şi creeze propriul său sistem de valori şi să ia decizii de unul singur. Pentru a pune sub control total mintea oamenilor, trebuie ca ei să fie cufundaţi în anonimatul maselor de manevră, să fie permanent dependenţi de sistemul de gândire al grupului din care fac parte şi să se supună necondiţionat, instinctiv, autorităţilor.

Pentru a înțelege mai bine ce înseamnă controlul asupra minții umane şi cum se obține, practic, reformarea gândirii indivizilor, este necesară, de la bun început, sublinierea diferențelor existente între această *reformă a gândirii* şi *spălarea creierului* sau *manipularea prin hipnoză.*

Spălarea creierulu, metodă căreia îi va fi dedicat un capitol special al acestui volum, are efecte remarcabile în ceea ce priveşte determinarea individului de a se supune din reflex ordinelor sau de a-şi trăda semenii ori propria sa țară. Tehnica a ieşit în evidență în timpul războiului din Coreea. Prizonierii americani erau supuşi unui tratament intensiv de manipulare a gândirii, în urma căruia ajungeau să servească propaganda procoreeană, împotriva intereselor Statelor Unite. Şi totuşi efectele spălării creierului depindeau de conjunctura în care se afla prizonierul. Scăpat de sub influența "educatorilor" săi, eliberat de spaimă, individul era capabil, în majoritatea cazurilor, să revină la vechiul său mod de gândire..

Hipnotismul, la rândul lui, constă în desprinderea individului din starea de conştientă normală, în timpul căreia atenția îi este concentrată către exterior prin intermediul celor cinci simțuri, pentru a-l plasa într-o stare de transă: legăturile cu exteriorul îi sunt estompate sau chiar retezate, iar atenția îi este focalizată către interior, către sine. Evident, există mai multe feluri de transe, mergând de la cele de simplă reverie, când subiectul are semnale slabe de la lumea exterioară, până la cele puternice, când se supune total ordinelor hipnotizatorului, ajungând chiar la performanțe incredibile. În foarte multe secte, ritualurile specifice sunt menite să inducă adepților o stare de transă, în urma căreia predicatorii îi fac să se comporte irațional sau să comită acte pe care, în mod normal, le-ar fi respins.

Comparativ cu spălarea creierului sau cu manipularea prin hipnoză, reformarea gândirii este un proces mult mai subtil şi mai sofisticat. În sistemele totalitare, în special în cele evoluate, abuzul fizic sau psihic este foarte puțin sau chiar deloc perceptibil. Artizanii manipulării încearcă să creeze o imagine agreabilă a liderului în rândul maselor. În acest fel, rezistența psihică a individului este mult diminuată şi el poate fi influențat mult mai uşor. Fără să vrea, el va coopera astfel cu manipulatorii săi, oferindu-le de multe ori informații despre sine, informații care mai apoi, fără ştirea sa, vor fi folosite chiar împotriva lui. Treptat subiectul se va integra maselor şi va răspunde perfect la ceea ce este "programat" să răspundă.

Experiența celui de-al doilea război mondial, în timpul căruia mii de oameni obişnuiți au fost determinați să participe la exterminarea, în lagărele de concentrare, a milioane de alți oameni obişnuiți, a relevat încă o dată, cu acuitate, necesitatea studierii mecanismelor de manipulare atât la nivel individual, cât şi la nivelul unor largi grupuri de oameni. Rezultatele acestor studii au arătat că *procesul de influențare* are trei componente principale: *modificarea comportamentului, integrarea în grup* şi *inducerea sentimentului de supunere necondiționată față de autorități.*

Experimentele desfăşurate de cercetătorii în domeniul psihologiei sociale au demonstrat că, în majoritatea cazurilor, atunci când individul caută să răspundă unei anumite situații sociale, el reacționează din reflex, conform informației acumulate în subconştientul său. Acționând asupra subconştientului, artizanii manipulării obțin aproape întotdeauna reacțiile dorite din partea subiecților, fără ca aceştia să îşi dea seama că sunt influențați.

Pentru a înțelege mai bine cele trei componente ale *procesului de influențare* este necesară prezentarea câtorva experimente foarte simple, însă deosebit de relevante.

În studierea tehnicilor de *modificare subtilă a comportamentului,* fără ca subiectul manipulat să-şi dea seama, un grup de cercetători i-a instruit pe studenții unei clase de psihologie să experimenteze metoda pe propriul lor profesor. Astfel, în timp ce profesorul îşi ținea cursul

mişcându-se spre partea stângă a încăperii, trebuia ca studenţii să zâmbească şi să pară mult mai atenţi la spusele lui. În momentul în care profesorul se deplasa către partea dreaptă a clasei, studenţii păreau plictisiţi, iritaţi, neatenţi. După mai multe cursuri, profesorul a început să prefere doar partea stângă a încăperii pentru a-şi ţine prelegerile, iar câteva zile mai târziu s-a obişnuit să vorbească sprijinit lejer de peretele din stânga clasei.

Dar lucrurile nu s-au oprit aici. Chiar şi după ce studenţii au revenit la comportamentul absolut normal, profesorul a continuat să-şi ţină cursurile în apropierea peretelui din stânga. Întrebat de cercetători asupra comportamentului său, a reacţionat oarecum cu iritare, susţinând că aşa preda el dintotdeauna, că acela era stilul său personal, că nu i se părea deloc ciudat să se sprijine de peretele din stânga clasei. În mod clar el nu conştientiza faptul că fusese influenţat de "jocul" studenţilor săi.

Exact ca în experimentul descris mai sus, nenumărate caracteristici comportamentale îi sunt induse individului în urma presiunii exercitate permanent asupra sa de cei din jur, de tradiţii, obiceiuri, rutine.

În acest mod se ajunge la cea de-a doua caracteristică, cea a *integrării tntnle a individului în grupul din care face parte.* Un alt experiment faimos, iniţiat de doctorul Solomon Asch, a demonstrat că marea majoritate a indivizilor ajung să se îndoiască de propriile lor cunoştinţe atunci când sunt puşi într-o situaţie socială în cadrul căreia componenţii grupului care se bucură de cel mai mare respect dau răspunsuri greşite la întrebări simple. O variantă a acestui experiment s-a desfăşurat într-o şcoală cu elevi foarte buni, care au fost puşi în rând, în faţa unui examinator sever. Acesta i-a întrebat care este formula apei. Elevii au răspuns relaxaţi, unul după altul: H_2O. Examinatorul a zâmbit oarecum dispreţuitor, apoi a reluat cu severitate întrebarea: *Încă o dată: care este formula chimică a apei?* Puşi să răspundă pe rând, elevii au rămas dezorientaţi, unii au tăcut încurcaţi, alţii au răspuns că nu ştiu. Nimeni nu a reluat răspunsul corect!

Un alt exemplu care demonstrează cât de puternică, dar şi subtilă, este influenţa regulilor grupului asupra individului îl reprezintă unul dintre episoadele îndrăgitului serial de televiziune *Camera ascunsă.* Organizatorii au trimis un grup de câţiva cetăţeni să intre în liftul unei instituţii şi să-l ocupe în aşa fel încât să nu mai fie loc înăuntru decât pentru o singură persoană, apoi să stea cu spatele la uşă pe tot timpul deplasării ascensorului. După terminarea aranjamentului, camera ascunsă a înregistrat comportamentul indivizilor inocenţi, care intrau în lift, alături de grupul manipulatorilor.

La început, fiecare "victimă" era vizibil surprinsă de comportamentul neobişnuit al celor dinăuntru, manifesta o stare accentuată de disconfort, se agita, încerca să rămână, totuşi, cu faţa la uşă, apoi se întorcea într-o parte, tot mai mult, iar la destinaţie era aproape întotdeauna cu spatele la uşă, la fel cu toţi ceilalţi. Într-un singur caz, un tânăr s-a agitat permanent, dar a rezistat eroic tentaţiei de a se supune regulii de grup. După ce a ieşit din ascensor, starea de tensiune îi era atât de mare, încât a simţit nevoia să-şi aprindă imediat o ţigară.

În privinţa supunerii faţă de autorităţi, cele mai elocvente sunt experimentele lui Stanley Milgram, ce au fost descrise pe larg în capitolul dedicat clasificării manipulărilor. Ca o concluzie importantă a studiilor sale, nu trebuie uitat că Milgram scria: *Esenţa supunerii constă în faptul că o persoană ajunge să se considere pe sine însăşi ca fiind un instrument al îndeplinirii dorinţelor şi ordinelor unei alte persoane şi, ca urmare, nu se mai consideră responsabilă pentru propriile sale acţiuni.*

În capitolul dedicat sistemelor totalitare au fost descrise pe larg cele opt căi majore de manipulare a individului şi, în ultimă instanță, a maselor, pentru obținerea unui control total asupra acestora. Cele opt tehnici urmăresc declanşarea şi amplificarea procesului de influențare, cu cele trei scopuri principale ale acestuia, deja descrise anterior: modificarea comportamentului, integrarea individului în grup (cufundarea în anonimat) şi supunerea necondiționată față de autorități.

Efectele acestui proces de influențare se concretizează, treptat, în supunerea totală a individului, deoarece manipulatorii ajung în cele din urmă să-i controleze şi comportamentul, şi gândirea, şi sentimentele.

Înainte de analizarea celor trei componente ale recreării complete a individului: *controlul comportamentului, controlul gândirii* şi *controlul sentimentelor,* este necesară introducerea unui nou concept, anume *disonanța cognitivăJ*

În 1957, Leon Festinger a făcut cunoscute rezultatele unor studii ale sale bazate pe conflictul interior ce apare atunci când un raționament, o trăire sau un act de comportament vine în contradicție cu celelalte două. *Identitatea* unui individ este alcătuită din împletirea *armonioasă* a gândirii, sentimentelor şi acțiunilor sale. Individul poate suporta numai discrepanțele minore între cele trei componente ale identității lui. Atunci când apare o discrepanță majoră, omul are o senzație foarte puternică de disconfort, care reprezintă *disonanța cognitivă.*

Întotdeauna când omului îi este foame, încearcă să mănânce. Întotdeauna când îi este sete, încearcă să bea La fel, întotdeauna când resimte disconfortul psihic, încearcă să-l reducă sau chiar să-l anihileze. Cum? Festinger oferă un exemplu general în concluziile studiului său: *Dacă unei persoane i se modifică actele comportamentale, atunci gândirea şi sentimentele sale se vor modifica în sensul minimalizării disonanței.*

Altfel spus, întotdeauna când unui individ îi este indusă schimbarea uneia dintre cele trei componente ale identității sale (gândire, comportament, sentimente), el şi le va modifica instinctiv pe celelalte două, pentru a nu mai avea senzația acută de disconfort psihic.

Să dăm câteva exemple simple pentru a înțelege cât mai exact implacabilul mecanism declanşat de disonanța cognitivă. Să presupunem că un individ are obiceiul fumatului. În urma citirii avertismentelor privind nocivitatea viciului său, privind rata înaltă de cancer pulmonar în rândul fumătorilor, între obiceiul (comportamentul) său şi rațiune apare un conflict. Pentru a elimina acest conflict, individul are două variante: ori renunță la viciu, ori îşi adaptează gândirea acestui comportament, în sensul găsirii unor justificări. Optând pentru cea de-a doua variantă, fumătorul înveterat va ajunge să-şi spună că, de fapt, statisticile privind cancerul nu sunt concludente, sau că va fi ferit de pericol dacă va fuma numai țigări cu filtru, ori va găsi exemple justificative de genul: *Uite la nea Ilie, are nouăzeci de ani, fumează câte un pachet pe zi de la doi'şpe ani şi n-are nici pe naiba...* Dacă adaptarea gândirii este insuficientă, fumătorul îşi va adapta şi sentimentele, ajungând să fie convins că o țigară îi produce atât de multă plăcere, încât merită să-şi sacrifice câteva minute din viață pentru ea. Pentru nefumători asemenea justificări par stupide. Însă pentru fumători ele devin convingeri de nezdruncinat. Şi tocmai pe crearea unor asemenea convingeri se bazează strategia publicitară a marilor companii producătoare de țigări.

Pe acelaşi fenomen al disonanţei cognitive se bazează şi *dezumanizarea victimelor,* în urma căreia oamenii obişnuiţi sunt transformaţi în ucigaşi cu sânge rece, proces descris într-un capitol anterior. Soldaţii, altminteri indivizi normali, sunt antrenaţi să lupte şi să ucidă inamicul. De multe ori se ajunge chiar la masacrarea unor fiinţe nevinovate: femei, bătrâni, copii. În urma unor asemenea acte de cruzime, soldatul resimte un acut disconfort psihic, concretizat prin apariţia remuşcărilor. Pentru a scăpa de remuşcări, pentru a-şi aduce în consonanţă acţiunile cu sentimentele şi raţiunea, soldatul ajunge să creadă sincer în propaganda desfăşurată de conducătorii săi. El consideră că duşmanii nu sunt oameni ca şi el, ci figuri odioase a căror viaţă nu are nici un fel de valoare. În consecinţă astfel de raţionamente îl absolvă de vină, iar sentimentele se conformează şi ele raţiunii, în sensul că remuşcările fac loc dispreţului şi urii fată de inamic, ba mai mult, satisfacţiei că duşmanii au fost eliminaţi.

Revenind la exemple mai simple, trebuie menţionat şi comportamentul cumpărătorului obişnuit. Să presupunem că cineva colindă magazinele specializate pentru a-şi găsi o maşină pe placul său. În cele din urmă se decide şi cumpără un anumit model. După efectuarea plăţii, în subconştientul individului apare o contradicţie între actul de cumpărare pe care tocmai l-a efectuat şi gândul că poate ar fi găsit ceva mai bun ori sentimentul că alte modele ar fi totuşi mai frumoase. În timp, pentru a reduce disonanţa, va ajunge să creadă că maşina pe care a cumpărat-o este cea mai frumoasă şi cea mai performantă. Chiar dacă un cunoscut ar încerca să-i demonstreze că alegerea sa a fost greşită, noul posesor de autoturism nu-l va asculta sau va căuta imediat argumente prin care să-i demonstreze că modelul cumpărat de el este cel mai bun. Dacă argumentele nu stau în picioare, el va pune intervenţia cunoscutului pe seama invidiei.

Este interesant şi modul în care au reuşit să se impună, pe pieţele occidentale, alimentele cu conţinut scăzut de grăsimi, fără colesterol etc, deşi gustul lor este diferit de cel al alimentelor tradiţionale. În acest caz, propaganda producătorilor a acţionat asupra raţiunii consumatorilor, convingându-i că asemenea alimente sunt cele mai sănătoase. Comportamentul a urmat raţiunea, în sensul că oamenii au început să cumpere numai astfel de produse. Mai rămâneau simţămintele. Pentru cei neobişnuiţi, gustul noilor alimente părea fad. Treptat însă, gustul s-a adaptat, conformându-se raţiunii şi comportamentului. După câteva luni, consumatorii chiar nu mai suportă gustul bucatelor tradiţionale, care li se par infernal de grase, spre exemplu.

În concluzie trebuie subliniat încă o dată faptul că, datorită fenomenului de disonanţă cognitivă, obţinerea controlului total asupra individului nu este neapărat condiţionată de exercitarea presiunilor, cu aceeaşi intensitate, *şi* asupra gândirii individului, *şi* asupra sentimentelor lui, şi asupra comportamentului său. În funcţie de scopul urmărit, manipulatorii pot acţiona, în principal, numai asupra uneia dintre cele trei componente ale identităţii individului, celelalte două modificându-se de la sine în funcţie de cea deja schimbată. Cu alte cuvinte, artizanii manipulării provoacă în mod *deliberat* disonanţe cognitive, pentru a face mult mai eficient şi mai rapid procesul de influenţare.

Având în vedere importanţa fenomenului de disonanţă, să analizăm pe rând cei trei piloni pe care se bazează controlul total asupra individului: *controlul comportamentului, controlul gândirii* şi *controlul emoţiilor.*

Controlul comportamentului este determinat de controlul realităţii fizice în care trăieşte individul. În această idee, artizanii manipulării au în vedere tipul de locuinţă a individului, felul

în care acesta se îmbracă, numărul mediu al orelor de somn, alimentația, felul muncii pe care o prestează, ritualurile şi obiceiurile sale şi, în general, toate acțiunile lui.

Primul pas îl constituie instituirea unui program zilnic foarte strict, valabil pentru toți membrii grupului social (cetățeni obişnuiți din societățile guvernate de ideologii totalitare, membri ai unor secte, indivizi aflați în captivitate etc). În fiecare zi, un important interval de timp este dedicat activităților de îndoctrinare şi îndeplinirii unor ritualuri. În acelaşi timp fiecărui individ i se dau sarcini specifice, a căror rezolvare îi ocupă cea mai mare parte a timpului. În societățile totalitare şi în cadrul sectelor distructive, omul are întotdeauna ceva de făcut. El nu se poate substitui regulilor deoarece ştie că este pasibil de pedeapsă.

În unele sisteme sociale ca şi în sectele extremiste, indivizii sunt aduşi până în faza unei dependențe totale față de lideri. Ei trebuie să ceară permisiunea pentru absolut orice. Trebuie să ceară bani pentru autobuz, pentru haine, pentru a putea da un telefon unor rude sau cunoştințe, pentru a se duce la doctor ş.a.m.d. Fiecare oră din viață este destinată pentru ceva anume, conform indicațiilor liderilor sau cu aprobarea acestora. Pentru a fi exclusă orice manifestare de insubordonare, indivizii sunt aduşi în starea de dependență financiară totală față de liderul de grup sau față de sistem. Nesupunându-se ordinelor şi regulamentelor, ei nu mai au şanse de supraviețuire fizică.

În Albania lui Enver Hogea, spre exemplu, oamenii ajunseseră la o dependență totală față de conducătorii regimului. Pentru a avea dreptul să primească un aparat de radio, trebuia să se înscrie pe liste la serviciu şi să dovedească un comportament "exemplar" în muncă şi viață. După ani întregi de demonstrare a loialității față de regim puteau primi chiar şi aprobarea de a-şi cumpăra o bicicletă sau, culmea luxului, un televizor. Locuitorii obişnuiți ai blocurilor din Tirana nu aveau încălzire, nici bucătării în apartamente. Existau bucătării comune, pe stradă, iar femeile erau obligate să meargă acolo pentru a găti. În Albania nu existau autoturisme, decât în posesia unor membri ai ambasadelor sau a unor lideri comunişti. În rest nimeni nu avea acces la aşa ceva. Singurele mijloace de transport în comun erau autobuzele. Nu trebuia ca oamenii să fie lăsați să simtă că le aparține ceva numai lor, indiferent că era vorba de un autoturism sau de liniştea unui cămin. Ei puteau doar să primească recompense pentru comportament loial. Casele de odihnă existente la sfârşitul celui de-al doilea război mondial pe superbul litoral al Adriaticii au fost închise şi lăsate în paragină. A merge în concediu la mare era considerat un obicei "mic-burghez", ce trebuia eradicat. În locul acestor perioade de relaxare, oamenilor li se oferea ceva mult mai "util". Datoria de onoare a fiecăruia era să-şi apere țara de iminenta invazie a cotropitorilor imperialişti, într-un timp record, întreg teritoriul țării a fost împânzit cu cazemate. Cupolele de ciment au fost amplasate în sate, la intersecția drumurilor, în vii, în livezi, în lanuri, pe plaja de la malul mării, în munți, absolut peste tot. Cazematele erau astfel orientate pentru a primi atacurile venite din vest, în special din Italia. Nu era zi în care fiecare cetățean al țării să nu vadă cazematele şi să nu simtă, instinctiv, pericolul. Iar dacă se întâmpla totuşi să-i mai rămână şi ceva timp liber, era preocupat să şi-l ocupe în întregime cu căutarea unei îmbucături mai bune sau cu procurarea câtorva lemne cu care să facă focul într-o sobă specială, două ore pe săptămână, pentru a-şi îmbăia copilul.

Pe lângă controlul strict exercitat asupra fiecărei ore din viață, o altă metodă de determinare a comportamentului este impunerea unor reguli care să-l determine pe individ să se integreze grupului, să nu aibă senzația unei identități proprii, ce l-ar putea duce spre exprimarea unor opinii personale. În sistemele totalitare, dar mai ales în sectele distructive, oamenii sunt puşi să mănânce împreună, să lucreze împreună, să aibă cât mai multe întâlniri în grup şi chiar să doarmă în mari dormitoare comune. Individualismul este descurajat prin orice mijloace. Mai mult, individul trebuie înregimentat într-o organizație anume, oricare ar fi ea, pentru a se supune unor regulamente abuzive şi a se integra unei ierarhii suplimentare.

În România lui Ceauşescu, conform experienţei nord-coreene, s-a încercat crearea "omului nou", cu un comportament total nou, prin plasarea lui într-un cadru complet nou. Marile monumente istorice ale ţării au fost lăsate în paragină, pentru că trecutul trebuia rescris. Tradiţiile şi obiceiurile româneşti au fost ignorate şi chiar interzise. Un fabulos tezaur spiritual, cel al mitologiei naţionale, a fost cenzurat total, deoarece nu avea nici o legătură cu noua doctrină comunistă. Nici măcar locuinţele nu au scăpat tăvălugului demolator. Nenumărate clădiri din centrele tuturor oraşelor ţării au fost rase de pe suprafaţa pământului pentru a face loc arhitecturii "de tip nou", concretizate în aşa-numitele "centre civice", toate trase parcă la indigo, pentru a nu individualiza în vreun fel oraşul sau regiunea respectivă. În fiecare cartier al Bucureştiului a început construirea unor mari complexe alimentare, despre care a prins să se insinueze tot mai mult zvonul că urmau a fi transformate în uriaşe cantine publice. La ţară, teroarea a fost şi mai mare. Sute de sate au fost distruse sau rase de pe faţa pământului în intenţia de a desfiinţa gospodăria ţărănească, aşa neajutorată cum era ea, pentru că reprezenta o sursă de inducere a simţului de proprietate privată, care, la rândul său, îi conferea omului o anume individualitate. În locul caselor au fost ridicate blocuri, în încercarea de a le impune ţăranilor un nou mod de viaţă, bazat pe traiul în comun, anost, fără posibilitatea vreunei iniţiative. De asemenea, în oraşe oamenii au fost înghesuiţi în blocuri-tip, fără personalitate, fără nici un detaliu arhitectonic distinctiv, care să le inoculeze tocmai acest sentiment de cufundare în anonimat, şi implicit comportamentul respectiv. Toate oraşele din ţările foste comuniste au acelaşi aspect: sufocate de blocuri uriaşe, identice, în culori şterse. Omului îi era impusă prin orice mijloace pierderea identităţii.

Controlul comportamentului se creează din fragedă pruncie, prin înregimentarea în tot felul de organizaţii bazate pe o ierarhie bine stabilită, cu un statut rigid, cu obligaţia de a purta un anumit gen de uniforme, aceleaşi pentru toţi. În România regimului comunist a fost înfiinţată organizaţia naţională a "Şoimilor patriei", în cadrul căreia comportamentul copiilor era controlat încă din faza preşcolară. Urmau apoi organizaţia de pionieri, UTC-ul, sindicatul, organizaţia de partid ş.a.m.d. Întreaga populaţie trebuia cuprinsă în una sau mai multe forme de organizare, cu reguli stricte, eventual cu uniforme specifice, care să creeze sentimentul supunerii faţă de autorităţi, orice reprezentare ar fi avut acestea. Inducerea supunerii determina implicit şi un anume model de comportament. Omul nu trebuia să aibă timp de reflecţie pentru a ajunge la vreo opinie proprie sau la manifestări personale. Permanent, individul era ocupat să participe la acţiunile organizaţiei, să se zbată pentru obţinerea unor mici recompense, în majoritatea cazurilor "titluri de merit" ce nu aveau nici o componentă materială, să se comporte "exemplar" pentru a accede la trepte superioare ale erarhiei grupului. Într-un asemenea mediu, guvernat de reguli nenumărate, orice act comportamental putea fi interpretat într-un anume fel, atrăgând după sine recompense sau pedepse. Individul era menţinut permanent într-o balanţă asupra căreia îşi concentra întreaga atenţie. Acţionând în sensul dorit de autorităţi, el era recompensat, lăudat şi, uneori, promovat; acţionând în sens nedorit, el era expus oprobriului public, criticat, retrogradat, supus unor munci umilitoare.

Viaţa în cadrul unui asemenea sistem, fără alternativă, fără derogări de la reguli (în cazul majorităţii cetăţenilor obişnuiţi), îl aduce pe individ în situaţia de a crede sincer că recompensele pe care le obţine în cazul comportamentului "corect" sunt absolut fireşti. De asemenea el crede sincer că atunci când este pedepsit pentru acte "incorecte", chiar *merită* pedeapsa. Astfel impunerea unui anume gen de comportament atrage după sine, în timp, modificarea gândirii individului şi chiar a sentimentelor acestuia.

Obţinerea controlului total asupra individului prin determinarea modului său de comportament impune crearea unui întreg sistem de ritualuri şi obişnuinţe menite să asigure coeziunea grupului, să cufunde individul în anonimat şi să-l facă să se supună din reflex autorităţilor şi regulilor statuate de acestea. Se ajunge astfel la crearea unei maniere de a vorbi,

de a se îmbrăca, de a se tunde, chiar şi la o anumită expresie facială. "Limbajul de lemn" atât de ironizat după colapsul comunismului reprezenta totuşi, la vremea lui, o poartă spre promovarea socială. Cei care ajungeau să-l stăpânească erau conştienţi că puteau accede mult mai uşor spre vârful ierarhiei. Mulţi ajungeau chiar să creadă sincer că un asemenea limbaj este "diplomatic" şi superior celui utilizat de "vulg". Tunsoarea "decentă" era un alt element care îi făcea pe oameni să nu se deosebească unii de alţii. În sistemele totalitare asiatice, majoritatea populaţiei purta un soi de uniforme tot timpul zilei. Dependenţa totală faţă de regim din punct de vedere financiar îi obliga pe cetăţenii obişnuiţi să se aşeze la coadă pentru a primi periodic îmbrăcăminte şi încălţăminte. Chiar şi să fi vrut, oamenii nu aveau posibilitatea să-şi procure haine mai "altfel". Cu timpul, obişnuinţa i-a făcut să creadă sincer că acel gen de îmbrăcăminte este cel mai potrivit, cel mai decent, cel mai practic. Oamenii îmbrăcaţi deosebit le provocau un instinctiv sentiment de respingere.

În cadrul sectelor, adepţii sunt supuşi unor nenumărate ritualuri ce le creează un anume gen de comportament, care, la fel, atrage după sine reformarea gândirii şi a sentimentelor. Un fost membru al sectei lui Moon îşi aminteşte că până şi obiceiuri orientale minore precum descălţatul la intrarea într-un centru de meditaţie, îngenuncherea şi plecăciunile în faţa celor mai în vârstă îl făceau să se simtă deosebit de restul lumii, să aibă un sentiment de relaxare şi mulţumire de sine.

Indivizii care totuşi mai rezistă integrării totale sunt acuzaţi de egoism, de mentalităţi învechite şi, înainte de a fi pedepsiţi, li se oferă "şansa" reabilitării. Pentru a se reabilita, sau chiar pentru a nu se pune în asemenea situaţii, indivizii caută să se integreze perfect grupului, ajungând până la a-şi controla cele mai mici gesturi sau chiar tonul vocii în dorinţa de a nu ieşi cu ceva în evidenţă. Supunerea totală faţă de conducător, orice reprezentare ar avea acesta, devine cel mai important lucru pe care îl au de învăţat.

Conducătorii ştiu că nu pot comanda gândurile ascunse ale indivizilor. Însă ei ştiu foarte bine cum să le comande *comportamentul,* pentru ca gândirea şi emoţiile să se conformeze de la sine acestuia.

Controlul gândirii presupune îndoctrinarea indivizilor atât de profund, încât ei să accepte necondiţionat ideologia grupului, să adopte în mod firesc noul limbaj şi să îşi formeze reflexul de a respinge instinctiv orice "gând perturbator". Pentru a deveni un "bun" membru al respectivului grup social, individul ajunge să îsj manipuleze singur propria sa gândire.

În sistemele totalitare, oamenii sunt aduşi în situaţia de a crede că ideologia propagată de conducători reprezintă "adevărul absolut", singura interpretare corectă a realităţii. Doctrina şi întregul păienjeniş de legi şi regulamente ale sistemelor totalitare nu se axează doar pe filtrarea informaţiilor culese de individ din exterior, ci mai ales au în vedere crearea unui sistem de gândire prin care individul însuşi să selecteze şi să interpreteze informaţiile în sensul dorit de lideri.

Îndoctrinarea, pentru a fi cât mai eficientă, trebuie să se bazeze pe simplicitate. Individului i se anulează posibilitatea de a judeca înprorunzime, de a interpreta situaţiile sociale, în special prin împărţirea tuturor fenomenelor în "bune" şi "rele". Nuanţele sunt excluse. În acest sens, lozinca: *Cine nu este cu noi, este împotriva noastră* separă dintr-o dată societatea, lumea exterioară, în "buni" şi "răi", în oameni care gândesc "corect" şi inamici cu "mentalităţi învechite". Delimitarea dintre cele două categorii este strictă şi nu acceptă nici o derogare, nici o interpretare. Pentru a da măsura lucrurilor "corecte", tot ce este "bun" şi permis se regăseşte în imaginea conducătorului. Tot ce este "rău" provine din afară.

Mai mult, toate sistemele totalitare susțin că doctrina lor este riguros fundamentată din punct de vedere ştiințific. Este, de fapt, singura "valabilă", singura "adevărată". Din acest motiv, indivizilor le este inoculată ideea de a nu se mai gândi la asemenea lucruri, "deja verificate", pentru că ideologii sistemului au avut grijă să gândească pentru ei şi să le asigure integrarea în "cea mai bună dintre lumi".

Conducătorii unui sistem totalitar creează întotdeauna un limbaj propriu grupului, alcătuit din cuvinte şi expresii specifice, pentru că limbajul pune la dispoziția gândirii simbolurile cu care aceasta operează. *Controlând limbajul, se poate controla gândirea.* Majoritatea situațiilor ce ar necesita analize complexe pentru a fi înțelese în esență de oamenii obişnuiți sunt condensate, etichetate şi reduse la simple clişee verbale, ce atrag după ele formarea unor clişee de gândire.

Spre exemplu, în secta lui Moon, atunci când un membru are dificultăți în a se înțelege cu un altul, situat fie deasupra, fie dedesubtul său în ierarhia grupului, conflictul este calificat drept "problema Cain-Abel". Această etichetare induce imediat în mintea adepților şi modul de rezolvare a conflictului: Cain trebuie să i se supună lui Abel şi să-l urmeze, nu să-l ucidă, aşa cum s-a întâmplat în episodul descris de Vechiul Testament. Cu alte cuvinte, cel situat pe o treaptă ierarhică superioară are întotdeauna dreptate. În acest mod conflictul este dezamorsat pe loc. Încercarea vreunui adept de a gândi altfel este calificată imediat drept supunere față de dorința Diavolului de a-l pune pe Cain-cel-rău mai presus de Abel-cel-bun. Acest clişeu verbal şi de gândire îi împiedică pe adepți să judece actele şi eventualele greşeli ale conducătorilor. Pentru că liderul acționează întotdeauna corect şi, chiar dacă deciziile lui par uneori bizare, el ştie foarte bine ce face.

Clişeele verbale şi, mai apoi, cele de gândire au rolul de a-i separa net pe membrii grupului de restul lumii. Acest lucru este vizibil mai ales în cadrul unor secte, al căror sistem de îndoctrinare este foarte eficient şi pentru faptul că liderii lor acționează asupra unor grupuri de oameni relativ restrânse, izolate de ansamblul societății. Prin practicarea unui limbaj propriu, sectanții, se simt superiori, aleşj, posesori ai adevărului absolut. În acelaşi timp, clişeele verbale servesc pentru derutarea nou-ve-niților. Aceştia au impresia că sectanții au ajuns la o înțelegere superioară a fenomenelor vieții, că pentru a deveni asemenea lor trebuie parcurse nenumărate trepte inițiatice, care să deschidă noi porți ale cunoaşterii, că vor fi necesari ani întregi de eforturi pentru a accede la "adevărul absolut". În realitate, însuşindu-şi limbajul sectei, participând la ritualurile inițiatice, novicii vor învăța cum să *nu* gândească. Ei vor învăța că adevărata cunoaştere înseamnă credința totală în ideologia sectei.

O altă componentă importantă a controlului gândirii este formarea reflexelor mentale ale individului de a respinge orice gând ce ar putea contraveni ideologiei. Judecarea instinctivă a diverselor situații sociale este anihilată, prin crearea unei noi identități spirituale a individului, deosebite total de cea veche. Procesul inducerii unor astfel de reflexe mentale are mai multe etape. În prima fază se aplică negarea totală a ideilor "incorecte", coroborată cu cenzurarea drastică a informațiilor venite din exterior: *Ce spun ei nu este adevărat. Este o minciună inventată de duşmanii noştri.* Treptat, individul ajunge în situația de a-şi forma el însuşi un nou mod de gândire. Atunci când are unele dubii, din instinct va fi învățat să gândească: *Aşa ceva s-a întâmplat din motive bine întemeiate.* Apoi nu va mai gândi, ci va veni imediat cu justificarea: *Aşa ceva s-a întâmplat pentru că trebuia să se întâmple.*

Crearea reflexelor mentale are ca scop aducerea indivizilor în situația de a respinge din start orice idee ce vine în contradicție cu doctrina sistemului, price critică la adresa conducătorilor sau a grupului. Astfel de indivizi vor fi incapabili să raționeze cu detaşare, să evalueze şi să interpreteze obiectiv situațiile sociale. Rigiditatea gândirii lor îi va împiedica să se angreneze chiar în cel mai banal schimb de opinii. Ei vor fi sincer convinşi că sunt posesorii adevărului

absolut. Dar ceea ce este mai grav, vor fi la fel de sincer convinşi că toți cei ce nu au idei asemenea lor le sunt duşmani de moarte şi trebuie eliminați.

Tot în ideea inducerii reflexelor mentale este încurajat un anume gen de critică şi autocritică- în cazul multor indivizi, deşi atrofiat până aproape de dispariție, instinctul de judecare detaşată a unor situații sociale nu poate fi eliminat definitiv. De aceea el trebuie pervertit treptat, oferindu-i-se şansa de a fi utilizat, spre exemplu, în afirmarea unor păreri critice. Critica şi autocritica au şi menirea de a crea o imagine de "obiectivitate" a sistemului, întrucât cetățenilor le este permis să-şi expună, chiar public, părerile. Însă punctul vital al acestor manifestări constă în faptul că niciodată nu este permisă criticarea ideologiei, ci a fenomenelor, a situațiilor şi a persoanelor care *i se opun.* Întotdeauna doctrina, sistemul, conducătorul sunt mai presus de orice îndoială. În consecință numai ceea ce i se opune este demn de critică. La fel, autocritica nu va include niciodată părerea de rău a individului că a crezut necondiționat în ideologia grupului, ci nemulțumirea că nu a crezut destul pentru a fi un "bun" cetățean sau un "bun" adept al sectei respective.

În cadrul unor secte se practică intens ritualuri speciale de alungare a gândurilor "rele". Adepții sunt învățați să identifice ei înşişi aceste gânduri şi să le anihileze pentru a se putea ridica pe o "treaptă superioară a cunoaşterii".

În funcție de sectă, respectivele ritualuri pot consta în: rugăciuni, mătănii, meditații, cântece specifice, repetarea cu voce tare sau în gând a unor clişee cu valoare de simbol, intrarea în transă ş.a.m.d. Treptat, ritualurile devin obişnuință. Individul este "programat" să le activeze la primul semn de îndoială, teamă sau nesiguranță. Automatismul ajunge la perfecțiune, iar sectantul începe să se roage brusc sau intră subit în transă fără ca măcar să realizeze că tocmai a avut un gând "rău".

Asemenea automatisme mentale de înlăturare a oricărui gând "incorect", a oricărei îndoieli sau incertitudini reprezintă cea mai directă cale de a rupe individul de realitate. Pentru el doctrina grupului va fi perfectă, conducătorii vor fi perfecți, iar toate lucrurile rele ce i se vor întâmpla vor fi numai din vina lui. Dacă în cadrul sectelor astfel de automatisme se pot crea în câteva săptămâni sau luni, în cadrul sistemelor sociale mai mari este nevoie de ani sau chiar de decenii. Cu cât trece mai mult timp, apar noi generații, care, chiar dacă nu ar fi îndoctrinate în mod evident, ar ajunge să servească ideologia regimului prin simplul fapt că trăiesc în acel sistem, că întreg comportamentul lor, modul de gândire, sistemul de valori, standardele culturale etc. se formează sub influența totală a ideologiei respective. Din acest motiv, seismele sociale mari, provocate de prăbuşirea unui întreg sistem doctrinar, induc la nivelul întregii populații starea de anomie, despre care am discutat într-un capitol anterior. Pentru reducerea perioadei de anomie cât mai mult posibil este necesară restructurarea din temelii a întregului sistem de valori, de legi şi regulamente. Perpetuarea unei stări de falsă tranziție, în care vechile structuri şi mentalități continuă să funcționeze, chiar şi sub forme poleite, în paralel cu noile mecanisme politice, economice şi sociale, nu face decât să permanentizeze haosul şi confuzia. Sistemele totalitare au putut fi instaurate rapid tocmai prin eliminarea completă, într-un interval de timp foarte scurt, a vechilor structuri. Instaurarea unui regim democratic, bazat pe încurajarea individului de a-şi manifesta propria sa identitate, nu se poate realiza prin forță. Aici intervine rolul personalităților în istorie.

Atunci când personalitățile, aflate la conducere în asemenea situații de criză, sunt incapabile să imprime un curs ascendent redefinirii societății, artizanii manipulării pot induce foarte uşor sentimentul culpabilizării generale. Având în vedere că fostul regim ideologic totalitar a inoculat în mentalitatea cetățenilor de rând ideea că doctrina şi acțiunile conducătorilor sunt întotdeauna corecte, iar fenomenele negative sunt puse exclusiv pe seama oamenilor obişnuiți, cu concepții

"incorecte", aceştia vor putea fi învinuiţi mult mai uşor de toate relele, pe motiv că "mentalitatea lor este învechită", că nu vor să înţeleagă măreţia programelor propuse de lideri şi justeţea acestora, că se lasă influenţaţi de duşmanii naţiunii sau de diverşi "huligani" ori "golani", că toată lumea este coruptă, că oamenii nu-şi merită liderii.

Conducătorii totalitari nu vor accepta niciodată ideea că fenomenele negative s-ar putea întâmpla din cauza incompetenţei lor, doctrinei pe care o servesc, sau sistemului pe care îl susţin. Chiar în faţa celor mai clare evidenţe ale eşecului totalitarismului, ei vor susţine în continuare ideologiile de inspiraţie totalitară sub diverse pretexte precum: *Se poate democraţie şi cu un despot luminat...* ş.a.m.d.

Revenind la mecanismele de control al gândirii, trebuie subliniat şi în acest caz faptul că, acţionând asupra gândirii, exploatând fenomenul de disonanţă cognitivă se poate obţine şi controlul asupra comportamentului sau al sentimentelor.

Controlul sentimentelor constă în manipularea emoţiilor individului şi în restrângerea cât mai mult posibilă a spectrului său sentimental. *Vinovăţia şi frica* sunt două instrumente absolut necesare pentru a ţine oamenii sub control. Manipularea sentimentului de vinovăţie dă cele mai bune rezultate pentru integrarea individului în societate, pentru cufundarea lui în anonimat, dar şi pentru inducerea supunerii necondiţionate faţă de autorităţi.

Vinovăţia poate fi de multe feluri. Astfel *vina istorică* este cea prin care se creează culpabilizarea generală. Pentru ororile nazismului a fost blamat întregul popor german. Pentru aruncarea bombelor de la Hiroshima şi Nagasaki, fiecare american s-a simţit vinovat. Pentru a nu se începe procesele criminalilor comunişti s-a insinuat ideea că toţi membrii de partid ar fi vinovaţi de crimele comise în lagărele şi puşcăriile comuniste. Vina istorică poate fi indusă atât de cuceritorii din afară, care urmăresc să obţină supunerea necondiţionată a "vinovaţilor" în numele păcatelor comise de reprezentanţii acestora, cât şi de propriii conducători, care doresc să-şi justifice unele acte grave şi să le prezinte distorsionat în ochii opiniei publice interne sau internaţionale. Vina istorică se bazează pe inducerea unui sentiment de complicitate între autorităţi şi cetăţenii obişnuiţi, chiar dacă deciziile le iau numai unii, ceilalţi reprezentând doar masa de manevră. Complicitatea şi vina istorică prind mult mai repede în regimurile totalitare, acolo unde opoziţia a fost eliminată, iar liderii acţionează şi vorbesc în numele întregii naţiuni.

Vina incapacităţii de afirmare a propriei identităţi, exprimată prin sentimentul de insatisfacţie al individului că nu trăieşte la nivelul valorii sale, poate fi de asemenea exploatată pentru amplificarea stării de nemulţumire până la stadiul de revoltă ori, în sens opus, până la acceptarea unei supuneri totale faţă de autorităţi, supunere în schimbul căreia individului îi este facilitat accesul spre treptele superioare ale ierarhiei sociale, spre un loc pe care acesta consideră că îl merită.

Vina pentru acţiuni comise în trecut este intens utilizată de artizanii manipulării pentru şantajarea individului. În acest sens sunt alcătuite dosare voluminoase, care pot fi scoase la iveală ori de câte ori persoana în cauză dă semne de nesupunere. Puterea extraordinară a acestui tip de vinovăţie determină şi crearea unor noi genuri de "păcate", tocmai pentru a face dosarele cât mai voluminoase. Iar dacă individul a avut o viaţă exemplară, se pot găsi oricând părinţi, fraţi, prieteni sau simple cunoştinţe ale acestuia pentru greşelile cărora să fie făcut şi el răspunzător. Mărturisirea păcatelor nu aduce niciodată iertarea lor. Cu atât mai puţin uitarea. În

sistemele totalitare sau în sectele distructive, este generalizată aplicarea practicii întâlnite la societățile democratice doar în cadrul proceselor penale: *Tot ce spui poate fi folosit împotriva ta.*

Vina socială constă în culpabilizarea generală a indivizilor pentru tarele existente în societate. Prin inducerea acestei vinovății, individul este determinat să-şi minimalizeze propriile sale probleme şi incertitudini, să nu mai dea atenție îndoielilor la adresa celor care îl conduc. *Cum te poți lega de unele greşeli minore ale guvernului, când atâția oameni mor de foame pe străzi şi din vina ta?,* sună doar una dintre întrebările retorice prin care se propagă vina socială. În cadrul unor secte se ajunge la blamarea adepților pentru toate tarele societății, chiar şi pentru cele ipotetice, precum iminenta declanşare a unui război nuclear. Ei sunt făcuți răspunzători pentru toate păcatele omenirii. Bineînțeles, ca să-şi spele "greşelile", trebuie să creadă nestrămutat în liderul lor spiritual, care, mai devreme sau mai târziu, le va aduce iertarea.

Frica este celălalt sentiment utilizat pe scară largă pentru manipularea indivizilor, în special în sensul menținerii coeziunii grupului social din care fac parte. Sentimentul de frică este indus şi amplificat în două direcții principale, fiecare având la bază o amenințare specifică. Astfel, în primul rând, indivizii sunt avertizați permanent asupra pericolului reprezentat de forțele ostile din exterior, care acționează continuu pentru a dezmembra şi a distruge grupul. Aceste forțe pot fi autoritățile statului în cazul unor secte extremiste, "forțele imperialiste, reacționare" în cazul sistemelor socialiste, slujitorii Diavolului în cazul unor grupări religioase, grupările comuniste în cazul unor societăți cu doctrină de dreapta, etniile rivale în cazul în care se urmăreşte exacerbarea unor conflicte interetnice, grupările teroriste duşmane unei națiuni, religii sau unui sistem social ş.a.m.d.

Manipularea indivizilor prin inducerea şi amplificarea amenințărilor venite din exterior poate ajunge până la subtilități extrem de perfide. În cazurile în care "duşmanul" nu există, el este inventat. Individul trebuie menținut permanent într-o stare de frică pentru a nu avea timp să gândească. În acelaşi timp, existența "duşmanului" poate motiva, în sistemele totalitare, acțiuni în forță, sângeroase, care au ca scop final accentuarea stării de teamă şi nesiguranță în rândurile întregii populații. Propaganda nazistă s-a bazat într-o mare măsură pe învinovățirea evreilor de toate relele societății. Milioane de oameni au fost uciși în numele acestei idei, dar, în acelaşi timp, a fost dezvoltat un imens sistem de represiune menit să distrugă orice opozant al regimului, indiferent dacă avea sau nu vreo legătură cu etnia evreilor. La rândul său, propaganda comunistă se baza pe exacerbarea sentimentelor de teamă față de "acțiunile duşmănoase ale cercurilor imperialiste, reacționare". Oricine nu era de acord cu doctrina comunistă putea fi oricând învinovățit de legături cu "agenturile străine".

Având în vedere cele spuse mai sus, iese în evidență cea de-a doua cale de utilizare a terorii în scopul controlării totale a individului. Acestuia îi este indusă, permanent, teama de a nu fi descoperit şi pedepsit de autorități, indiferent dacă vina lui este reală (în sensul încălcării unor reguli arbitrar impuse de regimul la putere) sau pur şi simplu inventată. Această perfidă combinație între dezvoltarea unui sentiment de vină individuală şi frica de a nu fi descoperit este cu atât mai eficientă cu cât regulile sunt mai numeroase, mai oculte şi, astfel, foarte uşor de încălcat. Într-un sistem totalitar dezvoltat este practic imposibil ca individul să respecte absolut toate regulile şi legile, mai ales că aproape în fiecare zi sunt inventate altele noi, iar popularizarea lor este ținută în frâu, "din rațiuni superioare", astfel încât cetățeanul să afle de ele abia după ce le-a încălcat şi a devenit, în acest fel, pasibil de pedeapsă. Mai mult, de fiecare dată când apar reglementări noi, efectul lor este retroactiv, pentru a nu da nici o şansă individului, oricât de supus şi de atent ar fi el.

De multe ori, pentru a controla eficient emoțiile indivizilor, se utilizează *redefinirea sentimentelor.* În acest mod, ceea ce era motiv de tristețe trebuie să devină prilej de bucurie, ceea

ce reprezenta o ruşine trebuie să devină o mândrie ş.a.m.d. Fericirea, spre exemplu, este un sentiment spre care aspiră orice fiinţă umană. În unele secte, de pildă, liderii spun că omul poate fi fericit numai atunci când se simte cât mai aproape de Dumnezeu. Dar cum Dumnezeu este, în viziunea respectivilor lideri, mai tot timpul nefericit şi nemulţumit, ar fi un adevărat sacrilegiu ca adepţii sectei să-şi manifeste, vreodată, în mod deschis, bucuria. În consecinţă, starea de fericire se atinge printr-o permanentă nefericire şi suferinţă. De multe ori, sectanţii ajung în extaz numai după ce se supun unor suplicii înfricoşătoare (flagelări, posturi negre, automutilări, crucificări etc). Cu cât durerea este mai atroce, cu atât ei se simt mai aproape de divinitate, deci mai fericiţi.

Redefinirea sentimentelor este o tehnică de bază în absolut toate sistemele totalitare. Copiii sunt crescuţi şi educaţi după standarde noi, conform cărora trădarea părinţilor pentru "mentalităţi învechite" devine un merit. Mai mult, în sistemele comuniste de mână forte, au fost numeroase cazuri în care fiii şi-au acuzat părinţii în cadrul unor procese publice şi au cerut condamnarea lor la moarte. Tinerii au fost prezentaţi ca veritabili eroi, au fost copleşiţi de onoruri şi li s-a facilitat ascensiunea socială, pentru ca exemplul lor să fie urmat de cât mai mulţi. Treptat s-a creat o nouă mentalitate, în care delaţiunea a fost ridicată la rangul de virtute, de "îndatorire patriotică" fundamentală a oricărui cetăţean. Mai trist este faptul că astfel de metode sunt continuate chiar şi după colapsul sistemelor totalitare. În România, spre exemplu, la şase ani după revoluţia din decembrie 1989, forul legislativ a adoptat noua lege a secretului de stat, în care delaţiunea se menţine ca o expresie a "fidelităţii faţă de ţară". Pentru a-şi demonstra această fidelitate, fiecare cetăţean este obligat să-şi supravegheze şi să-şi suspecteze permanent semenii, să devină un colaborator asiduu al serviciilor de informaţii. Astfel noua lege a secretului de stat nu numai că menţine redefinirea sentimentelor iniţiată de fostul regim, dar are şi un al doilea scop extrem de important, acela de a crea o neîntreruptă stare de suspiciune în rândurile cetăţenilor. Astfel este facilitată dezbinarea, oamenii pot fi asmuţiţi mult mai uşor unii asupra altora, iar controlul asupra lor este extrem de eficient, conform principiului de guvernare: *Divide et impera!,* enunţat de Machiavelli. De fapt, principiul este preluat de la romani: *Divide ut regnes! (Dezbină ca să domneşti!).*

Fericirea, în majoritatea cazurilor de redefinire a sentimentelor, este redusă la bucuria individului de a se integra grupului, de a-şi urma şi adula conducătorul, de a îndeplini conştiincios toate sarcinile ce îi sunt atribuite. În Coreea de Nord, copiii, dar şi foarte mulţi oameni maturi atingeau chiar o veritabilă stare de extaz la vederea "Conducătorului" Kim Ir Sen. De asemenea, în multe secte, fericirea adepţilor este concretizată într-o muncă epuizantă în folosul grupului, în cedarea tuturor bunurilor către comunitate, în respectarea fiecărui îndemn adresat de către lider. Chiar şi atunci când acesta face apel la sacrificiul suprem, aşa cum a fost cazul în Guyana, când Jim Jones a determinat sinuciderea în grup a peste nouă sute de oameni.

Alte două sentimente utilizate intens de artizanii manipulării sunt *loialitatea* şi *devotamentul.* Un uriaş sistem de propagandă este pus în mişcare pentrua-l determina pe individ să-şi canalizeze sentimentele negative numai către cei din afara grupului. Nu este admisă nici o critică la adresa doctrinei sau a liderilor, ci doar la adresa celor care au concepţii potrivnice sistemului. De asemenea, autocritica este încurajată doar în sensul blamării oricărei tendinţe de nesupunere faţă de normele ideologiei respective sau faţă de îndemnurile conducătorilor. Pentru încurajarea sentimentului de cufundare în anonimat, ce atrage după sine obedienţa necondiţionată faţă de autorităţi, indivizii sunt învăţaţi să nu se mai preocupe de ei înşişi, de nevoile şi aspiraţiile lor fireşti, ci numai de ceea ce este "bun" şi "corect" pentru întregul grup. În acest sens, sistemul comunist urmărea continuu inducerea în conştiinţa cetăţeanului a principiului: *De la fiecare după capacităţi, fiecăruia după nevoi.* Individul trebuia să se gândească permanent la faptul că sunt destui cei cu un standard de viaţă mai scăzut decât el (apare aici şi sentimentul de vină socială), de aceea nu trebuia să se plângă, ci să depună eforturi tot mai mari pentru "binele colectiv". Nu conta că acest principiu era aplicat numai oamenilor de

rând, în timp ce suprastructura se bucura de privilegii nemăsurate. Despre acele privilegii era interzis să se vorbească. "Codul eticii şi echităţii socialiste" anula ierarhia firească a valorilor şi îi acuza imediat de "egoism" pe cei care doreau să-şi pună în evidenţă propriile lor capacităţi. Manifestarea unui spirit egalitarist perfect (în cazul cetăţenilor de rând) era dovada supremă a loialităţii faţă de doctrina comunistă.

O importanţă deosebită pentru controlul total asupra structurii emoţionale a individului o are *manipularea relatiilor interpersonale* ale acestuia. Liderii urmăresc direcţionarea indivizilor spre un anume gen de prietenii, le inoculează necesitatea evitării celor cu concepţii "incorecte", îi angrenează în activităţi entuziaste de grup, axate în special pe îndeplinirea îndemnurilor venite de la conducători. Munca patriotică, colectarea sticlelor goale, organizarea de brigăzi artistice, dincolo de scopul lor pur economic sau cultural, creează prietenii şi simpatii având la bază tocmai îndeplinirea unei "sarcini" transmise "de la Centru". Chiar şi micile abateri de la linia impusă "de sus" sunt tolerate, pentru a da individului sentimentul de libertate, pentru a-l determina să se angreneze sincer în respectivele activităţi.

Uneori, sentimentele pe care trebuie să le manifeste permanent un "bun" membru al grupului social sunt impuse prin directive clare. Acestea au un rol bine determinat, mai ales atunci când îi vizează pe cei mai tineri membri ai societăţii, al căror sistem de valori este în plină formare. Astfel Statutul şoimilor patriei, elaborat în timpul regimului Ceauşescu, impunea încă din primele paragrafe: *Şoimii patriei trebuie să fie întotdeauna veseli.* Oricât ar părea de absurdă, la prima vedere, o asemenea "sarcină", trebuie luat în considerare întregul sistem de educaţie din vremea respectivă, sistem prin care primii răspunzători de încălcarea statutului puteau fi educatorii. Trebuia ca ei să-i menţină veseli pe micii "şoimi", dar, în acelaşi timp, să-i înveţe să respecte întocmai legile şi reglementările regimului. În consecinţă, singura soluţie era aceea de a-i forma pe copii în aşa fel încât să fie veseli şi fericiţi numai atunci când gândeau şi se comportau "corect".

Controlul relaţiilor interpersonale mai are o componentă deosebit de importantă, anume *controlul relatiilor sexuale.* Liderii sistemelor totalitare impun reguli foarte stricte în ceea ce priveşte alegerea partenerului de viaţă şi numărul urmaşilor pe care îi poate avea un cuplu. O atenţie deosebită este acordată tinerei generaţii, deoarece aceasta este mult mai uşor de îndoctrinat. În timpul regimului nazist, alegerea unui soţ sau a unei soţii aparţinând etniei evreilor echivala cu trimiterea într-un lagăr de concentrare şi exterminare. În paralel, liderii nazişti au imaginat şi au pus în aplicare un program halucinant de obţinere a unor noi generaţii de "arieni", care să reprezinte viitorul naţiunii germane. Trupe speciale SS răpeau din teritoriile ocupate copii care corespundeau "standardelor" şi îi internau în cămine speciale unde erau crescuţi doar în scopul procreării. Pe de altă parte, multe tinere germane erau selectate, într-o atmosferă de extaz ideologic, pentru misiunea "supremă" de a oferi copii Reich-ului. Fetele se împreunau. În cadru organizat şi supravegheat, cu soldaţi germani, de asemenea selectaţi riguros, pe care nu îi cunoşteau şi nici nu îi mai întâlneau vreodată. După naştere, pruncii erau preluaţi imediat în cămine speciale şi crescuţi în spiritul doctrinei naziste. Ei nu îşi mai vedeau niciodată părinţii, iar aceştia din urmă erau mândri că îşi serviseră patria şi Führer-ul.

În România regimului comunist, căsătoriile erau controlate prin mijloace mai subtile. În foarte multe cazuri, părinţii se opuneau căsătoriei copilului cu cineva provenind dintr-o familie "cu probleme". Ei ştiau că noul cuplu va avea de suferit din cauza "petelor" de la dosarele viitoarelor rude apropiate şi de aceea preferau să evite asemenea situaţii. Erau îndeobşte dorite căsătoriile cu odrasle ale suprastructurii comuniste, avându-se în vedere privilegiile de care se va bucura, automat, tânăra familie. Apărea astfel o polarizare invizibilă a societăţii în familii "bune" şi familii "cu probleme".

În ceea ce priveşte "politica demografică" a Partidului Comunist Român, situația a căpătat accente dramatice, mai ales în timpul regimului Ceauşescu. În dorința lui de a crea "omul nou", Ceauşescu, la fel ca şi Hitler şi ca toți ceilalți lideri ai sistemelor totalitare, a ştiut că masa de manevră cea mai docilă va fi constituită de tânăra generație, crescută şi educată "în spiritul valorilor comunismului", ce urma să ia locul celor cu "mentalități învechite". În acest sens, un prim pas a fost făcut prin interzicerea avorturilor, lucru ce a dus la naşterea unor generații întregi de "ceauşei". Apoi, pentru a elimina total avorturile ilegale, a fost inițiat un sistem draconic de legi şi regulamente, ce a dus la moartea a mii de femei. Doctorilor le-a fost interzis, sub amenințarea cu ani grei de puşcărie, acordarea oricărui ajutor pacientelor aflate în stare gravă, ca urmare a unor intervenții empirice, până ce acestea nu-l denunțau pe autorul intervenției. Chiar şi atunci când femeile se aflau în comă, sistemul condiționa acordarea primului ajutor de existența unui denunț. Mii de familii au rămas îndoliate, sute de medici au ajuns în puşcării, alte mii de tinere au fost trimise la închisoare, deoarece, chiar dacă făcuseră mărturisiri complete, fapta era pedepsită exemplar, în semn de avertisment pentru cei care ar mai fi îndrăznit să încalce respectivele legi. În acelaşi timp, pentru încurajarea naşterilor, ideologii comunismului au inventat titlul onorific de "mamă eroină", acordat femeilor cu mulți copii.

Însă condițiile tot mai mizere de viață din ultimii ani ai regimului Ceauşescu au făcut ca apariția unui copil să devină o adevărată problemă în foarte multe familii. De aceea avorturile clandestine au continuat. Pentru a le contracara şi mai eficient, autoritățile au impus fiecărei femei din România obligativitatea de a se supune periodic unui control ginecologic umilitor, ce urmărea depistarea şi înregistrarea unor eventuale sarcini încă din primele luni. În acest mod, viața intimă a întregii populații a intrat sub o supraveghere foarte strictă. După revoluția din decembrie '89 s-a decretat imediat libertatea avorturilor, însă responsabilii pentru acea politică soldată cu mii de victime nu au fost niciodată traşi la răspundere.

Controlul vieții sexuale este practicat şi în foarte multe secte. În unele dintre ele, adepților le este impus un regim de abstinență. Pentru a putea rezista, ei trebuie să-şi găsească o preocupare permanentă, aceasta fiind, cel mai adesea, desfăşurarea unor munci extenuante în folosul grupului (de fapt, în foarte multe cazuri, cel care profită de roadele muncii adepților este exclusiv conducătorul sectei). În alte grupuri, sectanții sunt îndemnați spre o viață sexuală frenetică, spre adevărate orgii şi chiar perversiuni, precum cele practicate în unele grupuri satanice. În ambele cazuri, adepții devin tot mai dependenți de stilul de viață al grupului, iar controlul asupra stării lor emoționale ajunge o armă redutabilă în mâinile conducătorului sectei.

Dar cea mai puternică tehnică utilizată în obținerea unui control total asupra sentimentelor individului este inocularea *spaimei față de părăsirea grupului.* Individul este obişnuit cu o totală dependență față de comunitatea din care face parte. El trebuie să se simtă în siguranță numai în cadrul grupului. Permanent i se spune că, în cazul părăsirii comunității, va rămâne fără apărare, se va îmbolnăvi, va fi persecutat de cei din afară, va fi chiar ucis sau se va sinucide. În cadrul unor secte, adepții ajung să aibă veritabile reacții de panică numai la gândul plecării: transpiră, bătăile inimii se accelerează, subconştientul le transmite o dorință intensă de a respinge respectiva idee. În societățile totalitare, aparatul de propagandă se preocupă intens de difuzarea unei imagini cât mai sumbre a lumii exterioare. Prin mediile oficiale de comunicare în masă ori prin intermediul zvonurilor, lumea exterioară este înfățişată ca un spațiu haotic, populat numai de terorişti, drogați, şomeri, criminali, indivizi fără scrupule, care abia aşteaptă să-i îngenuncheze şi să-i exploateze pe nou-veniți. O captură importantă pentru propaganda totalitară sunt cei reveniți în țară, după eşecurile înregistrate în exterior. Aceştia sunt mediatizați intens, puşi să-şi prezinte nerealizările ca fiind obiective, generate exclusiv de acțiunile forțelor oculte din exterior, apoi sunt reîncadrați în societate, chiar cu unele privilegii efemere, ca exemplu de mărinimie a sistemului față de "fiii rătăcitori".

Însă oricum s-ar acționa pentru obținerea controlului asupra emoțiilor unui individ, trebuie reținut faptul că, o dată dobândit acest control, comportamentul şi gândirea individului se vor conforma noii structuri emoționale.

În concluzie, modificându-se una dintre componentele identității individuale (fie gândire, fie comportament, fie structură afectivă), ca urmare a fenomenului de disonanță cognitivă, celelalte două se vor adapta corespunzător.

În cele mai multe cazuri însă, artizanii manipulării acționează în paralel asupra tuturor celor trei componente, astfel încât fiecare modificare a uneia dintre ele să vină imediat în întâmpinarea modificărilor celorlalte două. Astfel eficiența în obținerea unui control total asupra individului este maximă...

Spălarea creierului

În capitolul precedent am prezentat cele trei mari direcții de acțiune pentru obținerea unui control total asupra individului: remodelarea comportamentului, restructurarea gândirii şi redefinirea structurii emoționale. Pentru fiecare direcție în parte am dat nenumărate exemple de modificări impuse individului. Strategia impunerii acestor modificări, pentru a fi eficientă, pentru ca schimbările să fie durabile, are ca numitor comun succesiunea a trei etape: *dezghețarea, schimbarea* şi *reînghetarea.*

Dezghețarea are ca scop distrugerea totală a vechiului element de identitate a individului (act de comportament, mod de gândire, sentiment). *Schimbarea* este reprezentată de inocularea noului element de identitate. *Reînghetarea* constă în fixarea noii personalități a individului, pentru ca ea să reziste în timp.

Acest model în trei trepte a fost studiat, în linii generale, de Kurt Lewin, în anii patruzeci, apoi a fost descris şi sistematizat, două decenii mai târziu, de Edgar Schein şi de R.J. Lifton. Ultimii doi şi-au bazat studiile pe analiza programelor de spălare a creierului, utilizate în China maoistă, la sfârşitul anilor cincizeci. Modelul în trei trepte nu este însă aplicabil numai unor tehnici de felul celor utilizate de comuniştii chinezi pentru a-i "converti" pe prizonierii lor americani. El este aplicabil în toate împrejurările în care individul este supus unor constrângeri fizice, sociale sau psihice, pentru a i se crea o nouă identitate.

Dacă nu se iau în considerare credința, valorile, atitudinile, sentimentele sau actele de comportament ce urmează a fi modificate, modelul în sine (devenit astfel neutru din punct de vedere moral) poate explica toate procesele de influențare şi de schimbare a personalității individului, atât cele cu finalitate morală negativă, cât şi cele ce urmăresc scopuri pozitive, din perspectiva moralității, precum reeducarea în penitenciare sau psihoterapia.

Dezghețarea, schimbarea şi *reînghețarea* sunt specifice şi proceselor de îndoctrinare din sistemele totalitare, şi metodelor de convertire la diverse religii şi secte religioase, şi sistemelor de reeducare din puşcării, şi proceselor de recuperare mentală din spitalele de boli nervoase, şi

antrenamentelor din armată, iar exemplele pot continua. Modelul în trei trepte este universal valabil şi, de fapt, singurul cu adevărat eficient.

Dezgheţarea este cea mai importantă etapă a procesului, de eficienţa ei depinzând reuşita aplicării întregului model. Pentru a pregăti un individ în vederea unei schimbări radicale, identitatea acestuia trebuie distrusă. El trebuie să fie complet dezorientat. Sistemul său propriu de valori, standardele conform cărora se raporta la lumea exterioară şi se înţelegea pe sine însuşi sunt anihilate pentru a pregăti terenul schimbării ce va urma.

Dezgheţarea poate fi aplicată pe diverse căi. Prima ar fi *detaşarea individului din mediul său social şi anihilarea deprinderilor sale zilnice.* Lipsa contactelor interumane obişnuite îl va priva de posibilitatea unor confirmări exterioare ale manifestărilor sale, sporindu-i deruta. În închisori, în spitalele de boli nervoase, în aşezămintele monahale, în taberele de instruire ş.a.m.d., sistemul de regulamente interne, obligativitatea purtării unor veşminte specifice, aceleaşi pentru toţi, programul zilnic foarte riguros stabilit creează un cadru cu totul nou, complet diferit de cel cu care era familiarizat individul. În acelaşi timp, vechile deprinderi sunt uitate şi se formează noi obişnuinţe ce vor intra curând în reflex. O situaţie asemănătoare, deşi mai puţin evidentă, se întâlneşte şi în instituţiile de învăţământ, mai ales acolo unde funcţionează internatele. Nevoit să locuiască la cămin sau în campusurile universitare, tânărul se adaptează treptat unui nou mediu social, contactul cu cei de acasă devine dificil, programul de studiu şi regulamentele interne îi creează noi obişnuinţe. În acest mod, procesul de educaţie începe pe un "teren defrişat", eliberat, în mare parte, de influenţa experienţei anterioare. La fel se petrece şi în armată. Regulamentul strict, încazar-marea, uniformele, lipsa contactelor cu cei de acasă îl dezo-rientează complet pe recrut şi îl fac mult mai uşor de instruit, mult mai obedient faţă de ordinele superiorilor. Un studiu din 1954, efectuat în mai multe unităţi militare din Statele Unite, revela faptul că rezultatele militarilor erau cu atât mai bune, cu cât unitatea lor se afla mai departe de casă, iar contactele cu cei apropiaţi erau mai puţine.

În sistemele totalitare, după preluarea puterii, întregul sistem de legi este modificat într-un timp foarte scurt, se impun rapid noi deprinderi şi noi forme de comportament, mergând până la purtarea unor haine specifice, utilizarea unor alte formule de adresare ori respectarea unui nou program zilnic, astfel că, pe fondul stării generale de anomie, propovăduitorii noii doctrine au o aderenţă sporită în rândurile marii mase a cetăţenilor.

O variantă mai dură a acestei prime căi de *dezgheţare* este *mortificarea eului.* Ea se întâlneşte în special în unele secte religioase sau în lagăre. Individului i se iau definitiv toate bunurile personale, este privat, de multe ori, chiar şi de unele semne distinctive ale persoanei sale prin obligativitatea tunsului la piele şi a rasului, primeşte un număr în locul numelui, este supus unor munci sau ritualuri extenuante şi deseori umilitoare, personalitatea îi e complet anulată. Devine un "nimeni" cufundat în anonimatul celor mulţi. Vechea sa identitate este complet distrusă.

În unele culte satanice, novicele, pentru a fi rupt complet de vechea personalitate, este supus unor ritualuri ce implică desacralizarea şi profanarea unor simboluri unanim acceptate în lumea exterioară (i se impune să scuipe crucea, să jure că îşi va omorî părinţii sau prietenii dacă i se va cere, să facă diverse jertfe animale etc).

O altă metodă foarte utilizată pentru distrugerea identităţii O individului este privarea acestuia de somn. În completare se poate veni şi cu o nouă dietă precum şi cu noi ore de masă, ce sporesc dezorientarea persoanei. În unele grupuri se foloseşte regimul alimentar sărac în proteine şi bogat în glucide. De asemenea, subalimentarea continuă a individului are efecte sensibile în subminarea stabilităţii sale psihice. În lagărele de concentrare naziste, metoda era generalizată. În

România regimului Ceauşescu, întreaga populaţie a ţării, cu excepţia nomenclaturii, suferea de foame. Aşa-numitul "program de alimentaţie raţională" avea ca scop atât erodarea rezistenţei psihice a individului, cât şi ocuparea timpului liber al acestuia cu o permanentă alergătură după alimente, pentru a nu avea când să mai gândească. Trebuie remarcat şi faptul că, după căderea regimului comunist, iniţiatorul respectivului "program" a ajuns ministru al sănătăţii.

Dezgheţarea este realizată cu maximum de eficienţă în izolare, atunci când indivizii nu au posibilitatea întreţinerii unor legături cu exteriorul. Sistemele totalitare interzic cetăţenilor lor călătoriile în străinătate. În sectele extremiste, adepţii sunt aduşi într-o stare de dependenţă totală faţă de aşezământul grupului.

Hipnoza este o altă metodă, foarte puternică, pentru desfăşurarea procesului de *dezgheţare.* Extrem de eficiente sunt tehnicile hipnotice bazate pe utilizarea deliberată a confuziei pentru inducerea stării de transă. Confuzia rezultă atunci când individul este supus unui flux de informaţii contradictorii, comunicate în acelaşi timp. Spre exemplu, hipnotizatorul spune pe un ton autoritar: *Cu cât vei încerca mai mult să înţelegi ceea ce spun, cu atât te vei dovedi mai incapabil să pricepi vreodată. Înţelegi?* Deşi, la o analiză mai atentă, fraza pare a avea sens, efectul ei imediat asupra subiectului este crearea unui sentiment de disconfort psihic.

Însă chiar şi în absenţa hipnozei, atunci când individul este menţinut mult timp într-un loc izolat şi supus permanent unor astfel de fluxuri informaţionale confuze, el va ajunge să-şi suprime din reflex gândirea logică şi să se comporte asemenea celor aflaţi împreună cu el în izolare. Controlul informaţiei îşi dovedeşte astfel întreaga putere de manipulare a conştiinţelor. Individul nu mai are încredere în sine, ci se adaptează din instinct comportamentului de grup.

În majoritatea sectelor, starea de transă este atinsă prin meditaţii îndelungate, şedinţe de confesiune, rugăciuni, cântece în grup ş.a.m.d. În societăţile totalitare, acestea sunt înlocuite cu şedinţele comune de învăţământ politic, sindicat ori partid, cu scrierea unor nenumărate autobiografii, cu participarea la spectacole grandioase de venerare a liderilor, cu audierea şi interpretarea cântecelor patriotice etc. Chiar dacă nu cu aceeaşi intensitate ca în cazul sectelor, starea de disconfort psihic totuşi apare şi, pentru eliminarea ei, individul se conformează din reflex normelor impuse de autorităţi. Mai mult, o eventuală încălcare a normelor îi activează profunde sentimente de vinovăţie, ruşine şi teamă de a nu fi pedepsit. Asemănările reflexelor de comportament ajung până la identificare. Spre exemplu, a te ridica în picioare şi a părăsi biserica în timpul unei predici este la fel de inacceptabil ca a te ridica şi a părăsi sala în timpul unei şedinţe de învăţământ politic.

Revenind la metoda propriu-zisă de spălare a creierului, aceasta este considerată unanim drept forma extremă de îndoctrinare politică şi singura cu adevărat eficientă. Deşi au urmat căi diferite, atât ruşii, cât şi chinezii au desăvârşit-o. Americanii, prin câteva programe ultrasecrete ale CIA, au experimentat alt gen de metode, în care au utilizat hipnoza, drogurile, şocurile electrice, administrarea de diferite substanţe chimice ş.a.m.d. Au fost depăşite orice limite ale eticii medicale şi profesionale, au fost sacrificate vieţi omeneşti, însă rezultatele nu au confirmat aşteptările. Comuniştii ruşi şi cei chinezi şi-au păstrat "supremaţia" în domeniu, deşi nu au folosit tehnici "exotice" precum americanii, iar violenţa fizică a fost aproape inexistentă.

Metoda rusească de spălare a creierului începea prin izolarea prizonierului într-o celulă austeră. Gărzile care îl supravegheau permanent, prin rotaţie, îl supuneau încontinuu la tot felul de umilinţe şi înjosiri, pentru a-i crea senzaţia unei ruperi totale de lumea exterioară. Îi spuneau când să stea în picioare şi când să se aşeze, îi indicau în ce poziţie să doarmă şi îl trezeau când făcea o mişcare cât de mică, îi interziceau orice stimul exterior (cărţi, ştiri, conversaţii).

După patru-cinci săptămâni, prizonierul claca. Plângea, mormăia, avea halucinații, se ruga de unul singur. Din acel moment începea interogatoriul. În fiecare noapte gardienii îl duceau într-o cameră specială unde îl aștepta anchetatorul. Acesta nu îl acuza de nimic, ci se arăta convins că prizonierul știe foarte bine de ce se află acolo. La rândul său, prizonierul se străduia să-și demonstreze nevinovăția fără a ști de ce era acuzat. Ore în șir, nopți în șir, cei doi treceau în revistă întreaga viață a prizonierului, în cele mai mici amănunte. Apoi o luau de la capăt. Anchetatorul depista orice neconcordanță și o amplifica, prezentând-o ca pe o dovadă indubitabilă de vinovăție. De câte ori prizonierul încerca să se justifice, anchetatorul izbucnea în râs, determinându-l să caute un alt răspuns, cât mai plauzibil.

După săptămânile de izolare și de nesiguranță, prizonierul încerca sentimente de ușurare și de recunoștință atunci când se întâlnea cu anchetatorul, acesta fiind singura ființă cu care putea comunica. Mai mult, ajungea să se învinovățească singur, pentru a face ancheta să avanseze, pentru a nu mai trăi în tensiunea aceea psihică insuportabilă. Treptat avea impresia că muncește cot la cot cu anchetatorul pentru rezolvarea cât mai rapidă a cazului său.

Pe măsură ce treceau săptămânile, prizonierul își lăsa tot mai mult sufletul în mâinile anchetatorului, iar acesta, ori de câte ori obținea o nouă mărturie, slăbea presiunea. Îi oferea prizonierului o țigară, stătea cu el la taclale, îi spunea că este un simplu om care trebuie să-și facă meseria. Dacă prizonierul întârzia să facă noi mărturisiri, strângea din nou șurubul, arătându-se nemulțumit că i-a fost înșelată încrederea, că nu s-a colaborat așa cum ar fi trebuit.

Pe măsură ce acuzațiile la adresa lui începeau să se contureze, prizonierul își dădea seama că singura cale de a scăpa de acel calvar era mărturisirea completă. Altfel infernul ar fi continuat la nesfârșit. În nouăzeci și nouă la sută din cazuri, ajuns în această fază, prizonierul semna tot ce i se punea în față.

În Uniunea Sovietică de pe timpul lui Stalin, mărturisirea completă marca sfârșitul interogatoriului. După obținerea ei, prizonierul era împușcat sau trimis într-un lagăr de muncă. Din acest motiv, termenul de "spălare a creierului" este impropriu folosit în cazul procedurilor folosite de ruși asupra prizonierilor. Izolarea și interogatoriile constituiau, de fapt, doar prima etapă a metodei, cea de *dezghețare.*

Spre deosebire de ruși, chinezii au aplicat întreaga succesiune a etapelor, propunându-și, încă de la început, sarcina ambițioasă a reeducării prizonierilor. Pentru ei, obținerea mărturisirilor complete reprezenta abia începutul. Pentru a trece la faza a doua, cea de *schimbare,* mutau prizonierul într-o celulă mai largă, alături de alți deținuți. Aici avea loc îndoctrinarea. Din zori și până în noapte, prizonierul îi studia, împreună cu ceilalți, pe Marx și pe Mao, asculta prelegeri de învățământ politic și se autoevalua în cadrul ședințelor de autocritică. Supraveghetorii nu apreciau individual progresele, ci numai la nivelul întregului grup. Orice ameliorare, cât de mică, a condițiilor de detenție, depindea numai de "progresele" înregistrate de absolut toți membrii grupului. Din acest motiv, fiecare prizonier era foarte atent la comportamentul celorlalți, atacându-i violent pe cei care se dovedeau mai rezistenți la îndoctrinare. În cele din urmă, "rezistenții", nemaisuportând presiunile exercitate de colegi asupra lor, se conformau comportamentului de grup. Imediat ei simțeau cum ceilalți îi privesc cu simpatie și chiar cu recunoștință. Se crea astfel reflexul de supunere necondiționată față de procesul îndoctrinării. Supunerea îl făcea pe prizonier să supraviețuiască în detenție, să se bucure de considerația colegilor săi, să se cufunde în anonimat pentru a-și reduce zbuciumul interior. Noul comportament atrăgea după sine, din cauza fenomenului de disonanță cognitivă, remodelarea simță-mintelor și, în cele din urmă, a gândirii. În timp, prizonierul ajungea să creadă că numai credința în noua doctrină îi putea aduce stima celor din jur. El avea "revelația" că ideologia comunistă reprezintă "adevărul absolut", că doar lui trebuia să-și dedice viața.

Având în vedere acest proces de "spălare a creierului", utilizat de chinezi asupra prizonierilor de război occidentali, se poate înţelege mult mai uşor cea de-a doua etapă a modelului de creare a unei noi identităţi şi anume *schimbarea...*

Schimbarea constă în a impune individului un nou mod de a se comporta, de a simţi şi de a gândi. Astfel se umple vidul creat de ştergerea vechii sale identităţi şi i se creează noua identitate. În acest sens, aşa cum am văzut ceva mai înainte, procesul de îndoctrinare constă atât în tehnici evidente, convenţionale (ore de învăţământ politic, lecturi, ritualuri specifice), cât şi în metode subtile, neconvenţionale (includerea într-un grup şi supunerea la presiunile exercitate de acesta, crearea reflexelor de gândire ş.a.m.d.). Multe dintre tehnicile folosite în perioada anterioară, cea a *dezgheţării,* sunt utilizate, în continuare, şi în această a doua etapă.

Metoda chineză a demonstrat că cea mai puternică sursă de influenţă, în cadrul unui grup izolat, este reprezentată de dorinţa noilor prizonieri de a deveni asemenea veteranilor. Veteranii sunt percepuţi ca modele de comportament şi fel de a gândi, ca exemple de adaptare şi supravieţuire, ca indivizi care au scăpat de povara acuzaţiilor şi se află spre finalul unui extenuant proces de reformare a personalităţii. Novicele, disperat, confuz, aflat la limita rezistenţei tinde să urmeze din instinct experienţa veteranilor pentru a supravieţui.

Trebuie remarcat faptul că remodelarea novicilor prin această metodă se face numai când aceştia sunt convinşi de sinceritatea veteranilor. Dacă există un dubiu cât de mic că veteranii s-ar afla în slujba autorităţilor, că sunt informatori sau agenţi ai Puterii, tehnica nu mai dă rezultate. Novicii se izolează în ei înşişi, refuză contactele cu ceilalţi membri ai grupului, resping orice cooperare. Din acest motiv, metoda chineză nu presupune, în mod special, contacte cu vreun prizonier anume, nu se bazează pe infiltrarea de informatori sau agenţi de influenţă suplimentari. Grupul este tratat în ansamblul său, iar constrângerile sau recompensele se aplică tuturor. Orice contact cu vreun veteran ar trezi suspiciune şi ar compromite procesul de îndoctrinare. Este suficient ca veteranii să-şi joace rolul lor de indivizi aflaţi la graniţa dintre viaţa în penitenciar şi libertate. Novicii au încredere în ei pentru că îi simt asemenea lor. În acelaşi timp tind să le urmeze comportamentul pentru că veteranii reprezintă un model de supravieţuire.

Acelaşi lucru se constată, de pildă, în practica judiciară. Membrii bandelor criminale rezistă de obicei cu înverşunare interogatoriilor extenuante şi presiunilor de tot felul venite din partea anchetatorilor. Însă atunci când un membru marcant al bandei este determinat să coopereze cu anchetatorii, exemplul său, în marea majoritate a cazurilor, îi determină şi pe ceilalţi delincvenţi să facă mărturisiri complete.

Aceeaşi metodă este utilizată şi în anumite penitenciare, în vederea reeducării deţinuţilor. Eforturile autorităţilor se concentrează asupra celui care este privit ca lider de către ceilalţi puşcăriaşi. Atunci când acesta este determinat să coopereze, influenţa lui asupra grupului poate fi determinantă în procesul de reeducare. Metoda implică totuşi riscuri serioase. Dacă legătura liderului de grup cu autorităţile este descoperită mult prea devreme de către ceilalţi deţinuţi, acesta poate să cadă în dizgraţia grupului, să fie catalogat drept "guşă", "ciripitor" ş.a.m.d. Astfel întreaga strategie dă greş, iar susceptibilitatea deţinuţilor creşte, făcându-i mult mai greu de reeducat prin repetarea acestei tehnici sau chiar prin aplicarea altora.

În spitalele de boli nervoase este cunoscut faptul că, pentru recuperarea pacienţilor, cea mai mare influenţă asupra acestora o au gardienii, infirmierele sau ceilalţi pacienţi. Medicii psihiatri

obțin, de obicei, mai puține succese decât personalul auxiliar, tocmai pentru că rezistența internă a pacienților se amplifică instinctiv în prezența unui cadru medical cu autoritate. În unele spitale, psihiatrii, pentru a obține rezultate pozitive, se mențin în umbră, coordonează comportamentul infirmierelor şi al gardienilor, supraveghează discret adunările "libere" ale bolnavilor.

O metodă deosebit de eficientă, dar, într-un fel, şi riscantă, este cea a "fratelui mai mare". Foarte multe companii au renunțat la metoda tutelării noilor angajați de către persoane aflate spre vârful ierarhiei. Nou-veniții sunt încredințați celor aflați pe aceeaşi treaptă cu ei, dar vechi în meserie, sau celor de pe treapta imediat superioară. Aceştia au mult mai multă influență, astfel se creează şi relații interpersonale mult mai stabile, care, în final, îi fac pe nou-veniți să devină loiali firmei. Riscul constă în faptul că unii dintre "frații mai mari" pot avea propriile lor frustrări, pe care le inoculează novicilor, determinându-i să devină reticenți sau chiar ostili față de cei din fruntea ierarhiei. În alte cazuri, "frații mai mari" pot manifesta o loialitate ostentativă față de companie, efectul fiind crearea aceluiaşi sentiment de reticență.

În sectele extremiste, *schimbarea* are loc în cadrul unor ritualuri extenuante, monotone, repetate la nesfârşit, în grup. Uneori predicile pe care sunt nevoiți să le asculte noii adepți sunt sofisticate, aproape neinteligibile, însă mesajul general este întotdeauna acelaşi: lumea exterioară este rea, de aceea unica speranță o reprezintă apartenența la sectă şi respectarea întocmai a învățăturilor liderului. "Iluminarea spirituală este imposibilă pentru cei din exterior, deoarece ei nu cunosc «adevărul»." Iar "adevărul" poate fi înțeles numai printr-o supunere oarbă față de îndemnurile conducătorului. "Vechile concepte" trebuie abandonate pentru a elimina "răul", gândirea rațională este potrivnică progresului spiritual, în consecință numai credința fără limite poate salva sufletul şi trupul. Recruților li se inoculează un nou comportament, un nou mod de gândire, noi simțăminte în mod gradat. Ei sunt considerați asemenea unor nou-născuți din punct de vedere spiritual. În momentul în care se observă o prea mare rezistență din partea vreunuia, procesul este încetinit şi, cel mai adesea, respectivul este încredințat unui sectant experimentat care să-i continue îndoctrinarea. Întotdeauna, puterea de influență a partenerilor de grup are mai mari şanse de reuşită decât presiunea din partea celor situați în fruntea ierarhiei.

De multe ori, şedințele de îndoctrinare pot deveni obsedante, confuze, dar tocmai asta se doreşte. Noul adept este adus într-un gen de transă hipnotică, în care gândirea logică este anihilată, mărind astfel şansele de reuşită ale procesului creării unei noi identități. În plus, dacă novicii adorm în timpul unor ritualuri obositoare, sentimentul de vinovăție pe care îl încearcă instinctiv poate fi exploatat la maximum, pentru a-i face să se străduiască şi mai mult în atingerea "iluminării spirituale" pe calea indicată de liderul sectei.

O altă tehnică de *schimbare* este "experiența spirituală". Cele mai bine păstrate secrete ale recrutului sunt colectate treptat, eventual prin intermediul noilor săi prieteni din cadrul sectei, şi transmise liderului pentru a fi folosite mai târziu, în revelarea unei aşa-zise "experiențe spirituale". Spre exemplu, noul adept a avut o prietenă care s-a sinucis. Informația este pasată conducătorului, care, la momentul potrivit, în cadrul unor ritualuri specifice, o face cunoscută. Recrutul, ştiind că nu divulgase nimănui secretul sau fiind convins că cel căruia i-l împărtăşise nu îi putea trăda încrederea, ajunge la concluzia că liderul i-a citit gândurile sau a comunicat cu divinitatea. În consecință el ajunge să-şi ceară iertare pentru insuficienta preocupare de a deveni un "bun" membru al sectei, iar încrederea lui în lider devine de nezdruncinat. În acelaşi timp, prin astfel de trucuri, conducătorul sectei capătă o aură cvasidivină. Şi cum lipsa de credință în divinitate este cel mai mare păcat al unui sectant, dar şi originea tuturor relelor din lume, noua identitate a adepților va fi lipsită total de atributul gândirii logice. În consecință, dependența adepților de sectă şi de liderul acesteia va fi totală.

Din nou, studiile de psihologie socială axate pe analiza tehnicilor de manipulare din cadrul sectelor arată că totuşi cea mai puternică presiune de influenţare a noilor membri vine din partea semenilor lor deja îndoctrinaţi. Aceştia din urmă sunt absolut convinşi că ştiu exact ce le lipseşte nou-veniţilor şi îi "prelucrează" în consecinţă. Veteranii au senzaţia că ei sunt singurii vinovaţi în caz că recrutul nu e destul de maleabil, de aceea îşi măresc eforturile şi presiunea până când obţin rezultatul dorit.

Pentru accelerarea procesului de creare a unei noi identităţi, membrii grupului sunt împărţiţi în subgrupuri, astfel încât recruţii să se afle permanent în preajma şi sub influenţa unor veterani de care să se lege şi sufleteşte.

Dar *schimbarea* nu implică doar inocularea unui sentiment de supunere necondiţionată faţă de liderul sectei sau inocularea unor precepte religioase cu totul noi. Pentru a fi de durată, se urmăreşte crearea unei veritabile "mitologii" a grupului. Adepţii ajung, treptat, să-şi mărturisească între ei "vechile păcate", să răspândească poveştile de succes ale sectei sau istorisirile cu aură mistică avându-l în centru pe lider, să perceapă noua viaţă din cadrul grupului ca fiind singura posibilă pentru ei. Se naşte astfel un simţ al comunităţii, iar dependenţa sectanţilor de grup este definitivă. Ameninţaţi cu părăsirea sectei sau cu dezintegrarea acesteia, ei vor alege sinuciderea, aşa cum s-a întâmplat în Guyana.

Trebuie adăugată şi observaţia că, pentru reuşita *schimbării,* o importanţă aparte o are mediul *(fizic,* dacă putem să-i spunem aşa) în care se află recrutul. După cum s-a văzut, *izolarea* este absolut necesară. Cele mai eficiente procese de schimbare au loc în închisori, spitale, internate, cazărmi etc. Liderii sectelor extremiste îşi duc întotdeauna adepţii în locuri izolate, departe de lumea înconjurătoare, unde orice contact cu exteriorul este anihilat. Aşezarea sectei este ridicată din temelii, într-un loc virgin, la fel cum noua identitate a adeptului este reconstruită total, pe spaţiul liber obţinut prin distrugerea vechii personalităţi.

Având în vedere tehnicile de *schimbare* a identităţii în sectele religioase sau în diferite instituţii, se pot face şi alte numeroase paralele cu manipularea din sistemele sociale totalitare. Ideologia comunistă, spre exemplu, urmărea formarea "omului nou". Procesul de *schimbare* includea izolarea între graniţele ţării, distrugerea a tot ceea ce amintea de trecut, reinventarea istoriei, exacerbarea cultului personalităţii, deposedarea cetăţeanului de tot ceea ce i-ar fi oferit un anume grad de intimitate şi cufundarea lui în anonimatul unei mase de manevră uniforme, includerea lui în tot felul de grupuri de îndoctrinare încă de la cea mai fragedă vârstă ş.a.m.d.

Eşecul sistemelor totalitare, mai ales al celor de sorginte comunistă, s-a datorat, într-o anume măsură, şi numărului foarte mare de indivizi a căror mentalitate trebuia schimbată. Procesul are şanse de reuşită cu atât mai mari, cu cât grupul este mai restrâns. Şi totuşi nu aceasta este cauza principală a eşecului, ci *supralicitarea.* Într-un capitol anterior spuneam că una dintre cele mai recente concluzii ale cercetătorilor în psihologie socială este aceea că presiunea manipulatorului asupra individului nu trebuie să depăşească un anume prag. Depăşirea pragului echivalează cu declanşarea unui intens sentiment de frustrare. Acesta va fi păstrat în interiorul individului, va fi ascuns de frica de represalii, însă, mai devreme sau mai târziu, va izbucni cu efecte incontrolabile.

Pentru reuşita totală a manipulării, individul trebuie să rămână cu iluzia că el a ales *schimbarea,* nu că i-ar fi fost impusă. Nu trebuie să uităm cât de preocupat era Goebbels ca programele lui de propagandă să nu depăşească limita peste care populaţia ar fi fost plictisită şi ar fi închis butonul radioului. Spre deosebire de el, activiştii lui Ceauşescu au exagerat enorm manifestările de venerare a "cârmaciului", iar efectul a fost exact invers celui preconizat.

Se cuvine aici o digresiune cu privire la diferența fundamentală dintre socialismul de sorginte moscovită şi socialismul democratic. Pentru cei care au trăit (şi au suferit) într-un sistem socialist totalitar, pare de-a dreptul bizară aderența pe care o au ideile socialiste în democrațiile veritabile, şi chiar în rândurile unei mari părți a intelectualității occidentale. Această percepție are la bază confuzia intenționată pe care propaganda comunistă a creat-o printr-un vast sistem de dezinformare şi manipulare a opiniei publice interne şi internaționale. S-a încercat inocularea ideii că socialismul este acelaşi, indiferent de căile prin care este promovat. Mai mult, chiar şi astăzi, când sistemele totalitare s-au prăbuşit, nostalgicii comunişti, în intenția de a convinge cetățenii că doctrina în numele căreia au militat era "corectă", iau Suedia ca exemplu de țară în care principiile socialiste (în special în ceea ce priveşte redistribuirea venitului) au avut câştig de cauză. Or, tocmai aici se află deosebirea esențială.

În democrațiile autentice, cetățeanul este *liber să opteze* pentru socialism, la fel ca pentru orice altă ideologie. De asemenea, el este *liber să renunțe* la respectiva doctrină atunci când nu mai este convins de eficiența ei. În sistemele socialiste totalitare, cetățeanul este *forțat să se supună* preceptelor ideologice impuse "de la Centru", fără a avea nici o altă variantă. Mai mult, nesupunerea echivalează cu pedepse adesea insuportabile. Standardul înalt de viață atins în Suedia se datorează tocmai *sistemului democratic* de acolo. Dezastrul din țările est-europene a fost provocat tocmai de *sistemul totalitar.* Aderența pe care o au principiile socialiste în democrațiile autentice se datorează faptului că adepții lor *cred sincer* în ele. Prăbuşirea "lagărului socialist" a fost posibilă pentru că oamenii *nu au mai crezut* în ideologia socialistă, poate şi pentru că au fost forțați s-o facă decenii în şir.

Trebuie remarcat faptul că succesele regimurilor socialiste s-au înregistrat în prima perioadă a acestora, atunci când oamenii încă trăiau cu iluzia că socialismul este opțiunea lor firească. În acea vreme, era absolut real entuziasmul celor care, spre exemplu, în România, au construit, prin muncă voluntară, liniile ferate Bumbeşti-Livezeni, Salva-Vişeu sau alte numeroase obiective. Pentru că acei oameni, atunci, credeau sincer în "zorii unei ere noi". Dar pe măsură ce regimul a devenit tot mai apăsător, iar nivelul de trai tot mai scăzut, ei au încetat să mai creadă. Astfel, câteva decenii mai târziu, regimurile socialiste s-au prăbuşit din interior, tocmai pentru că marea majoritate a populației simțea nevoia unei alternative.

Şi totuşi, poate că o anume confuzie persistă. Sunt tot mai mulți cei care susțin că principiile socialiste contează la urma urmei, nu căile prin care au fost promovate acestea, iar dacă s-au înregistrat eşecuri, a fost din cauza unor conducători incapabili, nu a sistemului în sine. Argumentația poate părea logică, dar ea eludează complexitatea fenomenului.

Sistemul socialist de sorginte moscovită punea *doctrina pe primul plan.* Omul trebuia să se supună acesteia fără crâcnire. Situația în țările occidentale este total diferită, pentru că, acolo, ideologia socialistă este doar o *parte* a unui sistem democratic, în care *omul se află pe primul plan,* iar sistemul trebuie să se adapteze pentru a pune în valoare personalitatea şi calitățile fiecărui cetățean, indiferent de opțiunea lui politică.

În țările est-europene, nivelul de trai tot mai scăzut era motivat de oficialități prin necesitatea existenței unor "generații de sacrificiu" care să facă posibil acel "viitor luminos", tot mai Îndepărtat. Oamenii nu trăiau *în prezent,* ci doar sufereau, singura lor speranță fiind ca urmaşii se vor bucura, poate, de viață. În democrațiile veritabile, oamenii trăiesc *în prezent,* se bucură de viață şi se îngrijesc în mod normal de generațiile viitoare.

În esență, deosebirea dintre socialismul de sorginte moscovită şi cel democratic este deosebirea dintre *totalitarism* şi *democrație.* Principiile socialiste ajunseseră, în Est, doar învelişul doctrinar menit să instituie un regim autoritar, în care nu era admisă nesupunerea, mai

ales față de conducător. De aceea şi metodele de instaurare şi de menținere a unui astfel de sistem erau foarte asemănătoare cu cele utilizate în alte regimuri totalitare (de exemplu, în cel nazist). Ideologia, principiile "înălțătoare" în numele cărora guvernau liderii comunişti ajunseseră simple idei abstracte, menite să justifice represiunea. Ceea ce îi interesa pe conducători era doar menținerea unei puteri absolute asupra oamenilor, în numele căreia să-şi aroge privilegii nemăsurate. Ei erau primii care încălcau principiile pe care le propovăduiau. De aceea sistemele socialiste totalitare ajunseseră să nu mai aibă nimic comun cu socialismul autentic. Ele erau pur şi simplu sisteme totalitare, perfect asemănătoare celor pornite de la o doctrină de dreapta, spre exemplu. Întotdeauna, extremele se ating. Acesta este şi motivul pentru care curentul socialist din societățile democratice, concretizat şi în Internaționala socialistă, refuză să se asocieze cu partide socialiste de sorginte moscovită sau asemănătoare lor. Pentru că astfel de partide nu urmăresc promovarea doctrinei socialiste (aşa cum declară), ci sunt doar instrumentele prin care se încearcă promovarea unui sistem totalitar.

Socialismul a fost, este şi va rămâne o ideologie cu o mare putere de fascinație asupra oamenilor. Însă promovarea principiilor sale este posibilă numai în cadrul unui sistem democratic. Doar într-un asemenea sistem, în care oamenii sunt liberi să aleagă, aderența sinceră la doctrina socialistă are şanse de reuşită. În plus, orice abatere de la principii este imediat sancționată de celelalte partide, iar pericolul alunecării spre totalitarism (şi spre toate consecințele nefaste ale acestuia) este cu atât mai mic, cu cât sistemul democratic este mai puternic.

În fond, în democrațiile avansate spre care se tinde, mai ales în cele participative, confruntările ideologice pierd foarte mult din intensitate. Cetățeanul nu mai este interesat de doctrina în sine, ci de ceea ce îi oferă promotorii ei în sensul bunăstării personale imediate. Încrâncenările, zvârcolirile, confruntările violente au loc doar acolo unde sistemul democratic este abia în formare. Variantele hibride, precum "democrația cu un despot luminat", au avut uneori efecte benefice doar în democrațiile fragile, pe o perioadă limitată. Prelungirea unei astfel de perioade duce inevitabil la alunecarea spre totalitarism, în momentul în care "despoții" încep să prindă gustul puterii nelimitate.

Reînghețarea este *cea* de-a treia şi ultima etapă a procesului de creare a unei noi identități. După ce i-a fost distrusă vechea personalitate şi a fost supus îndoctrinării, individului i se cimentează noua identitate, pentru a nu exista posibilitatea să revină la vechile obiceiuri, sentimente sau mod de gândire, o dată ieşit de sub presiunea manipulatorilor săi. O mare parte dintre tehnicile descrise la primele două etape sunt folosite în continuare.

Neglijarea *reînghețării* poate duce la eşecul întregului proces. Statisticile arată că, în ciuda programelor de reeducare din unele penitenciare, foarte mulți deținuți, o dată eliberați, recidivează. Din prima zi de libertate, ei se întorc la vechii prieteni, în mediul social cu care sunt obişnuiți şi îşi reiau îndeletnicirile ilegale. Un lucru asemănător se întâmplă cu foştii pacienți ai spitalelor de boli nervoase, o dată reveniți la situația familială sau socială ce le-a produs căderea psihică. Şi în cazul acestora, *lipsa unui suport social ulterior* zădărniceşte programele de resocializare cărora le-au fost supuşi în perioada internării.

În domeniul educației, se ştie deja că "repetiția este mama învățăturii". Însă principiul nu se aplică numai acumulării de cunoştințe. Sistemul educațional, după cum am spus deja, are şi menirea de a crea elevului anumite deprinderi, un sistem de gândire specific, o scară de valori

prin prisma căreia acesta va evalua ceea ce îi oferă societatea, noii prieteni şi colegi de muncă etc. Integrarea proaspătului absolvent într-un mediu total diferit de cel cu care fusese obişnuit în timpul studiilor poate anihila efectul perioadei de educație, cu consecințe adesea negative.

De asemenea membrii unor secte religioase, atunci când le părăsesc, revin treptat la vechile deprinderi, sub presiunea noului mediu social.

Pentru ca procesul de creare a noii identități să nu se termine cu un eşec, perioada de *reînghețare* este riguros urmărită. Individului i se impune, în primul rând, să-şi blameze trecutul, să-şi facă autocritica, să se confeseze îndrumătorilor sau parte-nerilor săi. El trebuie să se simtă permanent vinovat de faptele, gândurile şi sentimentele pe care le-a încercat înaintea *schimbării.* În lagărele de reeducare sau în cultele extremiste, individul este obligat să-şi neglijeze aptitudinile specifice, să-şi renege familia şi foştii prieteni sau colegi, să-şi reprime dorințele fireşti sau interesele personale şi să se preocupe doar de ceea ce i se spune că este "permis", "corect" ori "înălțător". De cele mai multe ori, ca şi în etapele precedente, novicele este dat spre tutelare unui veteran. Astfel, se ating două obiective. Novicele va avea permanent un model de comportament la care să se raporteze şi spre care să tindă, iar veteranul îşi va găsi confirmarea credinței sale în respectul pe care i-l va arăta învățăcelul.

Noua pereche sau, după caz, noul grup va forma în acest fel o "familie adevărată". Celelalte legături de sânge vor fi privite doar ca o demodată familie "biologică", neavând nimic comun cu spiritul. Jim Jones, liderul sectei *Templul poporului,* ai cărei membri au comis acea halucinantă sinucidere colectivă în Guyana, le-a impus adepților săi să i se adreseze cu formula de "tată". Comuniştii ruşi îl denumeau pe Stalin "tutucul".

Pentru a impulsiona cimentarea noii identități, individului i se dă, uneori, un nou nume, i se impun un nou stil de îmbrăcăminte, o nouă tunsoare, noi formule de adresare, un nou limbaj, toate acestea specifice grupului şi neavând nici o legătură cu perioada anterioară din viața lui. În sistemele totalitare, am discutat deja, se ajunge până la impunerea unui nou tip de locuință, a unui nou sistem educațional, a unui nou regim alimentar ş.a.m.d.

În scopul ruperii tuturor legăturilor tradiționale ale individului, acesta este forțat să locuiască într-un mediu cu totul nou şi cât mai lipsit de intimitate. Liderii marilor sisteme totalitare au inițiat deportările în masă. Întregi grupuri etnice au fost determinate, prin forță în marea majoritate a cazurilor, să-şi părăsească teritoriile natale şi să se stabilească la sute şi mii de kilometri distanță, în locurile de baştină ale altor popoare. Conflictele sângeroase interetnice, înregistrate mai ales în ultimii ani în numeroase zone ale globului (în fosta Uniune Sovietică, în fosta Iugoslavie etc.) sunt urmarea nefastă a unor astfel de acțiuni, desfăşurate cu decenii în urmă. Mutarea într-un mediu total nou face mult mai facilă subordonarea indivizilor față de autorități. Lipsiți de suportul social şi moral cu care erau obişnuiți, oamenii se vor supune noilor conducători, ca urmare a unui elementar instinct de conservare.

O altă metodă eficientă de *reînghețare* este transformarea adeptului în propovăduitor. Repetând mereu aceleaşi idei, în eforturile de a cuceri noi adepți, individul va ajunge să creadă nestrămutat în ele, chiar şi după ieşirea de sub influența directă a manipulatorilor. În acest fel, victima va deveni la rândul său manipulator, iar sistemul distructiv se va perpetua la nesfârşit.

Atunci când acest model în trei trepte, universal valabil, este aplicat în mod riguros, el poate avea efecte tragice asupra individului, dacă acesta ajunge în situații sociale cu totul noi, incompatibile cu identitatea ce i-a fost impusă de artizanii manipulării.

În cazul adepților lui Jim Jones, aceştia au ales sinuciderea colectivă atunci când au fost amenințați cu reîntoarcerea la viața din afara sectei.

O situație dramatică se întâlneşte şi în cazul unor veterani de război. "Sindromul Vietnam", spre exemplu, a fost cauzat tocmai de hiatusul dintre perioada "cazonă" a individului, perioadă în care acestuia i s-a inoculat o nouă identitate, cea de războinic în apărarea unei cauze juste, şi mediul social în care el a revenit. Aflat din nou în mijlocul celor apropiați, veteranul nu a mai beneficiat de suportul social avut în cadrul armatei. Dimpotrivă, el a văzut că majoritatea celor din jur califică faptele sale de vitejie drept crime murdare, că întregul război era considerat inutil şi dăunător pentru națiune. În lipsa unor programe riguroase de readaptare la noile realități sociale, efectele fenomenului de disonanță cognitivă au fost devastatoare pentru majoritatea foştilor combatanți. Unii nu au mai putut suporta şi s-au sinucis, iar mulți alții au rămas să trăiască la periferia societății, cel mai adesea în izolare sau căutând compania foştilor camarazi de arme pentru a da frâu liber nostalgiei după vremurile de război.

O situație asemănătoare s-a înregistrat după căderea regimurilor totalitare. Unii dintre acei lideri nazişti care au crezut sincer în Hitler s-au sinucis imediat după moartea acestuia. Goebbels, de comun acord cu soția sa, şi-a otrăvit cei şase copii, a asistat la sinuciderea consoartei, apoi şi-a pus şi el capăt zilelor.

În țările foste comuniste, cele mai mari probleme de readaptare le au foştii activişti şi propagandişti de partid. În perioada ce a urmat executării lui Ceauşescu, unii dintre colaboratorii lui fideli s-au sinucis, iar alții au ajuns în stări de depresie accentuată. Mulți însă, chiar foarte mulți, au intrat în scena politică şi continuă promovarea aceleiaşi ideologii, sub o formă sau alta, sub sigla unui partid sau a altuia. Pentru ei, renunțarea la vechea doctrină, pe care au propovăduit-o decenii în şir, ar echivala cu sinuciderea morală sau chiar fizică. Fenomenul disonanței cognitive este atât de puternic în cazul lor, încât nu mai pot fi recuperați pentru societate, mai ales în lipsa oricărui program de reeducare şi reintegrare socială. Din păcate, după prăbuşirea regimului ceauşist, ei au ajuns să conducă România, în numele unor principii democratice față de care li s-a inoculat, decenii la rând, o repulsie instinctivă.

Imediat după revoluție, un analist politic provenit din vechea nomenclatură lansa ideea că românilor le vor fi necesare cel puțin două decenii pentru a-si schimba mentalitatea. Experiența primilor şase ani de după revoluție a dovedit că tocmai cetățenii de rând au fost primii care au acceptat noul sistem democratic şi regulile economiei de piață. Cei de la țară, unde tradițiile şi legăturile interumane au fost mai puțin alterate, s-au adaptat rapid, de îndată ce le-a fost redat dreptul de proprietate. Ceva mai greu a reacționat clasa muncitoare, alcătuită în mare parte din oameni care şi-au rupt legăturile sociale şi s-au mutat în diferite centre industriale pentru a începe un mod nou de viață, conform cu "standardele socialiste". Însă şi această categorie, după ce a experimentat pe propria sa piele "originalitatea" tranziției româneşti, s-a adaptat, mai mult datorită instinctului de supraviețuire, noii identități de cetățeni trăitori într-un sistem democratic. Ceea ce înseamnă că marea manipulare inițiată de propovăduitorii totalitarismului a luat sfârşit. S-a intrat astfel în perioada manipulărilor medii, prin care cei care dețin puterea încearcă să se mențină la conducere prin orice mijloace.

Rămâne de văzut cât va dura şi această etapă...

Fascinanta putere a manipulărilor neurolingvistice

În 1979, *programul neurolingvistic* începea să suscite interesul publicului. Inițiatorii lui, psihologul Richard Bandler şi lingvistul John Grinder, susțineau că pot pătrunde în mintea oricărei persoane şi îi pot influența modul de gândire şi de acțiune numai cu ajutorul câtorva metode originale de interpretare a limbajului şi a gesturilor.

La început, afirmațiile celor doi cercetători au fost privite cu suspiciune, însă, după câteva demonstrații, tulburătoarele perspective oferite de programul neurolingvistic au provocat deopotrivă entuziasm şi spaimă. Datorită simplității lor, metodele descoperite de Grinder şi Bandler sunt la îndemâna oricui, după un minim exercițiu, dar, în acelaşi timp, puse în slujba unor minți malefice, ele pot deveni instrumente foarte periculoase de manipulare şi control social.

La începutul anilor şaptezeci, John Grinder avea deja o reputație solidă în domeniul lingvisticii şi activa ca profesor la Universitatea California din Santa Cruz. La rândul său, Richard Bandler era o somitate în domeniul psihiatriei. Cei doi au început în Santa Cruz o cercetare din care, mai târziu, s-a dezvoltat programul neurolingvistic. Studiile se axau pe analizarea comportamentului unor foarte buni medici psihiatri, cu intenția de a descoperi ce anume îi făcea pe aceştia să aibă succes în vindecarea bolnavilor. Mai precis, cum reuşeau să comunice cu pacienții, să şi-i apropie şi să-i influențeze în sensul reintegrării în societate.

Grinder şi Bandler au asistat la sute de şedințe de psihoterapie şi au analizat în amănunt alte sute de înregistrări video. Treptat, din observarea amănunțită a nenumăratelor întâlniri doctor-pacient, au început să identifice şi să sistematizeze principalele "structuri neurolingvistice" (cum le-au denumit ei) ale procesului de comunicare interumană. În urma cercetărilor au ajuns la concluzia că o mare parte din tulburările psihice, de la traumele din copilărie până la fobiile adulților, îşi pot avea cauzele în deficiențe de limbaj şi în lacune de comunicare.

Dar curiozitatea celor doi nu s-a limitat numai la studiul limbajului. În dorința de a descoperi noi căi de înțelegere a minții omului, Grinder şi cu Bandler au plecat în Arizona, la Phoenix, pentru a studia metodele celebrului psihiatru Milton Erickson. Acesta îşi petrecuse mai mult de o jumătate de secol pentru a dezvolta un stil propriu de hipnoză, numit "inducție indirectă", prin care aducea subiecții în stare de transă făcând apel la amintirile şi experiențele acestora, ori punându-i să-şi concentreze atenția pe diferite imagini mentale.

După analiza unor nenumărate ore de hipnotism, cei doi au reuşit să descifreze secretele lui Erickson: modul de a vorbi, strategiile de variație a tonului vocii, adaptarea la ritmul de respirație al subiecților ş.am.d. Apoi au făcut legătura între cercetările lor inițiale şi noile studii, pentru a cuprinde întreaga complexitate a procesului de comunicare interumană, atât verbală, cât şi non-verbală.

Astfel au descoperit că un practician foarte bine antrenat poate influența decisiv comportamentul, emoțiile şi gândirea interlocutorilor săi printr-o serie întreagă de metode, cum ar fi: copierea gesticii celuilalt, reglarea respirației, modificarea subtilă a limbajului, a mimicii ori a intonației, utilizarea unor "ancore" pentru a focaliza atenția celuilalt în sensul dorit ş.a.m.d.

Punând cap la cap toate rezultatele muncii lor, Grinder şi Bandler au pus la punct o teorie conform căreia fiecare individ ia contact cu lumea exterioară prin trei modalităţi primare de percepţie: vizuală, auditivă şi senzitivă. Însă în cazul fiecărui om, numai una dintre aceste modalităţi de percepţie este predominantă.

Persoanele "vizuale" îşi amintesc cu plăcere de peisajele frumoase admirate cândva, în călătorii, de casa copilăriei, de înfăţişările picturale ale bunicilor etc.

Persoanele "auditive" sunt atente la fiece zgomot. Unele sunete le pot deştepta amintiri dragi sau, dimpotrivă, dureroase. Oamenii la care această modalitate de percepţie este predominantă îşi amintesc uşor de cântecele auzite cu mulţi ani în urmă, de vocea caldă a mamei, de zgomotele casei ş.a.m.d.

Persoanele "senzitive" percep lumea ca pe un păienjeniş de emoţii, gusturi, mirosuri, atingeri. Ele ştiu să aprecieze confortul unui fotoliu sau căldura focului din sobă, îşi amintesc cum mirosea casa a cozonac în zilele de Crăciun ale copilăriei şi reacţionează imediat la parfumul sau la atingerea persoanei iubite.

Pentru a afla din ce categorie face parte un eventual interlocutor, nu este nevoie ca el să fie supus unui interogatoriu, ci doar să fie observat cu foarte mare atenţie.

"Vizualii" se exprimă, de obicei, în termeni ce implică simţul vederii: *"Vezi* care-i diferenţa?...", "Altă dată să te *uiţi* mai bine când faci lucrul ăsta...", "E posibil să fie aşa, mai *vedem...", "Uite* la ce m-am gândit..."

"Auditivii" folosesc, de regulă, expresii specifice modului lor de percepţie: *Ascultă* la ce m-am gândit...", "Ai mai *auzit* ceva de el?...", "Explică-i *tare şi răspicat* despre ce este vorba...", "Îmi *pocnesc* tâmplele de oboseală..."

"Senzitivii", la rândul lor, utilizează mai des termeni implicând emoţii şi senzaţii tactile, olfactive ori gustative: ‚Ai *prins* ideea?...", "Mă *simt* bine cu ei...", "E o tipă *acră...",* "Nu-mi *miroase* a bine..."

Bandler şi Grinder au mers mai departe şi au susţinut că fiecare tip de persoană este caracterizat, pe lângă limbaj, de mişcările ochilor şi de ritmul respiraţiei. În cursul contactelor interumane, "vizualii" obişnuiesc să privească în sus şi să respire abia perceptibil. "Auditivii" pot fi recunoscuţi după mişcările ochilor într-o parte şi în alta şi după respiraţia normală. "Senzitivii" aruncă dese priviri în dreapta-jos şi respiră adânc.

Având în vedere aceste informaţii, practicianul poate afla căreia dintre cele trei categorii îi aparţine interlocutorul său. Ştiind acest lucru, el se poate adapta insesizabil modului în care celălalt vorbeşte, respiră şi priveşte. Astfel se creează o legătură subtilă între practician şi interlocutor, legătură datorită căreia practicianul dobândeşte încrederea celuilalt şi apoi, treptat, îi poate influenţa gândirea, comportamentul şi chiar deciziile. Psihologii care au experimentat aceste metode în tratarea bolnavilor psihic au observat că ele le facilitează enorm comunicarea cu pacientul şi grăbesc considerabil rezultatele pozitive ale terapiei.

După ce au pus noile lor metode la dispoziţia medicilor psihiatri, Grinder şi Bandler le-au adaptat şi pentru uzul avocaţilor, oamenilor de afaceri, agenţilor de publicitate, politicienilor, militarilor ş.a.m.d. În fiecare caz, strategiile de "comunicare eficientă" se bazează pe variante ale tehnicilor de hipnoză subtilă, dezvoltate şi utilizate de Erickson.

Iată, spre exemplu, foarte pe scurt, cum ar decurge dialogul între agentul de vânzări al unei companii de tehnică de calcul, inițiat în tehnicile de influențare neurolingvistică, și un potențial client angrosist, pe care îl vizitează pentru a-i oferi produsele firmei ce-o reprezintă:

Agentul de vânzări (AV): *Bună dimineața, domnule Petrescu. Sunt George Alexandru, agent de vânzări la Delta Electronics.*

Clientul potențial (CP): *Da, îmi amintesc că am vorbit cu dumneavoastră la telefon.* (După ce îi strânge mâna, se așează înapoi în fotoliu, se reazemă de spătar și își pune piciorul stâng peste cel drept).

AV: (se așează și el în fotoliul din fața biroului; imită insesizabil tonalitatea vocii și felul de a sta ale celuilalt) *Am înțeles că vânzările de computere ZKM vă merg foarte bine...*

CP: (zâmbește satisfăcut) *Da, cererea este încă mare. Suntem mulțumiți de ele.*

AV: (testează stabilirea contactului subtil, modificându-și treptat poziția; celălalt îl imită fără să-și dea seama, deci contactul a fost stabilit) *Ce anume v-a determinat să cumpărați produsele concurenților noștri?*

CP: (privirile îi rămân spre dreapta-jos, dezvăluindu-i modul de percepție "senzitiv") *Păi, am simțit* {expresie senzitivă} *că era cea mai bună afacere la vremea respectivă și de aceea am semnat contractul cu ei.* (agentul de vânzări "ancorează" subtil fraza privind semnarea contractului, rostită de celălalt, cu o ridicare a sprâncenelor și cu un anume gest al mâinii) *Mi-am imaginat ce frumos vor arăta* {expresii vizuale} *ZKM-urile în noile noastre broșuri publicitare și m-am gândit că după asocierea asta se va auzi de noi* {expresie auditivă}. *M-a prins așa de mult ideea asta* {expresie senzitivă}, *că ardeam de nerăbdare* {expresie senzitivă} *să mă întorc și să-i pun pe oamenii mei la treabă* (din nou, AV "ancorează" fraza celuilalt, privind decizia luată în trecut, cu o ridicare din sprâncene și cu același gest al mâinii). *Cam asta s-a întâmplat atunci și simt* {expresie senzitivă} *că nu m-am înșelat.*

AV: (deschide servieta și începe prezentarea ofertei sale): *Tastatura noilor noastre modele este mult mai* confortabilă. *O simplă* atingere *a tastelor este suficientă pentru a le activa, de aceea perioada de garanție oferită de noi este de trei ori mai mare decât a concurenței. În calculator, modulele sunt* ușoare *și simplu de înlocuit. Sunt sigur că* simțiți *diferența între caracteristicile calculatoarelor noastre și cele pe care le comercializați. La fel, sunt sigur că și cumpărătorii vor* simți *imediat avantajele oferite de firma noastră...* (în timp ce vorbește, agentul imită tonalitatea și gesturile cu care angrosistul și-a descris strategia cu câteva momente mai înainte; de asemenea el aruncă "ancora", pentru a-l determina pe celălalt să semneze contractul, ridicând sprâncenele și gesticulând din mână)...

Într-una dintre cărțile lor, adresată de această dată avocaților sau celor care au contact cu justiția, Grinder și Bandler descriu unele tehnici de manipulare a judecătorilor în instanță. Spre exemplu, "ancorele" acoperite și comunicarea non-verbală pot fi deosebit de eficiente în asemenea cazuri. Iată un exemplu de manipulare:

Un practicant al sistemelor de influențare neurolingvistică își însoțește prietenul la tribunal, unde acesta urmează a fi judecat. La un moment dat, în timpul desfășurării procesului, judecătorul este amuzat de o replică a unui martor și izbucnește în râs. Imediat practicianul aruncă "ancora": tușește într-un anume fel, își drege vocea sau strănută discret, astfel încât să nu distragă atenția, dar să fie totuși auzit de judecător. Apoi el urmărește fiecare moment de relaxare al judecătorului și repetă sunetul, pentru a întări legătura stabilită prin respectiva "ancoră". De

asemenea, participă şi la alte procese, aruncând "ancora" de fiecare dată când judecătorul zâmbeşte, dar în aşa fel încât să nu iasă în evidență. Apoi, în timpul judecării prietenului său, aruncă "ancora" cât mai des posibil, dar fără a distrage atenția. Legătura subtilă creată în acest mod între "ancoră" şi comportamentul judecătorului îl va face pe acesta să se relaxeze atunci când se va adresa inculpatului şi chiar sa aibă o atitudine favorabilă față de acesta. Grinder şi Bandlersusțin că, aplicată de practicanți experimentați, metoda are şanse de reuşită în majoritatea cazurilor.

Între 1975 şi 1980, cei doi autori au condus numeroase cursuri de instruire în arta influențării pe căi neurolingvistice. În Statele Unite, Canada şi Europa audiența lor a început să fie tot mai mare. Medici, avocați, oameni de afaceri, vânzători au trecut cu miile pe la cursurile lor. În ciuda succesului, după câțiva ani, Grinder şi Bandler au hotărât să se despartă. Bandler s-a orientat spre continuarea studiilor în domeniul terapiei psihologice, în timp ce Grinder a ales calea afacerilor.

În primăvara anului 1982, chiar şi în armata Statelor Unite, într-o unitate din Pennsylvania, a fost inițiat un curs de învățare a metodelor neurolingvistice, însă episodul nu s-a mai repetat poate şi din cauza protestelor tot mai energice venite din partea celor care considerau respectivele metode imorale.

Bandler şi Grinder au instruit peste cincizeci şi cinci de mii de oameni şi au scris mai mult de o duzină de cărți despre tehnicile descoperite de ei, dar nu au publicat niciodată vreun studiu ştiințific avându-le ca subiect. Asta şi pentru că lumea ştiințifică a privit cu suspiciune cercetările celor doi. Mai mult, contestatarii lor afirmă că rezultatele pozitive sunt mult exagerate.

Şi totuşi, comunicarea neurolingvistică ar putea fi cea mai tulburătoare descoperire din domeniul psihologiei din ultimele trei decenii. Însă Grinder şi Bandler au omis s-o fundamenteze riguros, din punct de vedere ştiințific, fiind mult prea preocupați de avantajele comercializării aplicațiilor ei. În acelaşi timp se amplifică discuțiile referitoare la consecințele sociale ale metodelor şi la responsabilitatea autorilor în acest sens. Este foarte important ca astfel de instrumente de manipulare subtilă să nu ajungă arme de temut în mâinile vreunei elite atotputernice...

Deşi nu are legătură cu metodele de comunicare neurolingvistică, vom face, în cele ce urmează, o scurtă trecere în revistă a unui alt tip de manipulare subtilă, anume a celei axate pe mesajele subliminale.

Cu aproape patru decenii în urmă, James Vicary, patronul unei firme comerciale din New Jersey, l-a convins pe proprietarul unui cinematograf să încerce o nouă metodă pentru impulsionarea vânzărilor de Coca-Cola şi de floricele de porumb, consumate în mod curent de spectatorii din sală. În timpul proiecției, pe ecran apăreau flash-uri inobservabile în mod conştient, dar reținute de subconştientul spectatorilor, cu două tipuri de mesaje: *Beți Coca-Cola* şi: *Mâncați floricele de porumb.* În urma experimentului, Vicary a declarat că vânzările la băuturile nealcoolice au crescut cu optsprezece procente, iar cele la floricele de porumb, cu cincizeci şi opt de procente. Afirmațiile lui au declanşat un adevărat scandal. Unele ziare i-au prezentat inițiativa ca pe descoperirea secolului, altele l-au acuzat de manipulare mârşavă a spectatorilor, iar Comisia Federală a Comunicațiilor a interzis difuzarea unor astfel de mesaje subliminale la radio sau la televiziune.

Şi totuşi, experimentele ulterioare nu au confirmat eficienţa acestui gen de manipulare. A fost cercetat şi efectul mesajelor subliminale auditive, dar tot fără rezultate semnificative. Însă cu toate contestările lumii ştiinţifice, numai vânzarea casetelor audio cu efecte de "slăbire", de "câştigare a respectului de sine", de "renunţare la fumat", de "îmbunătăţire a memoriei" sau chiar de "perfecţionare a îndemânării la jocul de golf a înregistrat câştiguri de peste cincizeci de milioane de dolari numai în 1990.

În privinţa efectului pe care îl au mesajele subliminale auditive, psihologul Anthony Greenwald a efectuat, în 1991, un experiment simplu, dar edificator. El a convocat două grupuri de subiecţi. Cei din primul grup doreau să-şi îmbunătăţească memoria, în timp ce componenţii celui de-al doilea erau interesaţi în ridicarea nivelului de respect faţă de propria lor persoană. Ambele grupuri au fost puse să asculte casete cu mesaje subliminale. În secret însă, Greenwald a schimbat benzile între ele. La sfârşitul experimentului, fiecare subiect a fost rugat să aprecieze efectul pe care l-au avut şedinţele de ascultare asupra propriilor lor aşteptări. Absolut toţi au declarat că simt progrese semnificative. Evident, deşi experimentul a dovedit fără umbră de îndoială că efectul mesajelor subliminale este minim sau chiar nul, progresele semnalate de subiecţi s-au datorat, atunci când într-adevăr au existat şi nu au fost o simplă iluzie, auto-sugestiei.

Şi totuşi, conform rezultatelor unui alt tip de studii, mesajele subliminale pot avea efect. Dar şi în acest caz, efectul este departe de aşteptări şi de miraculoasele progrese promise de reclamele destinate să vândă casetele audio şi video de gen.

În 1982, John Bargh şi Paulo Pietromonaco au invitat două grupuri de subiecţi să vizioneze un filmuleţ de desene animate "neutru", în care Donald Răţoiul era rugat să doneze sânge la Crucea Roşie iar acesta refuza. În filmuleţul proiectat primului grup au fost inserate flash-uri, imperceptibile în mod conştient, ce reprezentau cuvinte neutre precum *apă* sau *oameni.* În filmuleţul destinat celui de-al doilea grup, mesajele subliminale erau reprezentate de cuvinte cu încărcătură ostilă, precum *insultă* sau *răutate.* La sfârşitul vizionărilor, fiecare subiect a fost invitat să aprecieze comportamentul răţoiului. Cei care au recepţionat mesaje subliminale "neutre" s-au arătat indiferenţi. Cei cărora le-au fost proiectate flash-urile "ostile" au spus despre Donald Răţoiul că este un egoist, un bădăran indiferent la suferinţa semenilor lor. Cei doi cercetători au ajuns astfel la concluzia că mesajele subliminale pot induce o anumită atitudine în comportamentul subiecţilor.

În 1988, Steven Neuberg a făcut un experiment asemănător celui descris anterior. El a lucrat tot cu două grupuri de subiecţi. Din primul grup făceau parte subiecţi ce arătaseră o anume înclinaţie spre cooperare cu semenii lor, în timp ce al doilea grup era alcătuit din indivizi obişnuiţi cu spiritul de competiţie. Primilor le-au fost proiectate mesaje subliminale ce accentuau spiritul de cooperare, iar ceilalţi au fost supuşi influenţei unor mesaje subliminale ce accentuau comportamentul competitiv, mergând până la agresivitate. Apoi subiecţii au fost puşi să joace câteva jocuri ce presupuneau atât cooperarea, cât şi competiţia în câştigarea cât mai multor puncte. Rezultatele au demonstrat că atât în cazul celor cooperanţi, cât şi în cel al competitivilor, înclinaţiile lor fireşti au fost accentuate sensibil de vizionarea filmelor cu mesaje subliminale. Neuberg a inversat apoi filmele, iar rezultatele au fost aproape nule. Concluzia studiilor sale a fost că mesajele subliminale pot avea unele rezultate semnificative doar atunci când ele îndeamnă subiectul la un comportament către care acesta are deja o înclinaţie firească.

Dar concluzia generală a tuturor experimentelor din acest domeniu este aceea că efectul mesajelor subliminale nu corespunde nici pe departe aşteptărilor şi nu justifică adevărata psihoză manifestată în vânzări de milioane de dolari la casetele audio sau video. Psihoza este întreţinută în mod artificial de producătorii respectivelor mărfuri şi de comercianţi.

Efecte mult mai semnificative în sensul manipulării consumatorului îl au reclamele evidente, precum afişele sau clipurile publicitare de la televiziune ori radio. De foarte multe ori, clienții, sub efectul unor astfel de reclame în avalanşă, cumpără lucruri de care, o dată ajunşi acasă, îşi dau seama că nu aveau nevoie. În Statele Unite ale Americii, nemulțumirea cumpărătorilor puşi în asemenea situații a ajuns, la un moment dat, explozivă. Ei au dat în judecată guvernul pentru faptul că permite cascadele de reclame care îi fac să cumpere produse ce nu le sunt necesare. Pentru a-i împăca şi pe producători şi pe consumatori, a fost dată imediat o lege conform căreia fiecare cumpărător poate returna orice obiect achiziționat (evident cu excepția produselor perisabile şi a altor categorii foarte bine delimitate) în termen de treizeci de zile şi va primi înapoi întreaga contravaloare. Legea nu a reprezentat o lovitură prea mare la adresa producătorilor, deoarece efectul reclamelor este atât de puternic, încât procentul celor care returnează lucrurile este nesemnificativ pentru totalul vânzărilor.

Tot în cadrul acestui capitol destinat manipulărilor subtile se cuvine să amintim şi un alt gen de experimente cu rezultate interesante. Unui grup de subiecți i s-a dat să citească o lungă listă de cuvinte alese la întâmplare. Unele apăreau o singură dată, iar altele se repetau cu o frecvență mai mare sau mai mică. În final, subiecții erau rugați să aprecieze favorabil sau defavorabil cuvintele. Apreciate favorabil au fost cele ce apăreau cel mai des în listă. Cercetătorii au explicat că subiecților le-au devenit, în mod inconştient, familiare cuvintele pe care le-au întâlnit mai des. Metoda este deja utilizată în strategiile agențiilor de publicitate. Cu cât numele unei companii apare mai des, chiar dacă nu în mod evident, potențialul consumator devine tot mai familiar cu marca respectivei firme şi are o atitudine favorabilă față de produsul propus.

Să exemplificăm metoda cu câteva scene dintr-un film sponsorizat de o firmă producătoare de Cola rece: un cuplu discută la o masă pe care se află o sticlă de Cola; o femeie aşteaptă înfrigurată, într-o stație de autobuz, pe care se poate zări, între alte afişe, şi unul cu Cola între cuburi de gheață; un puşti asistă la cearta părinților săi sorbind dintr-un pahar pe care este o inscripție cu Cola rece ş.a.m.d. Chiar dacă aceste apariții ale mărcii Cola trec neobservate, în mod conştient, de către spectator, totuşi el devine familiar cu sigla companiei şi, la prima ocazie, va cumpăra instinctiv o sticlă cu respectiva băutură. Apropo, nu vi s-a făcut poftă de o sticlă de Cola rece?...

Evident, respectiva tehnică poate fi utilizată şi în campaniile electorale. Cu cât figura unui anume candidat apare mai des la televizor, indiferent de ocazie, cu atât ea devine mai familiară alegătorului. Strategia îi are în vedere mai ales pe potențialii alegători încă nehotărâți, al căror procent, uneori, este atât de mare, încât o asemenea manipulare poate răsturna spectaculos rezultatele preconizate ale scrutinului. Din acest motiv, în statele cu democrație avansată, domeniul audiovizualului este supus unor legi stricte în timpul campaniilor electorale, legi menite să limiteze la maximum utilizarea unor astfel de tehnici de manipulare subtilă a electoratului....

Cum este manipulată mass-media în conflictele internaționale

Cea mai eficientă tehnică de manipulare pe scară largă este reprezentată de controlul informației. Rescrierea istoriei, cenzurarea știrilor, dezinformările, falsificarea realității ş.a.m.d. sunt doar câteva dintre procedeele avute în vedere de cei care se ocupă cu controlul informației.

Principalul suport prin care se pun în practică asemenea strategii de influență este mass-media. Dacă în sistemele totalitare mijloacele de informare erau controlate strict de la Centru, în democrațiile aflate la început și mai ales în cele deja rodate, manipularea mass-media implică elaborarea unor strategii extrem de complicate și subtile, dar cu o forță extraordinară de influențare a opiniei publice, deoarece omul de rând s-a obișnuit să creadă sincer în imparțialitatea ziariştilor.

Pentru a vedea la ce grad de sofisticare au ajuns artizanii manipulării în domeniul mass-media, redăm mai jos dezvăluirile lui Yohanan Ramati, directorul unui institut de studii strategice celebru în întreaga lume: Jerusalem Institute for Western Deffence. Ramati, un cercetător sobru, care se ocupă de studiul fenomenelor geopolitice și geostrategice contemporane, a acceptat să ofere publicației new-yorkeze *Mainstream,* în aprilie 1994, câteva informații zguduitoare despre felul cum se construiește, la nivelul mentalităților colective, imaginea unor întregi popoare sau etnii, cu consecințe politice și istorice incalculabile. Dezvăluirile lui Y. Ramati au apărut apoi și în ziarul *România liberă,* în traducerea și prelucrarea lui Vladimir Alexe.

După părerea lui Y. Ramati, mediatizarea internațională a războiului civil din Iugoslavia a înfățișat enormele pierderi și suferințe înregistrate de toate părțile implicate în conflict, dar, continuă el, cu diferențieri semnificative. Astfel suferințele musulmanilor erau prezentate, de regulă, cu cele mai multe detalii, în timp ce suferințele croaților erau abia menționate, iar cele ale sârbilor nici măcar nu erau amintite.

În mass-media occidentală, în cea din țările islamice, ca și în Israel — observă Ramati — apărea o puternică tendință de "injectare a urii" prin manipularea propagandistică a mass-media. De regulă, în presa scrisă sau la televiziune apăreau femei, copii ori bătrâni din Sarajevo — dar numai din cartierele musulmane — răniți, sângerând abundent, pe fundalul sonor al răpăitului de mitraliere și al bubuiturilor de tun. Niciodată însă nu erau prezentați copii, femei sau bătrâni, în exact aceeași situație, din partea sârbă a Bosniei. Nici rănile femeilor, nici ale copiilor croați nu-și găseau, de regulă, spațiu, dacă acestea erau rezultatul bombardamentelor sau tirurilor musulmane.

Această selectivitate, spunea Ramati, "era de departe prea evidentă pentru a fi rodul întâmplării". Faptele erau manipulate și, când nu conveneau, erau pur și simplu ignorate. Fiind vorba așadar de o acțiune concertată, următoarea întrebare care s-a pus a fost: "Cine susținea financiar și dirija din umbră toată acea manipulare internațională a mass-media și a opiniei publice, astfel ca în SUA, Marea Britanie sau Franța să se creeze un curent favorabil constituirii unui al doilea stat musulman în Balcani?"

Ramati oferă în acest sens exemplul companiei "Ruder & Finn Global Political Affairs". Obiectul companiei este mai neobișnuit, cel puțin pentru marele public: manipularea imaginii unor conflicte internaționale, a imaginii unor popoare și etnii, prin intermediul mass-media, în funcție de interesele clientului. Adică ale guvernului sau ale celui care plătește compania pentru asta! Mai pe scurt, "Ruder & Finn..." se ocupă cu "intoxicarea" opiniei publice mondiale la cerere.

Pentru a-și argumenta afirmațiile, Ramati a citat un interviu absolut senzațional prin cinismul (sau, dacă vreți, pragmatismul) său, acordat de însuși James Harff, directorul lui "Ruder & Finn..." lui Jacques Merlino, la Paris, în octombrie 1993...

Harff: *Timp de optsprezece luni, noi am lucrat pentru Croația și Bosnia-Herțegovina, ca și pentru opoziția din provincia Kosovo. În această perioadă am avut multe succese, creând clienților o formidabilă imagine internațională. Intenționăm, de altfel, să obținem toate avantajele și să dezvoltăm înțelegeri comerciale cu aceste țări. Viteza este esențială pentru ca faptele, favorabile clienților noștri, să fie sădite în conștiința opiniei publice. Contează doar prima afirmație. Retractările ulterioare nu au nici un efect.*

Merlino: *Cât de des recurgeți la intervenții pe lângă oficialități?*

Harff: *Cantitatea nu e importantă. Trebuie doar să intervii la momentul oportun și pe lângă cea mai potrivită persoană. Din iunie până în septembrie* (1993, n.n.) *noi am organizat treizeci de întâlniri cu agențiile de presă importante, ca și întâlniri între oficialitățile bosniace cu Al Gore, Lawrence Eagleburger, precum și cu zece senatori influenți, printre care George Mitchell și Robert Dole. De asemenea, am expediat în exclusivitate treisprezece știri de ultimă oră, treizeci și șapte de faxuri cu informații de ultim moment, am trimis șaptesprezece scrisori oficiale și opt rapoarte. Am mai dat douăzeci de telefoane personalului de conducere de la Casa Albă și alte vreo sută la ziariști, editori, comentatori de politică externă și altor persoane influente din mass-media internațională.*

Merlino: *De care dintre realizările Dvs. sunteți cel mai mândru?*

Harff: *Faptul de a fi atras de partea noastră opinia publică evreiască. Aceasta era o chestiune vitală, fiindcă dosarul afacerii era periculos, privit din acest unghi. Pentru că președintele Tudjman (al Croației), de pildă, a fost dur la adresa evreilor în cartea sa "Țara făgăduinței și realitatea istorică". Cine citea această carte l-ar fi putut, cu mare ușurință, acuza de antisemitism. Nici în Bosnia lucrurile nu stăteau mai bine. Președintele Izetbegovici susținea, cu ardoare, crearea acolo a unui stat fundamentalist islamic, în cartea sa intitulată "Declarația islamică". Dincolo de asta, trecutul Croației și al Bosniei este puternic marcat de un autentic și crud antisemitism. Zeci de mii de evrei au fost exterminați în lagărele croate. Așa că era foarte normal ca organizațiile evreiești și intelectualii să fie ostili croaților și bosniacilor. Misiunea noastră era să schimbăm această atitudine. Și am reușit de minune. La începutul lui iulie 1992, publicația new-yorkeză "Newsday" a lansat afacerea cu lagărele (sârbe) de concentrare. Am sărit imediat să exploatăm momentul. Așa că am contactat pe loc trei dintre cele mai mari organizații evreiești din America — Liga B'nai B'rith contra defăimării, Comitetul evreiesc american și Congresul american-evreiesc. În august, le-am sugerat acestor organizații influente să publice un avertisment în "New York Times" și să organizeze demonstrații în fața ONU. A fost o lovitură de proporții. Când organizațiile evreiești au trecut de partea bosniacilor musulmani am putut, cu mare ușurință, să-i identificăm pe sârbi cu naziștii în mintea oamenilor. Nimeni nu înțelege nimic din ceea ce se întâmplă în Iugoslavia. Marea majoritate a americanilor se întreabă, probabil, în care parte a Africii se află Bosnia. Dar noi, dintr-o singură mișcare, am fost în stare să le prezentăm o poveste simplă, cu "băieți buni" și cu "băieți răi", care pe urmă a funcționat aproape de la sine. Imediat s-a observat o schimbare clară în limbajul presei, care a început să exploateze concepte cu o înaltă încărcătură emoțională, de genul "purificare etnică", "lagăre de concentrare", concepte ce evocau oamenilor imaginile Germaniei naziste și ale camerelor de gazare de la Auschwitz. Schimbarea în acest registru emoțional a fost atât de puternică, încât nimeni nu a mai îndrăznit după aceea să meargă contra curentului.*

Merlino: *Dar când făceați toate acestea, nu aveați nici o dovadă că ceea ce spuneați era adevărat. Aveați doar un singur articol, din "Newsday"!*

Harff: *Treaba noastră nu e să verificăm informațiile. N-avem echipament pentru asta. Sarcina noastră este doar să accelerăm răspândirea informațiilor favorabile nouă. Noi nu confirmam deloc existența lagărelor morții în Bosnia, noi doar făceam cunoscut ce afirma "Newsday".*

Merlino: *Sunteți conştient că v-ați asumat o responsabilitate imensă?*

Harff: *Suntem profesionişti. Trebuia să facem ceva şi am făcut. Nu suntem plătiți să fim morali.*

După citarea interviului, Y. Ramati a adăugat că mai rămânea de clarificat o chestiune, doar aparent minoră: cine a angajat şi plătit compania "Ruder & Finn..."? Era puțin probabil ca guvernul croat sau bosniac să fi dispus de fondurile necesare. Să fi fost la mijloc banii unor state arabe? Să fi fost banii companiilor petroliere americane care operează în țări arabe? Sau ai băncilor internaționale? îşi poate permite oricine să angajeze pe "Ruder & Fin..."?

Unui israelian, interesat de chestiune atunci când Partidul Likud era la putere în Israel, i s-a răspuns de către o altă asemenea companie că ea ar putea întreprinde ceva pentru guvernul israelian doar dacă acesta ar fi dispus la inițierea unor schimbări politice. Campania bine orchestrată de "demonizare" a sârbilor, era de părere Y. Ramati, ar trebui să-i avertizeze atât pe evrei, cât şi pe toți cei care vor ca țările lor să continue să existe. Pentru israelieni, ca şi pentru creştinii maroniți din Liban ori pentru albii sau zuluşii din Africa de Sud, această manipulare poate deveni o chestiune de viață şi moarte. Cine promovează islamismul radical în Europa poate promova radicalismul şi islamismul oriunde în lume. Sancțiunile exclusive contra sârbilor sunt o ruşine pentru umanitate, susține Y. Ramati, pentru că sârbii ortodocşi au fost majoritari în Bosnia, înainte de a fi decimați de ustaşii croați (polițiile fasciste croate în ultimul război mondial) şi de musulmanii bosniaci care l-au susținut, cum se ştie, pe Hitler. Şi încă mai acopereau peste jumătate din teritoriul Bosniei înainte de începerea luptelor. Musulmanii, ajunşi după război mai numeroşi (48 la sută contra 35 la sută), ocupau un teritoriu mai restrâns, grupați mai ales în aşezările urbane.

A lupta, susține Ramati, ca să scapi de impunerea cu forța a fundamentalismului islamic de către despoți tip Izetbegovici, într-o țară care ți-a aparținut şi apoi ți-a fost răpită de o mână de străini, este o reacție foarte naturală la orice popor care îşi păstrează instinctul național de supraviețuire. Iar a continua lupta, în ciuda sancțiunilor impuse de o "comunitate internațională" cinică, dominată doar de interesele ei financiare, nu şi de obiectivitate, constituie un semn al onoarei. Nici o sancțiune, observa Ramati, nu a fost impusă, de pildă, Rusiei când a intervenit pentru a-l răsturna pe preşedintele liber ales al Gruziei (Gamsahurdia) şi a-l înlocui cu nişte marionete, după un război sângeros. Nici Siriei nu i s-a reproşat nimic după intervenția din Liban, menită să distrugă structurile creştine şi să le înlocuiască, treptat, cu cele fundamentalist-islamice. Nici Egiptul nu a fost supus sancțiunilor economice atunci când a invadat şi anexat o parte din Sudan (1993), fapt necunoscut de opinia publică internațională deoarece mass-media a ignorat atât invazia, cât şi refuzul ONU de a o dezbate.

În 1993, sute de mii de oameni au fost ucişi în diverse zone din Asia, Africa, America Latină sau spațiul fostei URSS fără să se dea vreo "sancțiune" internațională. În schimb, constată Y. Ramati, "comunitatea internațională" devine brusc foarte dură atunci când anumite interese legate de exploatarea petrolului sunt în joc, ca de pildă în Irak, în 1990. Embargoul, observa Ramati, nu făcea decât să prelungească războiul. Pentru că privând populația Serbiei de hrană, medicamente şi benzină îl lipsea total şi pe Izetbegovici de vreun interes real pentru a pune capăt luptelor, deoarece el spera ca sârbii să fie siliți să-i accepte condițiile. Se poate observa astfel că "Ruder & Finn..." nu reprezintă decât un element — este adevărat, esențial — al unui întreg lanț

Prin manipularea opiniei publice internaționale, imaginea unor conflicte şi popoare uitregi devine în acest mod dependentă de interese legate de petrol şi financiare. "Ruder & Finn..." nu face decât să-şi ofere serviciile. Ea, ca şi celelalte companii cu acelaşi profil, comercializează imaginea internațională a unor state. E un comerț nou şi foarte costisitor. Iar deviza lor, după cum s-a văzut, este: *We are not paid to be moral! (Nu suntem plătiți să fim morali!)...*

Rezistența la manipulare

După cum am văzut în capitolele precedente, toate strategiile şi tehnicile de manipulare sunt axate pe obținerea controlului asupra comportamentului, gândirii sau sentimentelor subiecților, într-o anumită situație socială şi pe parcursul unei anumite perioade de timp, în vederea câştigării unor avantaje substanțiale pentru artizanii manipulării şi în detrimentul celor controlați. Schimbările urmărite a fi produse în una dintre cele trei componente ale identității subiecților pot fi focalizate precis sau pot fi părți ale unui proces deosebit de complex. Ele pot avea efecte imediate sau pot rămâne în fază latentă pentru a determina ulterior mutații radicale de mentalitate, pot fi induse în mod vizibil ori pe căi subtile, se pot solda cu rezultate durabile în timp sau pot înregistra schimbări doar pentru o anumită perioadă avută în vedere de manipulatori.

Deşi unele metode de manipulare se bazează pe tehnici "exotice" precum hipnoza, administrarea de droguri sau de şocuri electrice, intervențiile chirurgicale pe creier, cele mai multe strategii de obținere a unui control total asupra individului au în vedere tehnici "laice", în majoritatea cazurilor extrem de eficiente. Ele se bazează pe exploatarea necesităților fundamentale ale omului (nevoia de hrană, de adăpost, de informare, de integrare într-un anumit grup social ş.a.m.d.), în sensul cufundării individului în anonimat, pentru a-l face mult mai docil şi mult mai dispus să se supună regulilor impuse de autorități, indiferent de forma sub care sunt percepute acestea.

Unii agenți de manipulare fac parte dintr-un sistem instituționalizat, guvernat de reguli stricte, precum armata, cultele religioase, suprastructurile guvernamentale şi administrative, instituțiile de învățământ, structurile de promovare a activităților comerciale etc, în timp ce alții acționează în mod empiric, conform unor reguli nescrise sau bazându-se pe propria lor experiență de influențare a indivizilor şi chiar a maselor (profeți, cerşetori, escroci ş.a.m.d.).

Tehnicile de manipulare se întâlnesc permanent, chiar şi în cele mai banale momente ale vieții. Mai mult ca sigur, fiecare dintre dumneavoastră a utilizat cel puțin o dată în viață tehnica "trântitului-uşii-în-față", fără să ştie că se numeşte astfel şi că a fost studiată de colective întregi de psihologi. Iar efectul a fost acelaşi cu cel obținut de specialişti. Spre exemplu, în cadrul celei mai obişnuite târguieli de la piață sau de la talcioc, atunci când ați dorit să cumpărați un produs, vânzătorul v-a "trântit" de la bun început un preț evident mai mare decât valoarea reală a produsului şi, bineînțeles, decât ați fost dumneavoastră dispus să plătiți. La rându-vă, i-ați "trântit" un preț vizibil mai mic decât valoarea estimată. Jocul cererii şi ofertei a continuat până la acordul asupra unui preț mediu care v-a satisfăcut atât pe dumneavoastră, cât şi pe vânzător.

Copiii, şi ei, aplică de multe ori, instinctiv, metoda "piciorului-în-uşă", cerând părinților să le ia un lucru minor, apoi altceva şi iar altceva... Şi nu doar copiii procedează aşa. Probabil de multe ori ați avut senzația că i-ați dat cuiva "un deget", pentru ca apoi respectivul să vrea "toată mâna". În astfel de situații şi nu numai, ați încercat senzații de nemulțumire, de disconfort psihic, ceea ce reprezintă tocmai manifestările specifice disonanței cognitive. Învățând să recunoaşteți astfel de stări, ştiind cum să ajungeți la cauzele lor intime, veți putea să rezistați manipulărilor de orice fel. Sau majorității lor. Tocmai acesta este scopul capitolului de față.

Cum spuneam, presiunea diferitelor tipuri de manipulări poate fi sesizată în cele mai obişnuite secvențe ale vieții. Importanța acordată relațiilor interumane, supunerea față de regulile de grup, emoția produsă de recompense sociale minore precum un zâmbet, un compliment sau un gest prietenesc reprezintă tocmai efectele manipulărilor. Nu ne propunem neapărat să calificăm manipulările drept "bune" sau "rele", ci dorim să oferim procedee de recunoaştere a lor, lăsând apoi la latitudinea fiecăruia aprecierile precum şi opțiunea în ceea ce priveşte supunerea sau nesupunerea față de ele. Aceasta pentru că succesul influențelor sociale nedorite se bazează tocmai pe neputința individului de a le percepe în mod conştient şi a li se opune în consecință. Spre exemplu, regulile de protocol reprezintă factori de inhibiție extraordinar de puternici pentru comportamentul firesc al omului obişnuit. Uneori, disonanța cognitivă apărută în urma plasării individului într-un mediu cu totul nou, guvernat de reguli rigide, este atât de puternică, încât dă naştere la manifestări imposibil de controlat, precum accelerarea bătăilor inimii, transpirația, tremurul vocii etc. Pentru a rezista, individul încearcă disperat să se supună noilor reguli, fără a se mai gândi măcar dacă sunt neapărat necesare sau, mai mult, dacă nu cumva ele sunt anume făcute pentru a-i reduce la tăcere pe cei care gândesc diferit sau vor să pună întrebări.

Cu cât individul se preocupă mai mult de a nu fi luat drept incult, plictisitor, prost sau lipsit de orice talent, cu atât el este mai uşor de manipulat de către cei care intenționat îi induc astfel de preocupări pentru a-l distrage de la gândurile şi întrebările lui fireşti. În majoritatea cazurilor, reflexul de supunere față de regulile impuse de cei din jur este inoculat încă din copilărie. Un "copil cuminte" vorbeşte numai când este întrebat, stă la locul lui, nu îi deranjează pe cei mari, e ascultător. De mic, individul se obişnuieşte cu supunerea față de o autoritate, reprezentată în primul rând de părinți, apoi de ceilalți adulți din familie sau de frații mai mari, de profesori ş.a.m.d. El învață că este mult mai uşor să te supui, pentru a nu fi trimis "la colț" (o formă de izolare în fața a doi pereți goi), ori chiar pedepsit mai aspru. Din nou, nu calificăm un astfel de sistem educațional drept "bun" sau "rău", însă câteva sfaturi generale pot rezulta de aici. Niciodată să nu-i spuneți copilului: "eşti prost", "eşti un neisprăvit", "n-o să iasă nimic din tine". Foarte puțini se ambiționează pentru a demonstra contrarul. Cei mai mulți însă rămân cu un sentiment de inferioritate care îi poate urmări toată viața, făcându-i victime sigure ale manipulatorilor care aşteaptă să exploateze tocmai astfel de slăbiciuni. Lăsați copilul să pună chiar şi cele mai ciudate întrebări şi răspundeți-i întotdeauna fără a-l jigni. Dacă întrebarea este chiar prostească, spuneți-i simplu: "e o întrebare proastă", dar niciodată "eşti prost". Nu-l învățați să identifice întrebarea greşită cu propria lui persoană. Nu-i impuneți reguli fără a i le explica. Învățați-l să gândească singur. Aveți încredere în el, respectați-l chiar dacă ați optat pentru rolul de părinte autoritar. Învățați-l că respectul față de ceilalți înseamnă, în primul rând, respectul față de sine însuşi. În acelaşi timp nu-l răsfățați necondiționat, pentru că, mai târziu, va deveni extrem de vulnerabil la influențele anturajului, care, uneori, pot avea efecte negative foarte greu sau chiar imposibil de controlat.

Revenind la influența situațiilor sociale obişnuite, de multe ori ea poate fi mai puternică decât influența exercitată în mod direct de către cei mai versați manipulatori. De aceea artizanii marilor manipulări imaginează strategii tocmai pentru crearea unor astfel de situații sociale, în care individul este supus presiunilor grupului din care face parte. El realizează din reflex că este mult mai uşor să te supui regulilor grupului decât să le încalci şi se adaptează situației respective

imitând comportamentul celor din jur, fără a mai încerca să analizeze cu detaşare respectivele reguli.

Se ajunge astfel la problema fundamentală: "Care este cea mai bună cale pentru a rezista manipulărilor?" La prima vedere, soluția ideală ar fi izolarea totală de societate. În acest fel individul se poate detaşa complet de influențele exterioare. Metoda a fost aplicată de unii sihaştri, care s-au retras departe de civilizație, au refuzat orice contact cu semenii şi şi-au dezvoltat propria lor filozofie de viață, după ani întregi de suferință. Metoda însă nu poate fi generalizată pentru că omul este, în primul rând, o ființă socială. Ar exista şi o variantă mai rezonabilă a izolării: individul continuă să trăiască în societate, dar se poate detaşa emoțional de anumite aspecte ale vieții. Detaşarea însă atrage după sine pierderea suportului social reprezentat de familie, de persoanele iubite, prieteni, colegi, care, întâmpinați tot timpul cu răceală, vor ajunge să evite contactul direct cu individul. Treptat, sentimentul de singurătate se va amplifica, putând duce chiar la apariția unor manifestări paranoide.

Ne aflăm astfel în fața unui veritabil paradox. Detaşarea de societate, pentru a evita orice contact prin intermediul căruia am putea fi manipulați, este absurdă. În acelaşi timp, implicarea totală, sinceră, plină de pasiune în viața socială ne poate face extrem de vulnerabili la influențele exercitate de artizanii manipulării.

Şi totuşi, omul este o ființă socială. Marile sale împliniri se pot atinge numai în cadrul societății. Fiecare dintre noi doreşte să experimenteze cele mai profunde sentimente, să aibă prieteni de nădejde, să poată acționa aşa cum îi dictează inima, să-şi trăiască viața din plin. Acest lucru *poate* fi realizat şi fără a cădea victimă manipulărilor prezente în fiecare moment al existenței noastre, utilizându-se o a treia cale, prin care paradoxul de care vorbeam mai sus poate fi evitat. În acest sens, *nu mai este vorba de a alege între detaşare şi implicare, ci de a alterna cele două stări, astfel încât perioadele de trăire la cote înalte să fie urmate de scurte intervale de detaşare.* Din când în când este bine să încercăm o detaşare totală de problemele zilnice şi să ne analizăm "la rece" acțiunile, sentimentele, alternativele alese într-o situație sau alta, pentru a găsi cele mai bune soluții pentru viitor. Oscilarea permanentă între aceşti doi poli (detaşarea şi impli-carea) este singura modalitate de a evita, pe cât posibil, manipulările zilnice.

Evident, se pune problema când să ne analizăm viața ,4a rece" şi când să trăim din plin. Pentru că nu trebuie să ajungem obsedați de pericolul manipulărilor. Acestea au existat, există şi vor exista, cât timp va ființa societatea umană. Ceea ce ne interesează este ca ele să nu ne transforme în sclavii unor indivizi lipsiți de scrupule, să nu ne lipsească de bucuriile simple ale vieții, să nu ne transforme în nişte "legume".

Unii îşi aleg timpul detaşării seara, înainte de culcare. Un fost profesor universitar al subsemnatului spunea, cu toată seriozitatea, că în perioada studenției sale obişnuia să-şi pună căciula pe masă, în fața patului, şi să-i vorbească înainte de a adormi. O considera ca pe un alter ego al său, şi în cadrul acelui "dialog"-monolog recapitula tot ceea ce făcuse în timpul zilei, şi bune şi rele, pentru a analiza consecințele şi a alege cea mai bună soluție pentru a doua zi. Este un exemplu. Uneori însă problemele sunt complexe şi "analiza de seară" poate conduce spre insomnii cu efect stresant.

Nu poate fi dată o rețetă generală, însă există diverse modalități pentru a ne da seama imediat când se impune momentul de detaşare. Profesorul Philip Zimbardo şi colega sa Susan Andersen, de la Universitatea Stanford, California, au desfăşurat numeroase studii, în urma cărora au cristalizat principalele metode prin care putem identifica momentele în care suntem supuşi manipulărilor. De asemenea, ei arată cum ne putem detaşa în astfel de momente şi, mai ales, care sunt principalele strategii de a rezista influențelor.

În continuare vom trece în revistă cele mai importante asemenea strategii, împreună cu câteva exemple pentru fiecare.

Identificarea discontinuităților

De obicei, marile minciuni sunt ascunse sub un înveliş de aparentă normalitate. Şi totuşi "camuflajul" nu poate fi niciodată perfect. Întotdeauna, mai devreme sau mai târziu, apare ceva "în neregulă", ceva ce "nu se potriveşte". De fiecare dată, astfel de momente trebuie să reprezinte pentru noi semnale de alarmă.

Jim Jones, liderul sectei *Templul poporului,* cel care a determinat sinuciderea colectivă a peste nouă sute de oameni, le promitea adepților săi o viață idilică în jungla Guyanei: climat blând, mâncare din abundență, muncă uşoară, sănătate şi viață veşnică. Realitatea a fost exact pe dos: climat ucigător, muncă extenuantă, hrană insuficientă, țânțari, boli, decese. Unii dintre sectanții care nu fuseseră încă subjugați total voinței lui Jones şi-au dat seama încă din momentul sosirii în Guyana că promisiunile pastorului sunt vorbe în vânt. Şi totuşi marea majoritate a adepților nega evidențele şi credea nestrămutat în cuvintele lui Jones care le spunea că, oricum, viața lor putea fi considerată un rai în comparație cu "infernul" ce pusese stăpânire pe lume. Cei care au reuşit să se salvaze înaintea tragediei finale au fost tocmai cei care şi-au dat seama că "ceva nu se potriveşte", că există o discrepanță evidentă între promisiunile pastorului şi realitatea înconjurătoare. La rândul său, Richard Clark, cel care a condus prin junglă un grup de evadați din Jonestown, chiar în dimineața de dinaintea tragediei, spunea: "Încă de când am coborât din avion am simțit că nu era în regulă ceva."

Regimurile comuniste au colapsat atunci când tot mai mulți oameni au început să simtă discrepanțele uriaşe dintre promisiunile înălțătoare ale ideologilor şi înrăutățirea continuă a traiului de zi cu zi.

O escrocherie de proporții, descrisă într-un cotidian românesc la începutul lui 1996, a eşuat din cauza unui amănunt minor ce a atras atenția uneia dintre potențialele victime. Astfel conducerea unei regii autonome din Bucureşti a intrat în contact cu un grup de oameni de afaceri români şi italieni, care urmăreau încheierea unor contracte fabuloase cu respectiva regie. Ei susțineau că vor contribui cu sute de milioane de dolari, ceea ce, evident, reprezenta o şansă unică pentru viitorii lor parteneri. La un moment dat, unul dintre negociatorii regiei autonome a observat că un membru important al celuilalt grup nu are cărți de vizită. Scăpare minoră, dar de neacceptat pentru un om de afaceri serios. Convins că "nu se potriveşte ceva", negociatorul a dispus verificarea partenerilor, care s-au dovedit a fi nişte escroci.

Exemplele sunt nenumărate, dar esența problemei rămâne una singură. Atunci când simțim că "nu se potriveşte ceva", că "nu e în regulă ceva", că "nu merge ceva", este momentul să ne detaşăm şi să analizăm lucrurile lucid, cu obiectivitate şi calm, pentru a vedea care este sursa reală a respectivei discontinuități. Trebuie să-i judecăm şi să-i evaluăm pe cei cu care intrăm în contact nu numai după ceea ce spun, ci şi după ceea ce fac. Iar când distanța de la vorbă la faptă este considerabilă, înseamnă că "nu merge ceva". Foarte mulți escroci îşi datorează succesele unei abilități înnăscute de a-şi învălui interlocutorii în vorbe frumoase şi în promisiuni ce nu au nici o legătură cu realitatea.

În general, când simțim că în adâncul sufletului nostru persistă o nemulțumire (semn al disonanței cognitive), înseamnă că este momentul unei analize "la rece" a situației în care ne aflăm, pentru a lua cât de repede posibil o decizie în privința viitorului. Neglijarea acestor nemulțumiri interne, ignorarea lor conform principiului "lasă că trece" ne pot duce uneori în situații ce par fără scăpare. În fond, libertatea de opțiune, în adevăratul sens al cuvântului, impune mai întâi analiza obiectivă a situației, pentru ca abia după aceea să fie căutată soluția optimă.

Alternând trăirile intense cu momentele de detaşare destinate analizelor, ne putem dezvolta un anume scepticism şi un simț critic în măsură să ne ofere posibilitatea de a depista la timp influențele nedorite cărora le suntem supuşi.

Observarea normalității aparente

Cele mai eficiente tehnici de manipulare se bazează pe crearea unei aparențe de normalitate. Pentru a avea succes, agenții de influență trebuie să acționeze în aşa fel încât să nu atragă atenția celor din jur. Raportându-ne la subcapitolul precedent, ei sunt foarte atenți să nu le dea ocazia celorlalți de a observa că "nu se potriveşte ceva". Cerşetorii, chiar şi când venitul lor lunar îl depăşeşte de câteva ori pe cel mediu pe economie, se îmbracă întotdeauna în zdrențe, umblă murdari, îşi pun în evidență rănile (de multe ori intenționat) pentru a stârni mila trecătorilor. Marii escroci se îmbracă întotdeauna elegant, folosesc un limbaj elevat, se comportă aidoma oamenilor de afaceri veritabili. De multe ori, potențialele victime nici nu mai verifică identitatea celor cu care stau de vorbă de teamă să nu-i "ofenseze". Întotdeauna cei care îşi asumă o altă identitate încearcă să se comporte, să vorbească, să se îmbrace precum cei pe care îi imită, pentru ca potențialelor victime să le fie indus sentimentul de normalitate menit să adoarmă vigilența.

Comportamentul civilizat, respectul şi sentimentele de prietenie față de cei din jur nu sunt echivalente cu a le acorda, necondiționat, o încredere absolută. Întotdeauna, un minim simț critic este bine venit. Chiar şi cei mai apropiați nouă tind, uneori, să ne exploateze slăbiciunile pentru a-şi satisface un interes, sau cum spun bătrânii, încearcă "să ne apuce un deget, pentru a ne lua toată mâna".

La nivel macrosocial, toate regimurile, indiferent de ce orientare ar fi acestea, încearcă să inducă oamenilor obişnuiți sentimentul de normalitate, în măsură să justifice acțiunile guvernamentale şi să confere un spor de autoritate suprastructurii. Acest lucru se realizează, în principal, prin controlul informațiilor, în anii cincizeci, guvernul Statelor Unite a refuzat să avertizeze cetățenii din Nevada asupra pericolului căderilor radioactive produse în urma testelor nucleare. Oamenii au crezut în starea de formalitate" şi nu şi-au părăsit aşezările, pentru ca abia mult mai târziu să fie dezvăluită incidența crescută a cazurilor de cancer din Nevada.

În cazul accidentului nuclear de la Cemobîl, autoritățile au refuzat să ofere informații opiniei publice, iar când dezastrul nu a mai putut fi ascuns, au încercat să-l minimalizeze cât de mult posibil. Echipele de intervenție nu au fost avertizate asupra pericolului real la care se expun, locuitorii din împrejurimi au fost liniştiți cu comunicate false, iar după zece ani s-a dovedit că mii de oameni au murit nevinovați, în chinuri groaznice, tocmai din dorința guvernului de a păstra aparența de "normalitate", pentru a nu-şi şifona "imaginea".

În România postrevoluționară, şi nu numai, cuvântul de ordine în toate ministerele este păstrarea secretului asupra tuturor neîmplinirilor şi eşecurilor, pentru a da impresia populației că tranziția decurge "normal". De câte ori ziarele independente publică documente compromițătoare la adresa suprastructurii, prima măsură este demararea unei anchete pentru a se depista scurgerea de informații. Din păcate, în majoritatea cazurilor, aceasta rămâne şi singura măsură luată de guvernanți. De multe ori, încrâncenarea autorităților de a păstra aparența de normalitate ajunge să frizeze absurdul. Astfel, după revoluția din decembrie 1989, România a fost zguduită de demisiile răsunătoare ale unor importanți funcționari de stat (şeful Gărzii Financiare, şeful Inspectoratului General de Poliție, şeful Serviciului de Contrainformații al Armatei etc), care au încercat, prin gesturile lor, să arate că "nu merge ceva în țară", respectiv că fenomenul corupției a cuprins cele mai înalte straturi ale suprastructurii. Reacția Puterii, în toate aceste cazuri, a fost debarasarea de aceşti funcționari incomozi, care au stricat impresia de "normalitate". Sondajele de opinie arată că efectul a fost exact contrar celui urmărit de autorități. Omul obişnuit resimte tot mai acut pericolul corupției, al coagulării structurilor crimei organizate în sferele înalte ale Puterii, în ciuda mesajelor liniştitoare venite "de sus", conform cărora, "totul este normal".

Revenind la presa independentă, în orice stat civilizat, ea este considerată "câinele de pază al democrației", în sensul că menirea ei este aceea de a sancționa prompt orice discontinuitate, orice fapt "ce pare în neregulă". Din acest motiv, presa se află într-o permanentă opoziție cu tendința autorităților de a păstra aparența de normalitate. Iar acuzele venite din partea autorităților, conform cărora ziarele independente sunt vinovate de imaginea proastă a suprastructurii în ochii cetățenilor, pentru că nu reflectă în paginile lor şi faptele pozitive (câte ar fi acestea), nu reprezintă decât tot o tehnică de manipulare (cea a "țintelor false"), prin care se încearcă transferarea eşecurilor autorităților în sarcina presei, în realitate, responsabilitatea pentru imaginea proprie revine în întregime autorităților, în timp ce menirea ziarelor independente, după cum spuneam, este aceea de a observa discontinuitățile, pentru a-i oferi cititorului posibilitatea să analizeze obiectiv situațiile şi să se poată hotărî în perfectă cunoştință de cauză cu ce formațiune politică va vota atunci când va veni vremea alegerilor.

Un alt exemplu de aplicare a acestei tehnici privind "aparența de normalitate" în România postdecembristă este dat de interviurile acordate presei de către cei incriminați în raportul "Apartamentul" (raport efectuat de o comisie parlamentară specială, având ca obiect repartizarea ilegală de locuințe unor înalți demnitari). Cei intervievați au răspuns cu nonşalanță că ei au obținut locuințele în mod "normal", ca urmare a unor cereri făcute, "ca tot omul", forurilor în drept să acorde respectivele spații locative. În acest caz, aparența de normalitate a fost contrazisă flagrant de criza de locuințe existentă în România acelei perioade. Cei incriminați au utilizat respectiva tactică tocmai pentru a ascunde traficul de influență şi ilegalitățile prin care şi-au obținut locuințele şi, din păcate, ca în multe alte cazuri flagrante, nu s-a luat nici o măsură în privința lor. Spunem din păcate, pentru că perpetuarea unei asemenea stări are repercusiuni mult mai grave decât ar părea la prima vedere. Treptat, în conştiința publică se insinuează ideea că adevărata stare de "normalitate" în România este cea în care structurile crimei organizate se află la putere, în care orice ilegalitate este permisă dacă ai "spatele asigurat". Oamenii ajung la concluzia că este mult mai simplu şi mai profitabil să îți cauți protectori pentru a încălca legea, decât s-o respecți. Se creează astfel un nou sistem de valori, o nouă mentalitate, ce nu au nimic comun cu cele existente în țările cu democrație autentică. Iar trecerea spre o normalitate reală va fi mult mai grea şi mai chinuitoare. Dacă va mai fi vreodată...

Revenind la modalitățile propriu-zise de detectare a normalității aparente în viața de zi cu zi şi la strategiile de evitare a influenței manipulatorilor în astfel de cazuri, trebuie remarcată dificultatea şi caracterul complex al acestora. Artizanii manipulării depun eforturi considerabile pentru a evita apariția oricărei discontinuități. Şi totuşi posibilități de apărare există. Respectarea unor reguli de protocol foarte rigide nu impune neapărat supunerea necondiționată față de

acestea. Respectarea oricăror legi, norme şi regulamente, scrise sau nescrise, nu înseamnă abandonarea judecării lor cu un ochi critic, mai ales în cazurile în care ele afectează, chiar şi într-o mică măsură, drepturi fundamentale precum cele la liberă exprimare, asociere sau informare. Testarea unor asemenea reguli se poate face printr-o minoră încălcare a lor pentru a observa consecinţele. Dacă reacţia este disproporţionat de mare şi de violentă, înseamnă că "nu e în regulă ceva" şi trebuie să reevaluăm situaţia, eventual prin adunarea unor informaţii suplimentare referitoare la cei cu care am intrat în contact sau la respectiva situaţie socială.

În general, o anumită relaxare dublată de un spirit nonconformist sunt necesare în asemenea situaţii pentru păstrarea capacităţii de analiză lucidă, în măsură să sesizeze aparenţa de normalitate.

Sesizarea falsei similarităţi

Marii artizani ai manipulării nu se mulţumesc doar cu controlul total al victimelor. Ei devin cei mai buni prieteni ai acestora, le captează afecţiunea şi respectul, putând astfel să le influenţeze mult mai eficient.

Cu trei decenii în urmă, în Statele Unite, un anume George Whitmore Jr. a recunoscut asasinarea a doi activişti socialişti, după ce fusese supus unor interogatorii îndelungate. El nu numai că a scris o mărturisire de şaizeci şi una de pagini, dar a dorit să-şi exprime în mod public admiraţia faţă de anchetator, pe care ajunsese să-l respecte mai mult decât pe propriul lui părinte. Pentru anchetator, aceste sentimente de admiraţie reprezentau dovada supremă a abilităţii sale de a intra "pe lungimea de undă" a acuzatului, de a-i capta încrederea şi de a-l determina, în cele din urmă, să facă mărturisiri complete. Evenimentele ulterioare au demonstrat fără dubiu că Whitmore fusese adus în situaţia de a recunoaşte un dublu asasinat pe care, de fapt, nu el îl comisese!

Pentru a fi eficienţi, manipulatorii încearcă, în primul rând, "să se bage sub pielea" victimei. Ei imită felul de a se comporta al celuilalt, îi împărtăşesc idealurile şi temerile, îi captează încrederea şi prietenia. Apoi, atenţia se mută imperceptibil dar continuu spre zona ce îl interesează pe manipulator. Victima se mişcă mai greu, însă încrederea pe care deja o are în noul prieten o face să nu sesizeze deplasarea, mai ales când partenerul ştie exact când să folosească un gest prietenesc sau un zâmbet de încurajare. În final, victima suferă o transformare completă, de care nici măcar nu-şi dă seama. Variante ale unor asemenea procedee se întâlnesc, spre exemplu, în relaţia dintre anchetator şi deţinut sau între deţinut şi colegii săi de celulă, veterani, în cadrul procedeelor de spălare a creierului despre care am vorbit într-un capitol anterior.

Dar falsa similaritate apare şi în situaţii dintre cele mai simple, când manipulatorul acţionează uneori din instinct, fără un plan dinainte stabilit. În subcapitolul precedent vorbeam despre legarea unor prietenii. Fiecăruia dintre noi i se pare "normal" ca noul amic să aibă aceleaşi idealuri, aceleaşi obiceiuri, acelaşi mod de a se îmbrăca sau de a vorbi. Într-un anume fel ne recunoaştem în el, primim o confirmare a faptului că ceea ce facem, gândim sau simţim noi este corect, de vreme ce şi alţii se manifestă la fel. Treptat, încrederea pe care o avem în noi înşine se transferă asupra noului prieten, iar spiritul critic se diminuează tot mai mult. Devenim astfel victime uşoare ale celor care folosesc această tehnică a falsei similarităţi.

Pentru a ne feri de astfel de situații este necesar să analizăm cu atenție comportamentul noului partener de relație, să vedem dacă supraliciteaza într-un anume context şi de ce, să facem diferența între ceea ce vorbeşte sau promite şi ceea ce face cu adevărat, să-i cerem, din când în când, câte o dovadă cât de mică, dar concretă, de prietenie.

Este adevărat că exacerbarea unui asemenea comportament critic față de orice nouă cunoştință ar putea să ne împiedice să trăim din plin. Permanenta neîncredere în ceilalți, bănuielile, teama de a nu fi înşelați nu pot rămâne nesesizate prea mult timp de către cei din jur şi ar putea să ne izoleze. Probabil, în marea majoritate a cazurilor, este mai bine să-i privim pe oameni cu încredere, chiar cu riscul de a fi dezamăgiți mai târziu. Pentru că toate astea țin, în ultimă instanță, de farmecul vieții. De fapt, secretul supraviețuirii decente nu constă în a ne comporta ca şi cum am trăi într-o lume de duşmani, ci de a învăța din greşelile noastre şi ale celorlalți Acceptând că am greşit în anumite situații, chiar şi numai pentru faptul că ne-am lasat amăgiți, ne va fi mult mai uşor, după aceea, să ne ferim.

Identificarea competenței aparente

Dincolo de credibilitatea reală a unei persoane, pe cei din jur îi impresionează competența, încrederea şi siguranța de sine pe care aceasta o manifesta. Oamenii puternici fascinează nu numai prin ceea ce spun, ci şi prin tonalitatea vocii, prin gesturi, prin postură. Cineva care se uită direct în ochii interlocutorului, stă foarte aproape de acesta şi vorbeşte răspicat, reuşeşte foarte uşor să se impună.

Pe de altă parte, cei uşor influențabili manifestă o permanentă stare de incertitudine, atât prin ceea ce spun, cât, mai ales, prin ceea ce nu spun. Ezitări minore precum pauzele în vorbire sau bâlbâielile pot fi uşor de manipulat pentru că ele exprimă, în acel moment, o judecată confuză, deci o vulnerabilitate sporită a celui în cauză. Multe dintre manualele destinate vânzătorilor din țările occidentale le oferă acestora sfaturi privind exploatarea celor mai neînsemnate gesturi şi ezitări ale potențialilor cumpărători.

Foarte mulți manipulatori îşi creează cu atenție o imagine de indivizi puternici, competenți, siguri pe ei înşişi, destinată să-i intimideze pe cei cu care vin în contact. Liderii sectelor extremiste îşi construiesc o aură de mister indescifrabil în jurul lor, folosesc un limbaj specific, "accesibil doar inițiaților" (chiar dacă nu semnifică nimic concret), tocmai pentru a-i putea subjuga mult mai uşor pe novici. Conducătorii sistemelor totalitare, de asemenea, îşi bazează ideologia pe "fundamente ştiințifice", se comportă ca veritabile figuri mesianice, mai presus de orice bănuială, se erijează în deținători ai adevărului absolut, dincolo de "înțelegerea" maselor de manevră. Până şi cele mai nesemnificative gesturi sunt supuse necesității de a-şi crea o imagine de competență absolută. Astfel orice activist este obişnuit din start să se adreseze celor din afara ierarhiei, indiferent de vârsta sau competența reală a acestora, cu "tu", "măi" sau chiar să folosească expresii triviale pentru a-şi demonstra "superioritatea".

Puteți să încercați şi singuri un experiment. Atunci când un funcționar vă vorbeşte tăios, la per tu, răspundeți-i în acelaşi fel. De multe ori îl veți vedea cum îşi îndulceşte tonul vocii şi trece la pronumele de politețe.

Cum se poate rezista unor situații în care cei cu care venim în contact exercită o putere de fascinație greu de evitat? Primul pas este acela de a analiza răspunsurile "programate" pe care

aceştia le aşteaptă de la noi şi de a refuza rostirea lor în caz că nu sunt justificate. Niciodată nu trebuie să acceptați un lucru ce vi se pare "ciudat" doar din cauza presiunii şi a insistențelor celuilalt. În marea majoritate a cazurilor, o amânare este bine venită pentru judecarea la rece a situației. În acelaşi timp, refuzul de a accepta necondiționat premisele impuse de cineva, cu aparență de credibilitate sau competență, vă poate stimula încrederea în propria dumneavoastră persoană, echilibrul şi gândirea lucidă.

Dacă vă considerați o persoană uşor influențabilă, gândiți-vă că totuşi fiecare ființă umană, cu calitățile şi defectele ei, este unică în felul său. Poate că tocmai cei care vi se par puternici au la rândul lor slăbiciuni ascunse, mult mai grave decât simpla dumneavoastră timiditate, de care ei încearcă să profite. Reacti-vați-vă în memorie un episod din viața dumneavoastră în care v-ați simțit puternic(ă), în care v-ați bucurat de respectul şi admirația celor din jur. Păstrați această imagine numai pentru dumneavoastră, ca pe un secret intim, şi gândiți-vă la ea ori de câte ori veți încerca un sentiment de slăbiciune. Va fi dovada de necontestat că puteți fi o persoană puternică, la fel cu cei care vă fascinează într-un moment sau altul al vieții, sau chiar mai presus de ei. Nu vă mai gândiți la amintirile neplăcute, eliminați incertitudinile şi analizele interioare descurajante. Concentrați-vă atenția asupra a ceea ce aveți de făcut în mod concret, în loc să vă pierdeți timpul cu tot felul de îndoieli față de propria dumneavoastră persoană. Asemenea dialoguri interne vă pot face extrem de vulnerabil(ă) în fața manipulatorilor care ştiu extrem de bine cum să le observe şi să le exploateze.

Acționând, analizând, negociind, refuzând să colaborați sub presiune, veți fi mult mai greu de influențat.

Sesizarea confuziei cognitive

De multe ori, la nivel macrosocial, dar nu numai, indivizii sunt integrați unei "lumi mai bune" prin exploatarea erorilor din vechiul mod de viață, dar, mai ales, prin controlul informațiilor. Artizanii manipulării apelează la analogii false, la distorsiuni semantice, la etichetări retorice, ajungând până la rescrierea istoriei sau la "reinventarea" unor ştiințe fundamentale, pentru a motiva noul sistem social. În acest mod, individul e împiedicat să perceapă realitatea aşa cum este, limitându-se la a trăi într-o lume iluzorie, în care simbolurile înlocuiesc concretul.

În coagularea societăților bazate pe ideologia comunistă, un rol fundamental l-a avut reconsiderarea istoriei, pe principiul orwellian, conform căruia "cel care controlează prezentul controlează trecutul, iar cel care controlează trecutul controlează şi viitorul". În capitolul dedicat sistemelor totalitare am văzut, pe larg, cum s-a acționat pentru crearea "omului nou", pentru impunerea unei noi mentalități, pentru redefinirea culturii ş.a.m.d. Însă utilizarea confuziei cognitive se aplică şi în cazuri de manipulări medii sau mici, pentru a câştiga controlul asupra individului.

În general, ori de câte ori sesizați că o explicație este neclară, că unele generalități sunt extrem de vagi, că mesajele transmise de diverşi vorbitori sunt retorice, confuze ori neconforme cu realitatea, înseamnă că "nu merge ceva". În majoritatea cazurilor, pentru a escamota realitatea sau pentru a-şi ascunde obiectivele reale, diverşi indivizi încearcă să apeleze la noi construcții semantice, la etichetări neobişnuite sau la teorii cu aparență de fundamentare ştiințifică. Spre exemplu, pentru că tranziția în România postrevoluționară a înregistrat nenumărate poticneli, ea

a fost calificată drept "originală", această etichetă fiind considerată suficientă pentru a motiva eşecurile "inevitabile", dar şi pentru a induce ideea că, deşi "originală", tranziția există şi avansează triumfal. Nici unul dintre utilizatorii acestei etichete nu a explicat vreodată, în mod concret, ce înțelege prin termenul de "original". Dacă analizăm programele partidelor de pe scena politică românească vom vedea că multe, chiar şi dintre cele cu aderență semnificativă la electorat, nu au o doctrină clară, aceasta fiind înlocuită cu generalități extrem de vagi şi de confuze. Şi exemplele pot continua la nesfârşit.

Pentru a scăpa de tentativele de influențare prin inducerea unor astfel de confuzii cognitive, cea mai eficientă cale este aceea de a pune mereu întrebări. Atunci când ceva vi se pare neclar, întrebați până vă lămuriți. Foarte mulți agenți de influență încearcă evitarea unor răspunsuri concrete prin crearea unui sentiment de jenă în interiorul celui care este nelămurit. Fie indirect, printr-o privire severă sau ironică, fie direct, prin fraze, uneori chiar brutale, de genul: *Eşti prea prost să înțelegi! Cum poți să pui asemenea întrebări? Te credeam mai deştept! Eşti prea nervos ca să judeci cu luciditate!* ş.a.m.d. În astfel de cazuri, cel mai indicat este să aplicați "metoda Ion Roată", întrebând la modul foarte nevinovat: *Domnule, explicația dumneavoastră este excelentă, dar prea elevată pentru mine. Ați putea să repetați concret, în câteva cuvinte, ce ați vrut să spuneți?* Evident, în funcție de situație şi de interlocutor, puteți folosi un ton serios sau mucalit, puteți reformula întrebarea, puteți găsi alte variante. Esențial este să întrebați.

Sesizarea confuziei emoționale

Cel mai puternic instrument de manipulare a individului este apelul la sentimentele sale. Artizanii manipulării elaborează strategii, uneori extrem de complexe, pentru a trece de bariera rațiunii către emoțiile individului, pentru a-i exploata cele mai ascunse dorințe sau temeri, mergând până la activarea instinctului fundamental de conservare. Ei urmăresc cu atenție ce anume aşteaptă subiecții într-o anume situație socială, care sunt sursele de teamă sau de inducere a unui sentiment de vinovăție, ce interese sau dorințe intime se manifestă, mai mult sau mai puțin vizibil, la un anumit moment dat. Cunoscând toate acestea, este foarte uşor apoi pentru manipulatori să vină în întâmpinarea necesităților emoționale ale indivizilor, să le cucerească încrederea şi să-i subjuge, fără ca ei să-şi dea seama. Sau dacă realizează că au fost manipulați, de cele mai multe ori este prea târziu pentru a mai face ceva.

Diane Louie, o supraviețuitoare a tragediei din jungla Guyanei (a făcut parte din grupul de fugari, condus prin junglă de Clark, în dimineața de dinaintea masacrului), povestea o amintire dureroasă din viața ei. Într-o zi s-a îmbolnăvit din cauza unui virus intestinal şi a fost dusă la infirmeria din Jonestown. Ceva mai târziu, Jim Jones a venit la patul ei şi a întrebat-o: *Cum te mai simți?* Ea s-a cufundat în pături, evitând să-l privească în ochi. *Ai vrea să mănânci ceva anume?,* a continuat Jones. Diane şi-a amintit atunci de locuința ei mizerabilă, de gândacii din mâncare, de munca istovitoare, de toate promisiunile cu care Jones i-a înşelat pe ea şi pe ceilalți şi a răspuns: *Nu. Totul e în regulă. Mă simt mai bine.* Mult mai târziu avea să declare: *Am ştiut atunci că, dacă acceptam vreo favoare, i-aş fi aparținut pentru totdeauna. De aceea n-am vrut să-i datorez nimic.* Cum spuneam, Diane Louie a fost unul dintre foarte puținii supraviețuitori ai tragediei finale.

În sistemele totalitare, o strategie extrem de complexă este pusă în mişcare pentru exploatarea sentimentului de vinovăție. Sunt imaginate noi păcate, se întocmesc dosare, individul este permanent amenințat cu ceea ce ar putea să i se întâmple dacă nu respectă normele impuse

de regim. Dar strategia este aplicată, în continuare, şi după colapsul respectivelor sisteme. În România postrevoluţionară, şantajul a devenit o veritabilă politică de stat. Primul val a fost reprezentat de ameninţările cu publicarea dosarelor întocmite de securitate. Cum, între timp, opinia publică şi-a pierdut interesul faţă de trecutul mai mult sau mai puţin tulbure al diferitor personalităţi, s-a trecut la cel de-al doilea val, reprezentat de ameninţarea cu dosarele penale. În mod voit, pe de o parte s-a perpetuat haosul legislativ, iar pe de alta aparatul de justiţie a fost făcut ineficient prin aruncarea lui într-o criză fără precedent. În acest mod, declanşarea urmăririi penale, în marea majoritate a cazurilor în care sunt implicate personalităţi importante, a rămas în întregime la latitudinea celor aflaţi la putere. În consecinţă, ori de câte ori interesele Puterii o cer, dosarele penale ale unor opozanţi sunt trimise justiţiei. În acelaşi timp, când aceleaşi interese o cer, procesele sunt stinse şi afacerile muşamalizate până la noi ordine.

Dar manipulările bazate pe confuzia emoţională nu se limitează numai la exploatarea sentimentelor de vină sau de teamă. Extrem de subtilă este exploatarea dorinţelor intime ale indivizilor. O locuinţă confortabilă, o deplasare în străinătate, o funcţie importantă ş.am.d., oferite la momentul oportun, pot crea sentimente de recunoştinţă extrem de puternice, prin care chiar şi cei mai aprigi duşmani pot fi reduşi la tăcere. De asemenea, diversele cadouri, atragerea în anumite afaceri, în care mirajul banilor poate întuneca raţiunea, pot deveni mai târziu instrumente extrem de eficiente pentru şantajul sentimental şi chiar pentru cel cu conotaţie penală.

Necesităţile sexuale ale indivizilor şi cele mai ascunse dorinţe ale acestora în domeniu pot fi şi ele exploatate pentru a genera posibilităţi de şantaj ulterioare. Scandalul de la "Sexi Club", din Bucureşti, este elocvent în acest sens. Deşi, în nenumărate interviuri, oficialităţile au vorbit despre zeci de casete pe care fuseseră înregistrate, cu camere ascunse, delirurile sexuale ale unor importante personalităţi ale vieţii publice româneşti, respectivele înregistrări nu au constituit niciodată obiectul vreunei anchete serioase, ele fiind destinate exclusiv şantajului la nivel înalt.

Coborând la nivelul străzii, trebuie remarcat că până şi cel mai banal cerşetor se *bazează,* în activitatea lui, pe inducerea unui sentiment de vină (alături de milă) în sufletele trecătorilor, pentru faptul că ei sunt bine îmbrăcaţi, în general bine hrăniţi, în timp ce el suferă de foame sau de frig. La fel, nenumăraţi escroci se dau drept gunoieri, controlori, poliţişti, angajaţi ai unor asociaţii de caritate etc, exploatând sentimentele pe care oamenii le au faţă de respectivele instituţii sau organizaţii.

Pentru a sesiza încercările de manipulare ce se fac asupra noastră pe baza confuziei emoţionale, ar trebui să ne inducem câteva momente de detaşare, de analiză lucidă, ori de câte ori simţim că abuzează cineva de sentimentele noastre, când avem un disconfort psihic, sau când sesizăm că "ceva nu este în ordine". Încercând să găsim cauzele acestor activări emoţionale, am putea, în multe cazuri, să vedem dacă sentimentele avute în acel moment sunt provocate cu un scop anume sau au o motivaţie ce nu ţine neapărat de manipulare.

Şi totuşi, este foarte greu să acţionăm astfel în toate împrejurările, deoarece ar trebui să apelăm la momentele de detaşare cel puţin de câteva ori pe zi. O asemenea metodă se impune doar atunci când într-adevăr simţim că presiunea emoţională a atins cote îngrijorătoare. În rest, cel mai indicat ar fi să ne luăm câteva măsuri elementare de precauţie.

Nu vă dezvăluiţi niciodată, mai ales în prezenţa străinilor sau a unor cunoştinţe întâmplătoare, dorinţele intime, punctele vulnerabile, temerile sau incertitudinile. Vorbiţi cât mai puţin despre trecutul dumneavoastră, nu vă lăsaţi antrenaţi în confesiuni ce nu îşi au rostul, evitaţi să vă deschideţi sufletul în faţa oricui. Chiar şi cel mai bun prieten se poate folosi, cândva, de secretele pe care i le-aţi destăinuit numai lui.

Evitați tentațiile de orice fel. În general, darurile nu cad din cer. Gândiți-vă, înainte de a accepta generozitatea cuiva, la ce v-ar putea duce un firesc sentiment de recunoştinţă. În *Eneida* lui Vergiliu, marele preot al Troiei, Laocoon, încercând să-i convingă pe concetățenii săi să nu introducă în cetate calul de lemn lăsat de ahei pe țărm, în care se afla Odiseu împreună cu soldații săi, s-a adresat mulțimii cu o frază devenită celebră: *Timeo danaos el dona ferentes (Mă tem de danai chiar şi când aduc daruri).* După cum se ştie, din nefericire, temerea bătrânului preot s-a dovedit întemeiată. Nu ar fi rău să vă amintiți acest episod ori de câte ori cineva la care nu vă aşteptați vă oferă daruri.

Jocul de-a "alegerea"

În țările cu sistem concurențial veritabil, cei mai versați vânzători nu se mulțumesc doar a-l determina pe client să cumpere unul dintre produsele oferite de ei, ci continuă discuția pentru a-l convinge că "a făcut cea mai bună alegere". În acest fel se creează o legătură subtilă între ei şi cumpărător, care îl va determina pe acesta să le devină client permanent. Mai mult, îndată ce simt că omul este decis să facă o cumpărătură în magazinul lor, îi prezintă mai multe sortimente, cu prețuri din ce în ce mai ridicate şi de calitate superioară, accentuând pe faptul că "alegerea îi aparține". Evident, au grijă să-i inducă sentimentul că posibilitatea de alegere se referă la *ce* anume să cumpere, nu la *dacă* să cumpere ceva ori nu. În caz că respectivul cumpărător înclină să ia un produs ieftin, îi prezintă în continuare calitățile suplimentare ale mărfurilor de acelaşi gen, dar mai scumpe, sugerându-i că depinde numai de el dacă vrea să ia un lucru prost la un preț mic sau acceptă să dea câțiva bani în plus pentru a avea o marfă într-adevăr de calitate.

Tehnica respectivă nu se aplică doar în domeniul comercial. O variantă a ei este reprezentată de strategia "fructului oprit". Liderii unor secte extremiste, precum şi conducătorii unor organizații cu iz ocult imaginează tot felul de ritualuri inițiatice, care să presupună cât mai multe eforturi din partea novicelui pentru a le parcurge. În acest mod, satisfacția finală a noului adept, precum şi fidelitatea sa față de sectă sau organizație vor fi incomparabil mai mari decât în cazul unei acceptări formale. Psihologii Jack şi Sharon Brehm au publicat în 1981 rezultatul unor studii prin care se constată că, cu cât sunt mai severe restricțiile impuse individului, cu atât dorința acestuia de a le înfrunta este mai mare. Tentația "fructului oprit" îi dă individului sentimentul că nu are decât o opțiune, celelalte fiind nedemne de atenție. Tehnica a fost aplicată şi de multe partide extremiste, care, mai ales atunci când au fost scoase în afara legii, au reuşit să adune un număr record de adepți, în special prin exagerarea persecuțiilor la care au fost supuse sau chiar prin inventarea unor pogromuri ori atentate la adresa membrilor lor.

Pentru a rezista acestui joc de-a "alegerea", este necesar să luăm în considerare, întotdeauna, şi variante despre care nu ni se vorbeşte. Spre exemplu, imaginați-vă că sunteți într-un bombardier şi vi se adresează întrebarea: *Câte bombe ar trebui să aruncăm? Una, două, sau zece?* Nu este necesar să spuneți câte. Puteți foarte bine alege un răspuns neindus de întrebare: *Nici una.* De asemenea trebuie să analizăm de fiecare dată, cu atenție, situații în care suntem ademeniți cu "fructul oprit". De multe ori, de exemplu, prețurile unor produse sunt artificial ridicate doar pentru că acestea se vând într-un magazin din care cumpără snobii sau, mai bine zis, "lumea bună". Există însă nenumărate alte magazine, unde se pot găsi aceleaşi mărfuri, de aceeaşi calitate, la prețuri sensibil mai mici, doar că despre ele nu se vorbeşte.

În general, atunci când cineva ne impune să acționăm într-un anume fel, putem să-i testăm intențiile, măcar cu o opoziție formală, pentru a-i vedea reacțiile. Atunci când ni se oferă posibi-

litatea de a alege între mai multe variante este indicat să ne gândim dacă nu există şi o alta nemenţionată de interlocutor, însă, poate, mult mai favorabilă nouă. În anumite situaţii, interlocutorul poate insista vehement asupra unei variante numai ca să ne trezească suspiciunea şi să ne determine să alegem o a doua posibilitate, favorabilă pentru el. Testaţi-l, acceptându-i varianta! Dacă are un plan ascuns, va fi luat prin surprindere şi se va da de gol.

În orice caz, gândiţi-vă că aproape întotdeauna există o soluţie ce nu a fost luată în calcul. Poate fi chiar cea de care aveţi nevoie.

Gândirea de qrup

Succesul manipulărilor pe scară largă depinde, în primul rând, de modul în care individul a fost cufundat în anonimatul masei de manevră. Liderii sistemelor totalitare, precum şi conducătorii unor secte extremiste depun eforturi considerabile spre a inocula în minţile celor pe care îi manevrează sentimentul fidelităţii necondiţionate faţă de respectivul grup social. Repetând la nesfârşit preceptele teoriei bazate pe împărţirea oamenilor în "buni" şi "răi", ei îi fac pe adepţi să creadă sincer că fac parte din grupul social "bun", "corect", în timp ce restul lumii este alcătuit din "răi" şi "ticăloşi". Orice idee ce nu corespunde respectivei ideologii este calificată drept eretică sau drept o expresie a trădării.

Manipularea se realizează în special prin controlul informaţiilor, dar şi prin izolarea grupului, pentru a evita orice contacte ale membrilor săi cu lumea exterioară. În capitolul dedicat sistemelor totalitare am văzut, pe larg, în ce mod se face controlul informaţiilor, pentru a permite accesul oamenilor obişnuiţi numai la ştirile ce susţin politica regimului. De asemenea, am văzut cum se redefinesc istoria, morala, filozofia, limba, cum se modifică sistemul educaţional, cum se dă o nouă înfăţişare oraşelor, satelor ş.a.m.d., totul pentru a-l rupe complet pe individ de influenţele vechiului mod de viaţă (de "mentalităţile burghezo-moşiereşti", "reacţionare") şi pentru a-l transforma în "omul nou". Aceleaşi tehnici se aplică, la scară redusă şi în diverse variante, în orice sectă religioasă extremistă.

O dată ce individul nu mai are nici un contact cu exteriorul şi nici o posibilitate de acces la surse alternative de informaţie, identitatea lui se evaporă şi el va fi integrat grupului. Comportamentul, gândirea şi chiar sentimentele lui se vor adapta noilor standarde, sisteme de valori, legi şi regulamente. Pentru a scăpa de chinul interior, determinat de fenomenul disonanţei cognitive, el va ajunge să creadă sincer în noua ideologie sau viziune asupra vieţii, în noile reguli de grup şi va fi mult mai preocupat de alinierea la modul de gândire general, decât de exprimarea unor păreri critice sau de analiza obiectivă a situaţiilor. Cu timpul va avea chiar impresia că participă efectiv la luarea deciziilor, că hotărârile luate "în unanimitate" sunt cele "corecte", că noua lume în care trăieşte este "cea mai bună dintre toate". Şi chiar dacă nu este totalmente supus noii ideologii, izolarea faţă de lumea exterioară, intoxicarea cu informaţii aşa-zis "corecte" şi contactul permanent cu o politică ce împarte totul în "alb" şi "negru", "bun" şi "rău", "corect" şi "incorect" îi vor forma un mod de gândire foarte greu de readus la normalitate.

Izolarea este aplicată şi în situaţii dintre cele mai comune, pentru a influenţa individul să facă un lucru sau altul. Poliţia îşi interoghează suspecţii în camere goale, fără nici un fel de mobilier; puşcăriile, spitalele de boli nervoase, centrele de reeducare sunt locuri izolate, sectele extremiste se retrag în campusuri unde contactul cu lumea exterioară este inexistent.

Tehnica inoculării unei "gândiri de grup", atunci când ea este aplicată unui întreg sistem social, e greu de sesizat, dar nu imposibil. Greu în special din cauza faptului că cel care sesizează la un moment dat că "nu merge ceva", se vede pus în situația de a se așeza "împotriva curentului general". Şi totuşi, dacă în sistemele totalitare o astfel de atitudine ar atrage după sine pedepse severe, în sistemele democratice ea este posibilă fără urmări, iar în sistemele democratice în curs de cristalizare (precum cele din statele postcomuniste) este chiar bine venită, pentru a impulsiona formarea unei mentalități noi, deschise confruntării autentice de idei.

Cum putem sesiza dacă suntem victime ale acestor tehnici de impunere a unei "gândiri de grup"? În primul rând printr-o analiză la rece a comportamentului, a gândirii şi a sentimentelor noastre. Dacă am ajuns să credem necondiționat în anumite idei, deşi suntem puşi în fața a numeroase fapte concrete ce le contrazic, dacă îi considerăm proşti sau duşmani pe cei care au alte păreri decât ale noastre, dacă ne limităm numai la anumite surse de informație, ce ne susțin concepțiile, dacă ajungem să dăm răspunsuri standard, al căror înțeles profund nici măcar nu ne este prea clar, înseamnă că ne aflăm sub influența totală a manipulatorilor ce ne-au inoculat politica împărțirii tuturor faptelor şi ideilor în "albe" şi "negre", în "corecte" şi "incorecte". În viața reală există nenumărate tonuri de gri, nenumărate variante şi nimeni nu se poate crede deținătorul adevărului absolut.

Dialogul autentic, schimbul de idei, recunoaşterea greşelilor, analiza lucidă a faptelor sunt paşi importanți spre evadarea din mrejele unui asemenea tip de manipulare pe scară largă. Gândiți-vă atunci când luați o decizie dacă ea reprezintă opțiunea dumneavoastră intimă. Nu cumva ați luat-o pentru că "aşa trebuie" sau pentru că o asemenea hotărâre aşteaptă de la dumneavoastră cei care deja vă manevrează aşa cum vor ei? Ataşamentul necondiționat față de anumite idei, în ciuda tuturor evidențelor ce demonstrează contrarul, nu reprezintă un semn al loialității, ci o dovadă de rigiditate şi chiar de succes al manipulării la care este supus individul.

Acceptați în cadrul discuțiilor, nu doar formal, şi părerile celorlalți şi analizați-le cu atenție, atunci când sunt susținute de argumente concrete. De multe ori vă pot oferi soluții la care poate chiar şi dumneavoastră v-ați gândit, dar le-ați respins pentru că nu erau "pe linie" sau nu conveneau "politicii generale". Încercați să ieşiți de sub influența celor care judecă doar în "alb" şi "negru", a celor care îi consideră duşmani personali pe toți cei care au păreri diferite de ale lor. Ieşiți de sub influența celor care susțin până în pânzele albe idei contrazise de realitate, care nu acceptă dialogul, care se erijează în deținători ai adevărului absolut.

Cristalizați-vă propriile dumneavoastră opinii prin observarea atentă a realității, prin culegerea informațiilor din cât mai multe surse. Nu uitați că premisa fundamentală a democrației este asigurarea accesului tuturor cetățenilor la *surse alternative* de informație. Numai astfel omul obişnuit poate să-şi aleagă reprezentanții în deplină cunoştință de cauză. Numai astfel alegerile generale pot fi considerate libere şi *corecte.* Amintiți-vă cu câtă înverşunare, ani de zile după revoluția din România a fost refuzată acordarea licențelor de emisie unor posturi particulare de televiziune, ce nu puteau fi controlate de autorități. Amintiți-vă cât de uşor au fost chemați minerii la Bucureşti, din cauza controlului informațional total exercitat de puternicii zilei. La şase ani după revoluție, când televiziunile şi posturile de radio particulare au început să se dezvolte, asemenea manipulări de anvergură nu mai sunt posibile (sau, oricum, ar fi posibile cu mult mai mult efort din partea autorităților).

Învățați din greşelile trecutului, pentru a nu mai greşi din nou.

Structurile impersonale

În sistemele totalitare, orice semn de opoziție este pedepsit sever. De asemenea, în închisori, în spitalele de boli mintale, în sectele extremiste, în cazărmi sau în lagărele de concentrare, conducătorii acestora au un control aproape total asupra existenței celorlalți. Nici o împotrivire la reguli nu este admisă.

Atunci când presiunea unui sistem autoritar asupra oamenilor obişnuiți devine insuportabilă, apare întrebarea dacă este posibilă ori nu vreo cale de salvare sau de răzvrătire. Autoritățile din astfel de sisteme îşi iau de obicei măsuri de siguranță, prin angajarea în toate posturile-cheie ale suprastructurii a unor oameni fideli lor, pe care îi pot coordona cu uşurință. În asemenea cazuri, opozanții sunt mai tot timpul oameni obişnuiți, care nu pot face mare lucru fără a fi pedepsiți. Mult mai uşoară este lupta împotriva unor astfel de sisteme din afara lor. Asta dacă pot fi găsite căi de evadare.

Şi totuşi, chiar şi în situațiile cele mai lipsite de speranță există posibilitatea organizării unei rezistențe interne, ce ar putea da rezultate. Primul pas este analiza atentă a sistemului pentru a vedea ce schimbări anume sunt posibile. Apoi, cei care formează nucleul rezistenței încep să testeze concepțiile şi sentimentele intime ale celor din jur, comentează unele lucruri minore, cărora regimul nu le acordă prea multă importanță (pentru a demonstra celorlalți că poziția critică este totuşi posibilă, dar fără a se expune prea mult, în caz că informează cineva autoritățile). Apoi încearcă să stabilească punți de legătură cu cei din jur, axându-se pe discutarea problemelor ce îi frământă şi pe aceştia, împărtăşindu-le nemulțumirile, captându-le încrederea, determinându-i să-şi deschidă tot mai mult sufletul.

De îndată ce se formează un grup de opozanți, nemulțumirile acestora față de sistem vor fi exprimate în *revendicări ale grupului,* ce vor fi mult mai greu de anihilat de către autorități decât răzvrătirile individuale. În acest mod structurilor impersonale ale regimului li se opun revendicările impersonale ale unei anumite organizații.

Astfel, o minoritate puternică poate lupta mult mai eficient împotriva majorității. În continuare, de îndată ce minoritatea s-a făcut cunoscută, ea poate determina Puterea să accepte unele concesii, lucru ce îi sporeşte prestigiul şi îi aduce noi adepți. O astfel de strategie are destul de puține şanse de succes într-un sistem totalitar, însă variante ale ei sunt aplicate frecvent în statele ce asigură un anume grad de libertăți cetățeneşti. Ea este caracteristică înființării şi funcționării unor organizații cetățeneşti, unor grupări ale minorităților naționale sau rasiale ş.a.m.d.

Concluzia ce trebuie reținută din acest subcapitol este că *rezistența colectivă e mult mai eficientă decât opoziția individuală,* indiferent cât de cunoscută ar fi persoana în cauză. Din păcate, acest lucru nu este luat în considerare de diverşii veleitari care bântuie scena politică a statelor postcomuniste. Fragmentarea spectrului politic, sciziunile determinate doar de vanitățile personale ale unor lideri sau ale altora nu fac decât să reducă drastic posibilitatea apariției unor formațiuni politice puternice, care să impulsioneze decisiv tranziția spre sisteme democratice autentice.

În statele cu un grad înalt de civilizație, deja scena politică este dominată de un număr foarte redus de partide, în multe cazuri numai două, astfel încât stabilitatea sistemului este mult mai mare, iar dezorientarea electoratului e minimă.

Observarea atentă, detaşată, a scenei politice poate releva cu destulă uşurință care partide încearcă să atragă electoratul, prin diverse tehnici de manipulare, doar pentru satisfacerea

orgoliilor sau a intereselor strict personale ce îi animă pe unii lideri de partid ori pe membrii acestora şi care au într-adevăr un cuvânt de spus în promovarea mecanismelor democratice autentice şi în asigurarea unei creşteri reale a bunăstării tuturor cetăţenilor.

În acest capitol am trecut în revistă principalele strategii de identificare a tehnicilor de manipulare şi de rezistenţă împotriva lor. Se cuvine totuşi o scurtă recapitulare, oferind astfel celor interesaţi instrumente cât mai eficiente pentru a se sustrage presiunii permanente exercitate de agenţii de influenţă. De aceea vom încheia această carte cu o listă cuprinzând douăzeci şi două de sfaturi necesare pentru a rezista manipulărilor.

Douăzeci şi două de sfaturi practice pentru a rezista manipulărilor

1. Încercaţi să jucaţi cu dumneavoastră înşivă, din când în când, rolul de "avocat al diavolului", combătându-vă propria imagine, concepţiile pe care le consideraţi de nezdruncinat, prejudecăţile, comportamentul, sentimentele. Veţi ajunge astfel să vă cunoaşteţi mai bine, să vă descoperiţi punctele slabe ori rigidităţile, dar poate şi calităţi pe care nu vi le-aţi pus în valoare. Încercaţi să vă priviţi cu alţi ochi, mereu din alte perspective, pentru a înţelege mai bine care este părerea celorlalţi despre dumneavoastră.

2. Exersaţi rostirea unor expresii precum: "Am greşit", "Îmi pare rău", "E vina mea", "Am învăţat ceva din greşeala asta".

3. Fiţi atenţi la perspectiva din care alţii încearcă să prezinte, să *încadreze* o problemă, o situaţie, o anume opinie. Acceptând necondiţionat premisele lor, le oferiţi din start un avantaj substanţial. Fiţi pregătiţi pentru eventualitatea de a respinge de la bun început, în întregime, punctul lor de vedere şi de a veni cu varianta dumneavoastră. Feriţi-vă să treceţi la discutarea detaliilor înainte de a vedea dacă problema, în totalitatea ei, nu este cumva greşit pusă. De multe ori agenţii de influenţă îşi atrag interlocutorul în discuţii pe marginea unei probleme, pentru ca abia când e prea târziu acesta să-şi dea seama că întreaga problemă era artificial creată. Spre exemplu, după revoluţia din 1989, regimul de la Bucureşti a făcut nenumărate presiuni asupra ziariştilor pentru discutarea articolelor pe care ar fi trebuit să le cuprindă legea presei. Ziarele independente însă au pus problema cu totul altfel: era într-adevăr necesară legea presei sau apariţia ei ar fi putut justifica un nou val de cenzură informaţională?

4. Acceptaţi pierderile pe termen scurt (în bani, timp, efort, sau chiar respect faţă de propria dumneavoastră persoană) pentru a vă păstra independenţa. Lăsându-vă atraşi cu uşurinţă de mirajul unor avantaje imediate, puteţi cădea în capcane foarte periculoase, iar suferinţa produsă de apariţia disonanţei cognitive va fi incomparabil mai mare decât cea provocată de nemulţumiri sau de necazuri trecătoare. Acceptaţi micile pierderi şi gândiţi-vă că ele vă sunt învăţătură de minte pentru a nu mai greşi în viitor.

5. Puneți imediat piciorul în prag atunci când sunteți nemulțumit, agasat, sau când suferiți din cauza comportamentului unei persoane apropiate. Exersați-vă în a spune:„Pot trăi şi fără dragostea (prietenia) ta, chiar dacă la început îmi va fi greu. Dacă vrei să mai fim împreună (prieteni), încetează să mai faci lucrul ăsta şi obişnuieşte-te să faci asta", sau: "Pot supraviețui fără favorurile dumneavoastră, dacă vreți să rămânem în relații bune, gândiți-vă să mă tratați cu mai mult respect" ş.a.m.d. În caz că nu sunteți luat(ă) în serios, chiar după avertismente repetate, pregătiți-vă să vă detaşați (despărțiți) total de persoana respectivă.

6. Evitați întotdeauna să luați hotărâri pripite, mai ales în situații care vă sunt neclare. Mulți agenți de influență exagerează graba cu care trebuie să răspundeți, presându-vă, pentru a nu vă da timp de gândire. Judecați problema la rece, luați-vă un răgaz suficient, căutați surse suplimentare de informații asupra subiectului şi abia apoi puneți-vă semnătura.

7. Întotdeauna când ceva vi se pare neclar, insistați cu întrebările până ce vă lămuriți complet. Nu-i lăsați pe agenții de influență să vă facă să vă simțiți prost şi astfel să vă reducă la tăcere, în foarte multe cazuri, explicațiile superficiale sunt semne ale unor tentative de manipulare, dar şi ale superficialității şi incompetenței celui chipurile atotştiutor.

8. Exersați-vă în descifrarea sensurilor ascunse ale lucrurilor sau situațiilor întâlnite la fiecare pas, indiferent cât de banale ar părea: rolul uniformelor, substratul diverselor relații interper-sonale, intențiile reale ale diverşilor vorbitori, rolul nescris al unor legi şi regulamente. Încercați să vă explicați ce s-a urmărit prin promovarea unor anumite concepții arhitectonice, care sunt tentativele de manipulare prin afişarea diverselor simboluri sau sigle, ce interese se ascund sub unele alianțe de circumstanță, prin ce mijloace este obținut acceptul sau ataşamentul unora sau al altora față de anumite idei, organizații sau lideri, cum acționează asupra individului presiunea grupului social din care face parte, ce se poate citi printre rânduri în articolele din ziare ş.a.m.d. Poate fi un joc interesant, dar şi foarte util.

9. Fiți atent(ă) la regulile impuse de gazde, atunci când sunteți în rolul oaspetelui. Uneori respectarea instinctivă a acestora (pentru a nu da dovadă de impolitețe) vă poate limita drastic libertatea de exprimare, de acțiune şi chiar de alegere. Priviți cu detaşare regulile de protocol, respectați-le, dar nu într-o asemenea măsură, încât să renunțați la a vă mai expune deschis părerile. Încercați din când în când să jucați rolul nonconfor-mistului. Reacțiile celor din jur vă vor putea demonstra dacă au sau nu intenții ascunse.

10. Nu acordați credit soluțiilor simple în cazul unor probleme personale, sociale sau politice complexe.

11. Amintiți-vă că nu există dragoste sau prietenie totala, necondiționată, din partea unui străin, la prima vedere. Fiți foarte atenți la cei care încearcă să vi se "bage sub piele" şi încercați să aflați ce anume urmăresc să obțină de la dumneavoastră. Însă chiar şi în cadrul relațiilor obişnuite de prietenie sau de iubire, rețineți că acestea pot fi verificate numai în timp. De asemenea, este imposibil ca ele să reziste dacă unul numai dă, iar celălalt doar primeşte. Încrederea, adevărata dragoste sau prietenie au la bază reciprocitatea şi respectul față de celălalt.

12. Dacă ajungeți într-o situație socială nouă, într-un anturaj nou, într-o companie nefamiliară, încercați imediat să aflați de pe ce poziție puteți intra în contact cu cei din jur şi care sunt principalii agenți de influență ai grupului. Intrați pe "lungimea de undă" a acestora, aflați cât mai multe amănunte despre ei, "citiți-le" preferințele, orgoliile, preocupările, flatați-i dacă e cazul, încercați să descifrați ce urmăresc şi apoi căutați soluțiile cele mai bune pentru a rezolva problemele ce se pot ivi.

13. Evitați situațiile total nefamiliare, în care nu vă puteți manifesta libertatea de acțiune sau de exprimare. Dacă totuşi vă aflați într-o asemenea situație, începeți cu testarea limitelor ce vă sunt impuse. Acceptați un preț mai mic pentru a vă elibera, în loc să vă supuneți unor suferințe greu de suportat pe care vi le-ar putea provoca rămânerea într-o astfel de situație.

14. Nu vă dezvăluiți sentimentele, dorințele ascunse, slăbi-ciunile sau limitele în fața oricui. Amintiți-vă că, uneori, chiar şi cel mai bun prieten vă poate trăda sau vă poate exploata cu ajutorul acestor destăinuiri.

15. Obişnuiți-vă cu momentele de detaşare emoționaă, mai ales atunci când doriți să analizați cu atenție ă anumită problemă. Exersați-vă în păstrarea calmului şi a sângelui rece, în confruntările cu cei care încearcă să va manipuleze. De foarte multe ori ei urmăresc să vă enerveze special pentru a vă crea momente de vulnerabilitate de care să se folosească în a vă îngenunchea.

16. Nu vă lăsați la cheremul lăcomiei şi al satisfacerii orgoliului personal. Agenții de influență ştiu foarte bine cum să vă exploateze aceste slăbiciuni pentru a profita de pe urma dumneavoastră sau chiar pentru a vă supune în cele din urmă. Rezistați ademenirilor, linguşelilor, bârfelor, iar dacă vă simțiți nesigur(ă) şi nu ştiți cum să procedați, gândiți-vă la persoana pe care o considerați un exemplu de onestitate şi stăpânire de sine şi imaginați-vă cum ar proceda aceasta în locul dumneavoastră.

17. Acceptați schimbul de idei, analizați la rece opiniile sau concepțiile ce nu coincid cu ale dumneavoastră, mai ales când sunt susținute de argumente concrete, încercați să vă puneți în locul celor cu care vă confruntați ideile, pentru a vedea mai bine unde greşesc ei sau unde greşiți dumneavoastră.

18. Identificați momentele în care simțiți un sentiment de vină şi încercați să-i aflați originea. Vedeți dacă nu vă este indus în mod artificial pentru a vă determina să acționați într-un anume fel. În general, nu luați decizii pentru a scăpa de sentimentul de vină. Acceptați-l ca pe o componentă inevitabilă a firii umane, dar nu acționați sub imperiul său.

19. Acționați pe deplin conştient în toate situațiile. Nu luați decizii doar pentru că "aşa trebuie" sau pentru că aşa v-a intrat în reflex. Încercați să vedeți care anume reflexe corespund convingerilor dumneavoastră intime şi care v-au fost impuse prin diverse tehnici de manipulare.

20. Gândiți-vă că, uneori, consecvența poate conduce la rigiditate. Dacă în urma unei analize detaşate vă dați seama că ați greşit, nu persistați în greşeală doar de dragul consecvenței.

21. Autoritățile legitime trebuie respectate, dar cei care se erijează în autorități fără a avea legitimitate trebuie supuşi unei analize atente pentru a vedea care sunt interesele ascunse ce îi animă şi pentru a găsi calea de a-i respinge.

22. Vociferările sau reacțiile emoționale nu sunt suficiente pentru contracararea actelor de inechitate sau de injustiție. Pentru a lupta împotriva oricăror abuzuri trebuie să vă asumați deschis opțiunea şi să le înfruntați până la capăt, indiferent de consecințe.

Lista prezentată mai sus conține douăzeci şi două de sfaturi, însă ea constituie doar un început. O puteți completa dumneavoastră înşivă cu concluziile proprii extrase din această carte sau rezultate în urma observațiilor din viața de zi cu zi. Apoi puteți analiza din nou toate aceste metode, le puteți practica, le puteți perfecționa, le puteți adapta situațiilor concrete în care vă aflați la un moment dat, le puteți împărtăşi celor din jurul dumneavoastră sau le puteți ignora.

Alegerea vă aparține...

Referințe bibliografice

Aronson, Elliot, Akert, Robin M. & Wilson, Timothy D., *Social Psychology: The Heart and The Mind,* New York, Harper Collins, 1994

Aronson, Elliot, *Social Animal,* San Francisco, W.H. Freeman, 1981

Cialdini, R.B., *Influence: Science and Practice* (ed. III), New York, Harper Collins, 1993

Conway, Fio & Siegelman, Jim, *The Awesome Power of The Mind-Probers,* Science Digest, sept. 1983

Hart, R., Friedrich, G. & Brooks, W., *Overcoming Resistance to Persuasion,* New York, Harper & Row, 1975

Hassen, S., *Combatting Cult Mind Control,* Rochester VT, Park

Street, 1988

Kapferer, Jean-Noel, *Zvonurile,* Bucureşti, Humanitas, 1993 Keen, Sam, *Faces ofthe Enemy,* San Francisco, Harper & Row, 1986

Le Bon, Gustave, *Psihologia mulțimilor,* Bucureşti, Anima, 1990 Lifton, R.J., *Thought Reform and The Psychology of Totalism,* New York, W.W. Norton, 1969

Lutz, W., *Double-Speak,* New York, Harper & Row, 1983 Mares, William, *The Marine Machine,* New York, Doubleday, 1971 Marks, John, *The Searchfor The Manchurian Candidate,* New York, McGraw-Hill, 1980

Milburn, M.A., *Persuasion and Politics: The Social Psychology of Public Opinion,* Pacific Grove CA, Brooks/Cole, 1991

Milgram, S., *The Individual in a Social Work: Essays and Experiments* (ed. II), New York, McGraw-Hill, 1992

Pease, A., *Limbajul Trupului,* Bucureşti, Polimark, 1995

Pratkanis, A.R. & Aronson, E., *Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion,* New York, Freeman, 1991

Schrag, R, *Mind Control,* New York, Pantheon Books, 1978

Schwitzgebel, R.L., & Schwitzgebel, R.K. (Ed.), *Psychotechnology: Electronic Control of Mind and Behavior,* New York, Hoit, 1973

Weinstein, N.D., *Psychiatry & the C.I.A.,* Washington D.C., American Psychiatric Press, 1990

Zimbardo, P.G., Ebbesen, E., & Maslach, C, *Influencing Attitudes and Changing Behavior,* Menlo Park CA, Addison Wesley, 1977

Zimbardo, P.G., *Mind control: Political Fiction and Psychological Reality.* În P. Stansky (Ed.), *On Nineteen Eighty-four,* New York, Freeman Press, 1984

Zimbardo, RG. & Leippe, M.R., *The Psychology of Attitude Change and Social Influence,* New York, McGraw-Hill, 1991

Zimbardo, P.G., *The Tactics and Ethics of Persuasion.*

E. McGinnies & B. King (Eds.), *Attitudes, Conflict, and Social Change,* New York, Academic Press, 1972